

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**  
**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**  
Institut politologických studií

**Alexander Zolnikov**

**Přechod k demokracii v Lotyšsku a problémy  
konsolidace lotyšské demokracie**

*Diplomová práce*

Praha 2012

Autor práce: **Bc. Alexander Zolnikov**

Vedoucí práce: **PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

## **Bibliografický záznam**

ZOLNIKOV, Alexander (2012). *Přechod k demokracii v Lotyšsku a problémy konsolidace lotyšské demokracie*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, Katedra politologie. 133 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.

## **Abstrakt**

Diplomová práce „Přechod k demokracii v Lotyšsku a problémy konsolidace lotyšské demokracie“ se zabývá analýzou lotyšského přechodu k demokracii a procesů demokratické konsolidace po obnovení nezávislosti v Lotyšsku. Práce se zaměřuje na průběh transformačních procesů na konci osmdesátých a na začátku devadesátých let v této pobaltské republice, stejně jako analyzuje klíčové problematické aspekty vývoje lotyšské demokracie po znovuzískání nezávislosti až do současnosti.

## **Abstract**

The master thesis “Latvia’s transition to democracy and the challenges of democratic consolidation in Latvia” deals with the analysis of Latvian transition to democracy and the processes of democratic consolidation after regaining the independence in Latvia. The thesis focuses on the development of transformation processes in the late nineteen eighties and at the beginning of the nineteen nineties in this Baltic republic as well as it analyses the most significant problematic aspects of the development of Latvian democracy after regaining the independence till now.

## **Klíčová slova**

Přechod k demokracii, perestrojka, třetí lotyšské obrození, Lotyšská lidová fronta, Lotyšské národní hnutí za nezávislost, Zpívající revoluce, obnovení nezávislosti, demokratická konsolidace, Satversme, Saeima, stranický systém, neobčané, občanství, integrace do EU

## **Keywords**

Transition to democracy, perestroika, third Latvian awakening, Popular Front of Latvia, Latvian National Independence Movement, Singing revolution, regaining the independence, democratic consolidation, Satversme, Saeima, party system, non-citizens, citizenship, integration to the EU

**Rozsah práce:** 217 550 znaků

## **Prohlášení**

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu uvedené v Seznamu literatury a zdrojů.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15 května 2012

Alexander Zolnikov

## **Poděkování**

Tímto bych chtěl poděkovat PhDr. Josefu Mlejnkovi, Ph.D. za vedení diplomové práce, jeho cenné rady a připomínky.

**Institut politologických studií  
teze diplomové práce**

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut politologických studií

**Teze diplomové práce**

na téma

**Přechod k demokracii v Lotyšsku a problémy konsolidace  
lotyšské demokracie.**

Jméno: Alexander

Příjmení: Zolnikov

Obor: Politologie

Semestr: LS 2011

Konzultant: PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.

V Praze dne .....

## Vymezení tématu

Pro budoucí diplomovou práci byl zvolen název: **Přechod k demokracii v Lotyšsku a problémy konsolidace lotyšské demokracie.**

Lotyšsko, jako jeden ze tří států pobaltského regionu, představuje velmi zajímavý subjekt pro zkoumání, a to především z několika důvodů. Pobaltský region byl vždy transhraničním, ležícím na okraji Evropy. Z historického pohledu patřil tento prostor ke sféře zájmů silnějších států a dlouhá staletí byl jejich součástí. Schopnost Lotyšska, stejně jako Estonska a Litvy, zachovat svou národní identitu, a obnovit svou státní nezávislost, vyvolává zájem pro tento unikátní region. Lotyšský národ, jako jeden z malých evropských národů, si zaslouží zvláštní pozornost nejen kvůli tomu, že má svůj vlastní stát. Lotyšsko je státem, jenž na začátku dvacátého století zažil krátké demokratické období, a proto měl přechod k demokracii v devadesátých letech velký význam. Zároveň je velmi zajímavý i postupný proces konsolidace, demokratizace a snaha Lotyšska se co nejvíce integrovat do evropských struktur a sebeidentifikovat se jako stát s evropskými kořeny a tradicemi.

Období konce osmdesátých let a začátku devadesátých let, je obdobím pádu komunismu a zániku bipolárního systému. Tento časový úsek je pro Lotyšsko, a pro ostatní státy pobaltského regionu, zvlášť důležitý. Je to období velkých změn, boje na nezávislost, obnovení starých demokratických tradic, a zároveň budování a formování nových samostatných států. Pro pochopení charakteru současného Lotyšska, jeho politického systému, sociálně-ekonomické struktury, jeho dlouhodobých problémů a tendencí budoucího vývoje, je nutné se zaměřit na konec osmdesátých a začátek devadesátých let, tj. prozkoumat přechod k demokracii, a období devadesátých let, kdy Lotyši budovali nový stát. Tento časový úsek lze považovat za klíčový kvůli tomu, že toto období do značné míry určilo budoucí vývoj Lotyšské republiky a její současné směřování.

Práce se zaměří na to, jak v devadesátých letech vznikala nový stát, jaké problémy ho doprovázely v procesu konsolidace a které problémy měly dlouhodobý charakter a nejsou zcela vyřešeny dodnes – především se jedná o problematiku postavení národnostních menšin. Bude velmi přínosné prozkoumat, nakolik současné Lotyšsko odpovídá normám demokracie a jaké problémy lotyšská demokracie případně má.



Dalším důvodem pro výběr tohoto tématu je to, že pro české prostředí nepředstavují Lotyšsko a pobaltský region natolik zkoumané subjekty, a proto tato práce může být přínosná pro pochopení toho, jakým způsobem přechod k demokracii v Lotyšsku, a pozdější budování nového státu, ovlivnilo současný charakter a identitu mladého pobaltského státu.

## **Cíl práce, metoda a zpracování**

Tato práce bude představovat rozšířenou analýzu lotyšského přechodu k demokracii, a obnovení samostatnosti tohoto státu, přičemž velký důraz bude kladen na problematické aspekty přechodu, formování a fungování nového státu v devadesátých letech a v současnosti. Pro potvrzení toho, že lotyšský přechod k demokracii patří k úspěšným přechodům, zhodnotíme situaci v současném Lotyšsku, a posoudíme, zda tento stát lze považovat za konsolidovanou vyspělou demokracii západního typu. Pro hlubší pochopení tohoto tématu použijeme komparaci přechodu a vývoje po pádu komunismu v Litvě a Estonsku, neboť tyto sousední státy uskutečnily přechod k demokracii ve stejnou dobu a v prvním desetiletí po obnovení nezávislosti měly podobné problémy a trendy budoucího vývoje jako Lotyšska republika. **Cílem** této práce je blíže objasnit proces přechodu k demokracii a obnovení samostatnosti Lotyšska, prokázat úspěšnost tohoto přechodu a vyzdvihnout demokratický charakter současného Lotyšska. Výzkumné otázky by měly znít následovně: Do jaké míry byl přechod k demokracii v Lotyšsku úspěšným? Lze Lotyšsko od obnovení nezávislosti až do současnosti považovat za konsolidovanou vyspělou demokracii západního typu?

Vzhledem k tomu, že tato diplomová práce bude věnována vývoji jednoho státu v určitém časovém úseku, za hlavní metodu byla zvolena případová studie (*case study*). Pomocí této metody bude prozkoumána politická, ekonomická a sociální situace v Lotyšsku a změny od 80 let do současnosti. Kromě případové studie bude využita komparativní metoda a různé statistické údaje. Práce bude rozdělena do několika kapitol, které budou seřazeny chronologickým způsobem.

## Předpokládaná osnova

### Úvod

1. Teoretické koncepty totalitarismu (C. J. Friedrich) a přechodu k demokracii (J. Linz, A. Stepan)
2. Lotyšská sovětská socialistická republika a její vývoj
3. Perestrojka a její průběh v Lotyšské republice
4. Třetí lotyšská *Atmoda* (probuzení). Zpívající revoluce v Pobaltských státech – vliv událostí v Litvě a Estonsku na dění v Lotyšsku
5. Role masových hnutí v přechodu k demokracii – *Latvijas Tautas Fronte* (Lotyšská národní fronta) a *Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība* (Lotyšské národní hnutí za nezávislost)
6. Obnovení nezávislosti, vznik a vývoj stranického a ústavního systému
7. Problémy nové demokracie: otázka občanství a postavení etnických menšin
8. Lotyšská demokracie dnes a její problémy

### Závěr

## Předběžný seznam literatury a zdrojů

### Neperiodická literatura

ANUŠAUSKAS, Arvydas. *The anti-soviet resistance in the Baltic states*. Vilnius: Akreta, 2002. 272 s.

BLEIERE, Daina et al. *Okupeta Latvija 1940-1990 : Latvijas Vesturnieku komisijas 2005. gada petijumi*. Riga: Latvijas vestures instituta apgads, 2007. 507 s.

BLEIERE, Daina. *Istorija Latvii 20. vĕk*. Riga: Jumava, 2005. 473 s.

BLŪZMA, Valdis.; JUNDZIS, Tālavš.; RIEKSTIŅŠ, Janis. *Regaining Independence: Non-violent Resistance in Latvia 1945-1991*. Riga: Latvian Academy of Sciences, 2008. 672 s.

CAULE, Andris et al. *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940-1991*. Riga: Institute of the history of Latvian Publishers, 2007. 383 s.

GALBREATH David J. *Nation-building and minority politics in post-socialist states: interests, influence, and identities in Estonia and Latvia*. Stuttgart: Ibidem, 2005. 329 s.

HOGAN-BRUN, Gabrielle. *Language politics and practices in Baltic states*. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 163 s.

JUBULIS, Mark. A. *Nationalism and democratic transition: the politics of citizenship and language in post-Soviet Latvia*. Lanham: University Press of America, 2001. 416 s.

KLINGEMANN, Hans-Dieter.; Fuchs, Dieter. *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. London: Routledge, 2008. 399 s.

LIEVEN, Anatol. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the path to independence*. New Haven: Yale University press, 1997. 454 s.

LINZ, Juan.; STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996. 479 s.

NOLLENDORFS, Valters. *Occupation of Latvia: three occupations 1940-1991: soviet and Nazi take-overs and their consequences*. Riga: Occupation museum foundation, 2005. 47 s.

PLAKANS, Andrejs. *The Latvians. A Short History*. Stanford: Hoover Institution Press, 1995. 257 s.

ROZENVALDS, Juris. *How Democratic is Latvia. Audit of Democracy*. Riga: University of Latvia, 2005. 305 s.

SMITH, David. J. *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. London: Routledge, 2002. 246 s.

SMITH, David. J. *The Baltic States and their region: new Europe or old?* Amsterdam: Rodopi, 2005. 322 s.

ŠKAPARS, Jānis. *The Baltic way to freedom: non-violent struggle of the Baltic States in a global context*. Riga: Zelta Grauds, 2005. 479 s.

UHLIN, Anders. *Post-Soviet civil society: democratization in Russia and the Baltic states*. New York: Routledge, 2006. 205 s.

ZIELONKA, Jan. *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Volume 1, Institutional Engineering*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 506 s.

## Periodická literatura

AASLAND, Aadne.; FLØTTEN, Tone. *Ethnicity and Social Exclusion in Estonia and Latvia*. Europe-Asia Studies, Vol. 53, No. 7, 2001. 1023-1049 s.

BARRINGTON, Lowell. *The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States*. Europe-Asia Studies, Vol. 47, No. 5, 1995. 731-763 s.

CATTERBERG, Gabriela.; MORENO, Alejandro. *The Individual Bases of Political Trust: Trends in New and Established Democracies*. International Journal of Public Opinion Research, Vol. 18 No. 1, 2005. 31-48 s.

EVANS, Geoffrey.; WHITEFIELD, Stephen. *The Politics and Economics of Democratic Commitment: Support for Democracy in Transition Societies*. British Journal of Political Science, Vol. 25, No. 4, 1995. 485-514 s.

HAMILTON, Ian, F.E. *Transformation and Space in Central and Eastern Europe*. The Geographical Journal, Vol. 165, No.2, 1999. 135-144 s.

ISHIYAMA, John T. *Communist Parties in Transition: Structures, Leaders and Processes of Democratization in Eastern Europe*. Comparative Politics, Vol. 27, No. 2, 1995. 147-156 s.

LAZDA, Mara. *Reconsidering Nationalism: The Baltic Case of Latvia in 1989*. International Journal of Politics, Culture and Society, Vol. 22, No. 4, 2009. 517-536 s.

LETKI, Natalia. *Lustration and Democratization in East-Central Europe*. Europe-Asia Studies, Vol. 54, No. 4, 2002. 529-552 s.

MORRIS, Helen M. *President, Party and National Policy in Latvia, 1991-1999*. Europe-Asia Studies, Vol. 56, No. 4, 2004. 543-569 s.

MUIZNIEKS, Nils. R. *The Influence of Popular Movements on the Process of Soviet Disintegration*. Europe-Asia Studies, Vol. 47, No. 1, 1995. 3-25 s.

MÜLLER, Katharina. *Old Age Security in the Baltics: Legacy, Early Reforms and Recent Trends*. Europe-Asia Studies, Vol. 54, No. 5, 2002. 725-748 s.

RUDENSHIOLD, Eric. *Ethnic Dimensions of Contemporary Latvian Politics: Focusing Forces for Change*. Soviet Studies, Vol. 44, No. 4, 1992. 609-639 s.

SCHMIDT, Carol. *Ethnicity and Language Tension in Latvia*. Language Policy, Vol. 7, No. 1, 2007. 3-19 s.

TAUBE, Caroline. *Latvia: Political Participation of Linguistic Minorities*. International Journal of Constitutional Law, Vol. 1, No. 3, 2003. 511-540 s.

## **Elektronické zdroje**

Latvijas statistika – Lotyšský statistický úřad. [online]. <<http://www.csb.gov.lv/>>

Latvijas Instituts – Lotyšský institut. [online] <<http://www.li.lv/index.php?lang=lv>>

Latvijas Republikas Arlietu ministrija – Ministerstvo zahraničních věcí Lotyšské republiky. [online] <http://www.mfa.gov.lv/lv/>

<b>Úvod</b> .....	18
<b>1. Teoretické koncepty nedemokratických režimů: autoritářské režimy, totalitarismus, posttotalitarismus</b> .....	22
1. 1. <i>Typologie nedemokratických režimů J. Linze, A. Stepana, koncepce totalitních režimů C. J. Friedricha a Z. Brzezinského</i> .....	22
1. 2. <i>Typologie nedemokratických režimů S. Huntingtona</i> .....	27
<b>2. Teoretické koncepty a modely přechodů k demokracii a teoretické aspekty demokratické konsolidace</b> .....	29
2. 1. <i>Model přechodu k demokracii S. Huntingtona</i> .....	29
2. 2. <i>Model přechodu k demokracii J. Linze a A. Stepana</i> .....	31
2. 3. <i>Model přechodu k demokracii A. Stepana – cesty svržení nedemokratických režimů</i> .....	33
2. 4. <i>Otázky demokratické konsolidace</i> .....	35
<b>3. Sovětizace Lotyšska: okupace, anexe, Lotyšská sovětská socialistická republika a nenásilný odpor vůči sovětskému režimu</b> .....	39
3. 1. <i>Nastolení sovětského režimu v Lotyšsku: okupace, anexe a využití represivních metod pro udržení moci</i> .....	39
3. 2. <i>Hlavní trendy vývoje Lotyšské sovětské socialistické republiky</i> .....	41
3. 3. <i>Nenásilný odpor lotyšské společnosti proti sovětskému režimu do období perestrojky</i> .....	43
<b>4. Perestrojka jako základ přechodu k demokracii v Lotyšsku: koncepce třetího lotyšského národního obrození (<i>Trešā Tautas Atmoda</i>) a formování prvních protestních hnutí</b> .....	45
4. 1. <i>Perestrojka v Sovětském svazu: příčiny, cíle a záměry</i> .....	45
4. 2. <i>Třetí lotyšské národní obrození (<i>Trešā Tautas Atmoda</i>): vzkříšení občanské společnosti a národního sebevědomí</i> .....	47
4. 3. <i>Vznik nových protestních hnutí: ekologicko-kulturní protesty, nové požadavky politické, ekonomické a kulturní autonomie</i> .....	48
<b>5. Role masových hnutí v přechodu k demokracii: Lotyšská lidová fronta (<i>Latvijas Tautas Fronte</i>) a Lotyšské národní hnutí za nezávislost (<i>Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība</i>)</b> .....	52

5. 1. <i>Lotyšská lidová fronta-LTF: hybná síla přechodu k demokracii v Lotyšsku</i> .....	53
5. 2. <i>Lotyšské národní hnutí za nezávislost – LNNK: etnicko-nacionalistický proud v lotyšském přechodu k demokracii</i> .....	57
5. 3. <i>Internacionální fronta pracujících LSSR: opora hard-linerů a marný pokus o zastavení demokratizačních procesů</i> .....	60
5. 4. <i>Volby do Nejvyšší rady LSSR v roce 1990 jako indikátor úspěchu LTF a legitimizace přechodu k demokracii</i> .....	61
<b>6. Zpívající revoluce jako pobaltský fenomén: vliv nejdůležitějších událostí v Litvě a v Estonsku na dění v Lotyšsku a závěrečná fáze lotyšského přechodu</b> .....	63
6. 1. <i>Zpívající revoluce a její kulturní podtext</i> .....	63
6. 2. <i>Komparativní pohled na nejdůležitější události Zpívající revoluce v pobaltských republikách</i> .....	64
6. 3. <i>Závěrečná fáze přechodu k demokracii: přechodné období, role lednových událostí 1991 ve Vilniusu a v Rize v procesech znovuzískávání nezávislosti</i> .....	67
6. 4. <i>K jakému typu přechodu patří přechod k demokracii v Lotyšsku?</i> .....	73
<b>7. Ústavně-reprezentativní rámec demokratické konsolidace v nezávislém Lotyšsku: problematika vzniku a vývoje ústavního a stranického systému</b> .....	76
7. 1. <i>Odstranění antisystémových prvků jako první krok zajištění stability lotyšského politického systému</i> .....	76
7. 2. <i>Specifika formování a vývoje ústavního systému</i> .....	80
7. 3. <i>Reprezentativní konsolidace: procesy formování a vývoj stranického systému. Lze lotyšský stranický systém považovat za konsolidovaný?</i> .....	85
<b>8. Konsolidace lotyšské společnosti: nejtěžší zkouška lotyšské demokracie?</b>	
<b>Problematika postavení neobčanů v lotyšské společnosti. Střet nezávislé politiky občanství, jazyka a vzdělání a evropských standardů demokracie</b> .....	95
8. 1. <i>Krise národní identity ruskojazyčné menšiny v nezávislém Lotyšsku: Rusové nebo Lotyši?</i> .....	96
8. 2. <i>Formování a vývoj politiky občanství v nezávislém Lotyšsku a její vliv na konsolidaci lotyšské společnosti. Nová kategorie neobčanů: sociální problém nebo otázka loajality? Role evropských institucí v demokratizačních procesech v Lotyšsku ...</i>	99



8. 3. <i>Formování a vývoj politiky vzdělání: integrace etnických menšin nebo „polotyštění“? Jazyková politika jako další příklad konfrontace národních zájmů a evropských standardů demokracie</i> .....	106
8. 4. <i>Nakolik je rozvinutá občanská společnost v Lotyšsku?</i> .....	109
<b>9. Je dnešní Lotyšsko konsolidovanou demokracií západního typu nebo zemí v procesu demokratické konsolidace?</b> .....	111
<b>Závěr</b> .....	116
<b>Summary</b> .....	120
<b>Seznam literatury a zdrojů</b> .....	122

## Úvod

Tato diplomová práce zkoumá lotyšský přechod k demokracii a procesy demokratické konsolidace po obnovení nezávislosti Lotyšska. Pro zkoumání problematiky přechodu k demokracii byl vybrán časový úsek konce osmdesátých a začátku devadesátých let a pro analýzu procesů demokratické konsolidace byl vybrán časový úsek od obnovení nezávislosti až do současnosti. Konec osmdesátých a začátek devadesátých let představují přelomové období pro vývoj celé řady států ve střední a východní Evropě. V tomto období došlo ke krachu komunistického systému, vzrostlo národní vědomí různých evropských národů i touha po demokratizaci a transformaci starých režimů. Lotyšsko bylo jedním ze států v regionu střední a východní Evropy, ve kterém se zrodila opoziční síla, jež se postavila proti komunistickému režimu a usilovala o politické změny až do dosažení svého cíle – obnovení nezávislosti a zavedení demokratického systému.

Lotyšsko představuje zajímavý subjekt pro politologickou analýzu. Je státem, který zažil krátké demokratické období na začátku dvacátého století, což jenom zvětšilo význam přechodu k demokracii a obnovení nezávislosti. Přechod k demokracii a návrat samostatnosti byly chápány jako obnovení historické spravedlnosti. Lotyšsko je jedním z několika států bývalého Sovětského svazu, kde se uskutečnil skutečný přechod k demokracii a kde v současné době funguje demokracie. Zkoumání vývoje v republice po získání nezávislosti, tj. zkoumání procesů demokratické konsolidace, bude dalším subjektem politologické analýzy. Pro pochopení současného charakteru Lotyšska a trendů jeho budoucího vývoje bude velice zajímavé prozkoumat a pochopit problémy, které doprovázely demokratický vývoj v této pobaltské republice po návratu nezávislosti.

Tato diplomová práce je metodologicky koncipována jako případová studie, a to především s ohledem na to, že je věnována vývoji jednoho státu v určitém časovém úseku. Pomocí této metody bude prozkoumána jak politická, tak sociální situace v Lotyšsku a stejně tak změny, kterými země prošla od osmdesátých let až do současnosti. Kromě případové studie bude využita i komparativní metoda a za účelem verifikace faktů budou použity různé statistické a faktografické údaje.

Hlavní část práce bude rozdělena do devíti kapitol, které budou chronologicky seřazeny. První část práce, jež zahrnuje první dvě kapitoly, bude představovat teoretickou

osnovu práce. V této části budou uvedeny vybrané teoretické koncepty nedemokratických režimů, modely přechodů k demokracii a budou taktéž nastíněny základní body problematiky demokratické konsolidace. První kapitola bude věnována teorii nedemokratických režimů s větším důrazem na totalitní a posttotalitní režimy. Ve druhé kapitole budou představeny a vysvětleny vybrané modely přechodů k demokracii a teoretické základy demokratické konsolidace. Cílem této části práce bude uvedení do problematiky nedemokratických režimů, přechodů k demokracii a demokratické konsolidace.

Druhá část práce bude věnována procesům lotyšského přechodu k demokracii. Tato část se bude skládat ze čtyř kapitol, v nichž budou nastíněny hlavní mezníky transformačních procesů. Třetí kapitola se bude zabývat analýzou vývoje Lotyšska od ztráty nezávislosti až do období perestrojky. Rozbor vývoje Lotyšské sovětské socialistické republiky bude důležitý pro pochopení hlavních důvodů pro uskutečnění přechodu k demokracii. Čtvrtá kapitola se bude zabývat významem perestrojky v otázce aktivizace společnosti v Lotyšsku. Také v této kapitole bude objasněn koncept třetího lotyšského obrození (*Trešā Tautas Atmoda*) a bude zanalyzována role prvních protestních hnutí. Pátá kapitola se zaměří na roli masových hnutí v lotyšském přechodu k demokracii – bude zanalyzován přínos Lotyšské lidové fronty – LTF a Lotyšského národního hnutí za nezávislost – LNNK pro dosažení hlavního cíle, kterým byl přechod k demokracii a bude vyhodnocen jejich vliv na procesy desintegrace sovětského režimu v Lotyšsku. Šestá kapitola druhé části bude představovat komparativní pohled na procesy přechodů ve třech pobaltských republikách a zkoumání vlivu Litvy a Estonska na transformační procesy v Lotyšsku. Bude zanalyzován koncept Zpívající revoluce a prokázána pozitivní role Estonska a Litvy v lotyšském přechodu k demokracii. Cílem této části bude objasnění procesů přechodu k demokracii v Lotyšské republice.

Třetí část této diplomové práce se bude zabývat vývojem v Lotyšsku po obnovení nezávislosti. V jejím rámci budou zanalyzovány klíčové mezníky a problémy procesů formování a vývoje lotyšské demokracie. Cílem této části bude prokázání demokratického charakteru současného Lotyšska a objasnění nejviditelnějších problémů lotyšské demokracie. Cílem sedmé kapitoly bude seznámení s problematikou formování a vývoje ústavního a stranického systému. V této kapitole budou zanalyzovány procesy a problémy

ústavní a reprezentativní konsolidace. Osmá kapitola se bude zabývat analýzou procesů konsolidace lotyšské společnosti po obnovení samostatnosti republiky, které lze považovat za nejtěžší výzvu nové lotyšské demokracie. Budou zohledněny problémy nejednotnosti lotyšské společnosti a nejkontroverznější body nové politiky občanství, vzdělání a jazykové politiky, dále bude prozkoumána problematika postavení nové zvláštní kategorie obyvatel Lotyšska tzv. neobčanů, a zároveň bude nastíněna pozitivní role evropských mezinárodních institucí v otázkách liberalizace a demokratizace Lotyšska. Závěrečná devátá kapitola bude stručným auditem stavu současné lotyšské demokracie. Budou zde představeny největší problémy a výzvy současné lotyšské demokracie.

**Cílem** této práce bude detailněji objasnit procesy přechodu k demokracii a obnovení samostatnosti Lotyšska, prokázat úspěšnost tohoto přechodu, objasnit procesy demokratické konsolidace po obnovení nezávislosti, naznačit největší výzvy konsolidace lotyšské demokracie a vyzdvihnout demokratický charakter současného Lotyšska. V rámci sledování tohoto cíle budou položeny následující výzkumné otázky: do jaké míry byl přechod k demokracii v Lotyšsku úspěšným? Lze Lotyšsko po obnovení nezávislosti až do současnosti považovat za konsolidovanou vyspělou demokracii západního typu?

V průběhu práce budou položeny následující podotázky: jak anexe a sovětizace Lotyšska změnilly situaci a rozložení sil? Do jaké míry program perestrojky ovlivnil procesy aktivizace lotyšské společnosti a vznik tzv. třetího lotyšského obrození? Jakou roli v přechodu sehrála masová lidová hnutí-LTF a LNNK a hnutí představitelů starého režimu Interfronta? Do jaké míry vývoj v Litvě a Estonsku ovlivnil procesy přechodu k demokracii v Lotyšsku? Nakolik vnitropolitická situace v Sovětském svazu na začátku devadesátých let ovlivnila průběh závěrečné fáze lotyšského přechodu k demokracii? Jaké problémy doprovázely formování a vývoj ústavního a stranického systému? Lze lotyšský stranický systém považovat za zcela konsolidovaný? Jakým způsobem ovlivnil nacionalistický tón tvorbu nové politiky občanství? Je nová kategorie neobčanů překážkou rozvoje lotyšské společnosti nebo ochranným mechanismem a otázkou loajality vůči novému státu? Nakolik je současná lotyšská občanská společnost rozvinutá? Zodpovězení těchto podotázek je klíčové pro zodpovězení hlavních výzkumných otázek.

Pro účely této práce byla využita literatura publikovaná většinou v angličtině (včetně publikací lotyšských autorů) a materiály v lotyštině, tj. v originálním znění

(zákony, prohlášení, rozhodnutí, novinové články, statistické údaje). Za účelem verifikace faktů byly použity statistické údaje z Lotyšského statistického úřadu, Institutu sociálního a politického výzkumu při Lotyšské univerzitě, Beterlsmannovy nadace, Economist Intelligence Unit, Evropské banky pro obnovu a rozvoj a dalších vlivných organizací. Ruskojazyčná literatura nebyla využita především kvůli neobjektivnímu pojetí sovětských dějin a vývoje po obnovení Lotyšské republiky.

# **1. Teoretické koncepty nedemokratických režimů: autoritářské režimy, totalitarismus, posttotalitarismus**

Problematika nedemokratických režimů je těsně spjata s politickým vývojem 20. století. Na jedné straně už v první polovině dvacátého století existovala celá řada nedemokratických režimů, ale na druhé straně v druhé polovině století vznikají nedemokratické režimy v bývalých koloniích v Africe a Asii a zároveň vzniká socialistický blok ve střední a východní Evropě. Nedemokratické režimy se staly předmětem zkoumání politologů především v druhé polovině 20. století. Zároveň se rozvíjel nový směr politologie – tranzitologie, která se zabývá teoretickými a empirickými koncepty přechodů k demokracii, demokratizací a demokratickou konsolidací v globálním a v evropském měřítku. Přechody k demokracii se staly předmětem pozornosti a zkoumání politologů a sociologů v druhé polovině 20. století, především kvůli tomu, že toto období se stalo svědkem zhroucení některých pevných nedemokratických režimů a nástupu vlny demokratizace. Pád autoritářských a totalitních režimů otevřel cestu k demokratizaci a liberalizaci systémů, ale zároveň přinesl nové výzvy a otázky: jak by mělo vypadat nové uspořádání, nový řád, jak se vyrovnat s minulostí a jak zůstat na demokratické cestě. V této kapitole se zaměříme na teoretické koncepty nedemokratických režimů s větším důrazem na totalitní a posttotalitní režimy – vzhledem k tomu, že Lotyšsko bylo součástí nedemokratického režimu jako svazová republika, teoretické poznatky v této kapitole budeme aplikovat na model Sovětského svazu.

## **1. 1. Typologie nedemokratických režimů J. Linze, A. Stepana, koncepce totalitních režimů C. J. Friedricha a Z. Brzezinského**

Nejdříve si představíme klasifikace a různá pojetí nedemokratických režimů, prozkoumáme, co v sobě různé klasifikace zahrnují, zaměříme se na nejvýznamnější znaky a kategorie nedemokratických režimů. Bude zcela podstatné pochopit, čím se navzájem nedemokratické režimy liší, a které rysy mají společné. V dané práci budou v první řadě

použity klasifikace nedemokratických režimů španělského politologa Juana Linze a amerického politologa Samuela Huntingtona.

Tato podkapitola bude z většiny věnována nedemokratickým režimům, ale nejdříve je nezbytné stanovit kritérium demokracie, která představuje protipól všech nedemokratických režimů a konečný cíl všech přechodů k demokracii. Jako pracovní definice bude využita definice Juana Linze. Juan Linz se dlouhodobě věnuje problematice nedemokratických režimů, přechodům k demokracii a problémům demokratické konsolidace, je autorem řady významných publikací v tomto tematickém okruhu.

Linz považuje za konsolidovaný model demokracie politický systém, který odpovídá následujícím kritériím:

- Z behaviorálního hlediska lze režim považovat za konsolidovaný demokratický, pokud se žádný z významných národních, sociálních, ekonomických, politických a institucionálních aktérů nesnaží dosáhnout svých cílů zřízením nedemokratického režimu, cestou násilí nebo pomocí zahraniční intervence. [Linz; Stepan 1996: 6]
- Ze subjektivního hlediska lze režim považovat za konsolidovaný demokratický, pokud výrazná většina společnosti zastává názor, že demokratické procedury a instituce jsou nejlepší pro řízení kolektivního života společnosti a podpora antisystémové alternativy je velmi malá a je izolována od pro-demokratických sil. [Linz; Stepan 1996: 6]
- Z ústavního hlediska lze režim považovat za konsolidovaný demokratický, pokud vládní a nevládní síly na celém území státu pro vyřešení konfliktů používají konkrétní zákony, procedury a instituce, které byly schváleny v demokratických procesech. [Linz; Stepan 1996: 6]

Juan Linz rozlišuje moderní nedemokratické režimy na: autoritářské, totalitní a sultanistické režimy<sup>1</sup> a později přidává novou kategorii posttotalitních režimů. Článkem „*An Authoritarian Regime: Spain*“, napsaným v roce 1964, chtěl Linz upozornit na to, že existují dva odlišné politické póly: demokratický a nedemokratický. I když nebyl režim ve

---

<sup>1</sup> Sultanistický režim lze definovat jako politický systém s omezeným ekonomickým a sociálním pluralismem, do kterého může zasahovat despot, ve kterém existuje glorifikace vůdce v ideologické rovině, ale neexistuje rozpracovaná ideologie, a také je tento režim charakterizován nízkou mírou mobilizace obyvatelstva a dynastickými tendencemi [Linz; Stepan 1996: 44-45]. Jako příklady tohoto druhu režimů Linz uvádí Rumunsko za vlády Ceaušescu, Haiti za vlády Duvalierse a nebo Severní Koreu za vlády Kim Il Sunga. [Linz; Stepan: 51] Vzhledem k tomu, že tento typ nedemokratických režimů se téměř netýká předmětu zkoumání dané práce, dálnější rozbor tohoto typu provádět nebudeme.

Španělsku považován za demokratický, Linz se přikláněl k názoru, že tento režim se základním způsobem lišil od totalitních režimů, a to zejména ve čtyřech dimenzích: v pluralismu, ideologii, vůdcovství, a mobilizaci. [Linz; Stepan 1996: 38] Linz definoval autoritářský režim jako „politický systém s limitovaným politickým pluralismem, bez rozpracované ideologie, ale s výraznou mentalitou, bez extenzivní či intenzivní politické mobilizace, s výjimkou některých fází vývoje, v nichž vůdce nebo malá vůdčí skupina uplatňuje moc uvnitř špatně definovaných, ale předvídatelných hranic [Linz; Stepan 1996: 38].“

Juan J. Linz nejenže předložil definici autoritářského režimu, ale podrobným způsobem rozpracoval i klasifikaci tohoto druhu politického systému. Linzova typologie, která je uvedena v publikaci „*Totalitarian and Authoritarian Regimes*“ rozlišuje sedm typů **autoritářských režimů**, mezi kterými jsou:

- byrokraticko-militaristické režimy
- organicko-etatistické
- mobilizační v postdemokratických společnostech
- postkoloniální mobilizační režimy
- rasové a etnické „demokracie“
- defektní a pretotalitní autoritářské režimy
- posttotalitní autoritářské režimy.<sup>2</sup> [Linz 2000: 184–249]

Nejzajímavější typ z předložené klasifikace bude pro naše zkoumání představovat posttotalitní autoritářský režim. Je nutné poznamenat, že Linz později společně s Alfredem Stepanem vyčlenili tento typ ze své typologie autoritářských režimů a zařadili ho do klasifikace základních typů nedemokratických režimů. Z tohoto důvodu se na tento druh

---

<sup>2</sup> Byrokraticko-militaristické režimy se opírají o armádu a byrokratický aparát, v podstatě vládne koalice technokratů a armádních představitelů (například Španělsko za vlády Franca). Základem organicko-etatistických režimů jsou korporativistické orgány, které vůdcové využívají pro mobilizaci společnosti (například Portugalsko za vlády Salazara, Rakousko za Dollfusse). Mobilizační autoritářské režimy v postdemokratických společnostech se vyskytují ve státech, kde se zhroutil demokracie (například fašistická Itálie). Postkoloniální mobilizační režimy jsou typickými režimy ve státech, které získaly nezávislost na koloniální mocnosti (například státy černé Afriky nebo Maghrebu). Rasové a etnické „demokracie“ – představují je státy, ve kterých demokracie funguje jen pro určitý segment společnosti (který představuje určité etnikum), a kde je většina společnosti vyloučena z procesů rozhodování (například Jihoafrická republika). Defektní a pretotalitní autoritářské režimy – režimy, které směřují k totalitarismu (například Sovětský svaz v období Nové ekonomické politiky). [Linz 2000: 184–244]



nedemokratického režimu obrátíme obzvlášť v rámci revidované typologie nedemokratických režimů Linze a Stepana.

Dalším základním typem nedemokratických režimů dle Linze jsou **totalitní režimy**. Španělský politolog vymezil tři základní charakteristiky totalitarismu:

- V totalitním režimu existuje monistické, ale ne monolitické centrum moci, přičemž jakýkoliv existující pluralismus institucí nebo skupin bere svou legitimitu z centra, většinou je tímto centrem zprostředkován a je převážně politickým výtvořem, než výsledkem dynamického vývoje dřívě existující společnosti.
- Existuje exkluzivní, autonomní a víceméně intelektuálně rozpracovaná ideologie, s kterou se identifikuje vůdce, vůdčí skupina a jejich strana, a kterou využívají jako základ provedení své politiky a legalizace moci.
- Občanská participace a aktivní mobilizace k řešení politických a kolektivních sociálních úkolů je podporována, vyžadována, odměňována, a nasměrována prostřednictvím jediné strany nebo druhořadých monopolistických skupin [Linz 2000: 70].

Lze říct, že výše uvedené charakteristiky odpovídají politickému a sociálnímu životu v Sovětském svazu, a Sovětský svaz bezpochyby můžeme zařadit do totalitních režimů. Ale je důležité zdůraznit, že dle Linzovy typologie nedemokratických režimů spadá Sovětský svaz do kategorie totalitních režimů pouze částečně – fakticky je tam zařazen do poloviny 50 let 20. století, když došlo k uvolnění a změnám v sovětském bloku.

Nyní představíme definici totalitarismu, se kterou přišel americký politolog německého původu Carl Joachim Friedrich společně se Zbigniewem Brzezinským. Podle jejich názoru je možné termínem totalitní označit jak fašistický, tak komunistický režim. Společnými charakteristikami jsou:

- oficiální ideologie
- jediná masová politická strana
- prakticky absolutní monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci (armády)
- prakticky úplná kontrola prostředků masové komunikace
- systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím policie využívající teroristických postupů.
- centrální řízení a kontrola ekonomiky [Říchová: 228]

Lze konstatovat, že každou z těchto charakteristik totalitního režimu lze aplikovat na model Sovětského svazu: v Sovětském svazu existovala oficiální ideologie marxismu-leninismu, jednou masovou politickou stranou byla Komunistická strana Sovětského svazu, stát měl monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci, neexistovala svobodná média, existoval monopol na všechny prostředky masové komunikace, fyzické a psychologické kontroly společnosti byly prováděny tajnou službou KGB, ekonomický systém byl centrálně řízen státním aparátem.

Jak už bylo řečeno, Sovětský svaz dle klasifikace J. Linze spadá do kategorie totalitního režimu pouze částečně. Na problematiku rozvoje a transformace totalitních politických režimů jako jeden z prvních upozornil německý politický filozof Richard Löwenthal, který tvrdil, že po smrti Stalina v roce 1953 v Sovětském svazu došlo k výrazným sociálním a politickým změnám. Podobným způsobem jako Bracher a Linz uznává i Löwenthal, že existuje velký rozdíl mezi tyranii a svobodou, ale zároveň věří, že Sovětský svaz a jiné komunistické režimy se nepochybně z totalitarismu proměnily v nový typ politického systému, který byl pojmenován jako „posttotalitní autoritářský režim“ nebo „autoritářská byrokratická oligarchie“. V těchto režimech stále zůstává jasně uznávaný vůdce, ale jeho pravomoci nejsou větší než pravomoci západního premiéra-ministra ve svém kabinetu. [Laqueur: 118] Zároveň francouzský politický filozof Pierre Hassner, stejně jako Löwenthal, uznává, že v sovětském bloku proběhly rozsáhlé změny, ale dle jeho názoru nový režim není autoritářským režimem v klasickém smyslu tohoto slova, ale spíše je totalitarismem v úpadku. „Posttotalitní autoritářský režim“ (dle Hassnerova názoru) je totalitarismem, který ztratil svou dynamiku a schopnost kontrolovat společnost, která se stala složitějším a resistantním organismem. [Laqueur: 119]

Juan Linz společně s Alfredem Stepanem rozpracoval koncept **posttotalitního režimu** v rámci klasifikace nedemokratických režimů. Rozebereme, jakým způsobem Juan J. Linz nově definuje posttotalitní nedemokratické režimy. Linz uvažuje o tom, že existuje několik fází posttotalitních režimů – těmito fázemi jsou: počáteční (raný) posttotalitarismus, zmražený posttotalitarismus a zralý posttotalitarismus. Počáteční (raný) posttotalitarismus je velmi podobný ideálnímu modelu totalitarismu, ale liší se od něj alespoň v jedné dimenzi, nejčastěji to se týká omezení vůdčích pravomocí. Ve zmraženém posttotalitarismu může existovat určitá tolerance kritiky režimu ze strany představitelů

občanské společnosti, ale různé mechanismy státní kontroly se dlouhodobě nerozvíjejí a zůstávají v původním stavu (Československo 1977–1989)<sup>3</sup>. Zralý posttotalitarismus je charakteristický tím, že téměř ve všech dimenzích probíhají určité změny kromě sféry politické, kde stále zůstává nedotknutelná vedoucí úloha strany (Maďarsko 1982–1989). [Linz; Stepan 1996: 42]

Posttotalitní režimy se liší od totalitních mírou uvolněnosti ve čtyřech dimenzích: pluralismu, ideologii, mobilizaci a vůdcovství<sup>4</sup>. V totalitních režimech neexistuje téměř žádný politický, sociální a ekonomický pluralismus, cílem dobře rozpracované ideologie je dosažení utopie, rozsáhlá mobilizace společnosti je prováděna za pomoci zvláště zřízených státních institucí s povinným členstvím, a totalitární vůdce vládne bez předem určených hranic a leader má většinou (uměle vytvořenou) charismatickou povahu [Linz 1996: 44–45]. Typické rysy posttotalitarismu jsou dle Linze následující: v posttotalitních režimech existuje omezený sociální, ekonomický a institucionální pluralismus, ale téměř neexistuje pluralismus politický, poněvadž strana nepřetržitě drží mocenský monopol, oficiální ideologie stále existuje, ale již neexistuje velká oddanost a víra v tuto ideologii, leadeři ztrácejí zájem na mobilizaci společnosti, vůdové jen zřídka mají charismatickou povahu a leadeři mohou být rekrutováni z řad technokratů státního aparátu. [Linz 1996: 44–45] Československo, Maďarsko, Východní Německo, Sovětský svaz a nebo Bulharsko jsou příklady posttotalitních režimů.

## 1. 2. Typologie nedemokratických režimů S. Huntingtona

Americký politolog Samuel Huntington ve své publikaci „Třetí vlna“, věnované demokratizaci na sklonku dvacátého století, spojuje typologie nedemokratických režimů s vlnami demokratizace. Dle autora lze za demokratizační vlnu považovat skupinu přechodů od nedemokratického uspořádání k demokratickému, která probíhá v určitém období a ve značné míře převyšuje počtem přechody opačným směrem ve stejnou dobu [Huntington

---

<sup>3</sup> Ve své typologii posttotalitních režimů Linz a Stepan definují Československo 1977–1989 jako příklad zmraženého posttotalitarismu. Avšak je důležité zdůraznit, že tolerance kritiky režimu ze strany představitelů občanské společnosti v Československu 1977–1989 téměř neexistovala, ale politický systém, jak na to upozorňují Linz a Stepan, se nacházel ve stavu „hibernace“.

<sup>4</sup> Čtyři základní kategorie: ideologie, pluralismus, mobilizace a vůdcovství Linz používá pro rozlišení nejen totalitních a posttotalitních režimů, ale i autoritářských a sultanistických režimů.

1991: 579]. Během první demokratizační vlny se demokratizovaly zejména absolutní monarchie, dožívající feudální aristokracie a následnické státy kontinentálních říší. S druhou demokratizační vlnou byly demokracie ustavovány především ve fašistických státech, koloniích a personálních vojenských diktaturách. Režimy, které se demokratizovaly v rámci třetí vlny, se všeobecně dají rozdělit do tří skupin: systémy jedné strany, vojenské režimy a personální diktatury. [Huntington 2008: 112]

Pro účely naší analýzy nedemokratických režimů nás budou nejvíce zajímat nedemokratické režimy třetí vlny. Samuel Huntington rozděluje moderní nedemokratické režimy nesledujícím způsobem:

- **Systémy jedné strany.** Systémy jedné strany vznikaly buď vnitřní revolucí, nebo zásahem Sovětského svazu. Patřily k nim komunistické státy, Tchaj-wan a Mexiko.
- **Vojenské režimy.** Vojenské režimy vznikaly státními převraty, při nichž byla odstraněna demokratická či civilní vláda, moc převzaly ozbrojené složky a jejich vláda byla následně institucionalizována. Vojenské režimy byly takto ustaveny v mnoha latinskoamerických zemích, v Řecku, Turecku, Pákistánu a Jižní Koreji.
- Třetí skupinou představují **personální diktatury**. Charakteristickým rysem personální diktatury je skutečnost, že zdrojem autority je jednotlivec v nejvyšší funkci a jeho moc je dána tím, jaký k němu mají další představitelé přístup, jak jsou mu osobně blízcí a v jaké míře na něm závisejí či jaké podpory se jim od něho dostává. Do této skupiny patřilo Portugalsko za Salazara, Španělsko za Franca, Filipíny za Marcosa a Rumunsko za Nicolae Ceaușesca. [Huntington 2008: 112]

Lze tedy shrnout, že na problematiku nedemokratických režimů existuje mnoho odborných názorů, přičemž každý autor má vlastní klasifikace. V dané práci byly uvedeny vybrané klasifikace nedemokratických režimů, na které byl aplikován model Sovětského svazu. Dle Linzovy klasifikace nedemokratických režimů můžeme Sovětský svaz zařadit souběžně do totalitních a posttotalitního režimů, dle definice totalitních režimů Friedricha a Brzezinského spadá Sovětský svaz také do této kategorie. Samuel Huntington zařadil Sovětský svaz do nedemokratických režimů jediné strany.

## 2. Teoretické koncepty a modely přechodů k demokracii a teoretické aspekty demokratické konsolidace

Bezesporu existuje určitá vazba mezi teoretickými koncepty nedemokratických režimů a modely přechodů k demokracii, neboť cesta přechodu k demokracii je do určité míry navázána na charakter nedemokratického režimu. Pro pochopení problematiky lotyšského přechodu k demokracii se musíme obrátit na různé modely přechodů. Existuje celá řada různých modelů přechodů k demokracii, v této práci prozkoumáme modely předložené již zmíněnými politology: Samuelem Huntingtonem, Juanem Linzem a Alfredem Stepanem.

### 2. 1. Model přechodu k demokracii S. Huntingtona

Nejdříve se budeme zabývat modely přechodů k demokracii představenými americkým politologem Samuelem Huntingtonem. Samuel Huntington rozděluje moderní demokratizační procesy (přechody k demokracii) v rámci třetí vlny<sup>5</sup> na tři základní typy, kterými jsou: **přerod** (*transformation*), **výměna** (*replacement*) a **přeměna** (*transplacement*).

Přerod označuje vývoj, kdy se do čela snahy o ustavení demokracie postavily dosavadní mocenské elity autoritářského systému. Výměna nastala tehdy, když se o ustavení demokracie zasloužily opoziční skupiny, zatímco autoritářský režim se zhroutil nebo byl svržen. Přeměna nastala v situacích, kdy k demokratizaci došlo v podstatné míře díky tomu, že vládní a opoziční skupiny postupovaly ve shodě. [Huntington 2008: 115]

Každý přechod k demokracii znamená střet zájmů různých skupin, skupin bojujících za svržení starého režimu a nahrazení režimem s novým demokratickým pořádkem a skupin představujících a obhajujících starý režim. Huntington navrhl rozdělení hlavních aktérů demokratizačních procesů na dvě hlavní skupiny: vládní koalice, která zahrnuje: stoupence starých pořádků, liberální reformátory, a demokratické reformátory, a

---

<sup>5</sup> V rámci třetí vlny se demokratizovaly především moderní nedemokratické režimy: režimy jedné strany, vojenské režimy a personální diktatury

opozice, která zahrnuje: umírněné demokraty a revoluční extremisty. [Huntington 2008: 122] To jakým způsobem dopadne ten či jiný přechod (bude přerodem, výměnou nebo přeměnou) zaleží především na tom, jak se domluví nebo nedomluví určité opoziční a vládní skupiny.

Nyní detailně prozkoumáme výše uvedené typy přechodů dle Huntingtona. Prvním typem je **přerod** (*transformation* nebo také transformace). Je-li demokracie dosažena cestou přerodu, znamená to, že se do čela demokratizačního procesu postaví dosavadní držitelé moci v autoritářském režimu a stanou se těmi, kdo sehraje klíčovou roli při zrušení tohoto režimu a jeho změně v demokracii. Přerod vyžaduje, aby vláda byla silnější než opozice. V důsledku tohoto docházelo k přerodům obvykle v pevně ustavených režimech, anebo v autoritářských režimech, které dosáhly jistých hospodářských úspěchů (Brazílie, Tchaj-wan a Maďarsko). [Huntington 2008: 125] V přerodech představuje velmi důležitý faktor příchod umírněných reformátorů k moci.

Huntington také definuje zásadní fáze tohoto typu přechodu, mezi nimi jsou: nástup reformátorů, získání moci, nezdar liberalizace, zpětná legitimita: potlačování stoupců starých pořádků a kooptace opozice. Prvním krokem k demokratizaci režimu je dle Huntingtona nástup reformátorů, nebo nástup skupiny předáků (či potenciálních předáků) pocházejících zevnitř autoritářského režimu, kteří usoudili, že posun směrem k demokracii je žádoucí, případně i nevyhnutelný [Huntington 2008: 127]. Dalším krokem je získání moci, reformátoři musí v nedemokratickém režimu získat moc, aby mohli prosazovat změnu režimu a přechod k demokracii [Huntington 2008: 129]. Za třetí fázi Huntington považuje nezdar liberalizace. Tato fáze je charakterizována tím, že z liberálních reformátorů, kteří ve funkci vystřídali stoupence starých pořádků, se zpravidla staly přechodné postavy, jejichž pobyt v nejvyšších úřadech trval jen krátce<sup>6</sup> [Huntington 2008: 131]. Čtvrtá fáze se nazývá zpětná legitimita, tj. potlačování stoupců starých pořádků. Reformátoři, kteří se dostali k moci, musí získat plnou legitimitu a potlačit snahy příznivců starých pořádků zastavit reformy. Zpětná legitimita měla dvojí původ a dvojí důsledek: legitimizovala nový řád, protože byl potomkem řádu starého, a zároveň retrospektivně legitimizovala i ten starý, protože dal vzniknout novému. Zajišťovala konsensus všech

---

<sup>6</sup> Například ve Španělsku se přechodným liberalizačním politikem stal Carlos Arias Navarro, v Brazílii Ernesto Gisel a v Maďarsku se prvním dočasným reformátorem stal Károly Grósz. [Huntington: 132]

s výjimkou opozičních extremistů, kteří zcela odmítají jak starý autoritářský, tak i nový demokratický režim. [Huntington 2008: 135–137] Poslední fází přerodu je kooptace opozice. Jakmile se demokratičtí reformátoři jednou dostali k moci, proces demokratizace zpravidla zahájili bez většího otálení. Obyčejně to zahrnovalo mimo jiné také konzultace s hlavními představiteli opozice, politických stran, i nejdůležitějších společenských skupin a institucí. [Huntington 2008: 137] Dle amerického politologa jsou klasickými příklady přerodu přechody k demokracii ve Španělsku, Maďarsku, Mexiku, Nigérii, Brazílii a Peru.

Druhým typem přechodu k demokracii dle klasifikace Huntingtona je **výměna** (*replacement*). Výměna a přerod jsou opačnými typy přechodů. Výměna je charakterizována tím, že reformátoři uvnitř režimu jsou slabí, případně vůbec neexistují, a nejsilnějším prvkem ve vládě jsou stoupcí starých pořádků, kteří jakékoliv změně režimu nekompromisně odporují. Demokratizace bývá výsledkem toho, jak opozice postupně získává na síle, a to na úkor vlády – tento proces postupuje tak dlouho, dokud se vláda nezhroutí nebo není svržena. Výměny procházejí třemi svébytnými fázemi: 1. zápas o to, aby autoritářský režim padl, 2. jeho pád, 3. zápolení, k němuž dochází poté, co režim padne. [Huntington 2008: 140] Za příklady výměny lze považovat přechody k demokracii v Rumunsku, Portugalsku či Řecku.

Posledním typem přechodů k demokracii dle Huntingtona je **přeměna** (*transplacement*). Při přeměnách dochází k demokratizaci společným postupem vlády a opozice. Uvnitř vlády vznikne takový poměr stoupců starých pořádků a reformátorů, že vláda jakožto celek sice začíná být ochotna o změně režimu jednat, avšak není schopna chopit se iniciativy a začít s demokratizací sama. [Huntington 2008: 149] Dle Huntingtona jsou nejvýraznějšími příklady přeměny přechody v demokracii v Polsku, Československu, Uruguayi a Koreji. Přeměnu lze také charakterizovat jako sjednaný přechod, kde výsledek změny režimu zaleží na jednáních stoupců obou táborů.

## **2. 2. Model přechodu k demokracii J. Linze a A. Stepana**

Nyní zanalyzujeme model přechodů k demokracii, který ve své práci "*Problems of Democratic Transition and Consolidation*" uvádí politologové Juan Linz a Alfred Stepan. Linz společně se Stepanem vytvořili poněkud jiný model přechodů, kde je cesta přechodu

těsně propojena s typem nedemokratického režimu. V rámci tohoto modelu budeme největší pozornost věnovat možným cestám přechodu k demokracii v totalitních a posttotalitních režimech.

Při srovnání přechodů ve Španělsku a Portugalsku použil J. Linz poprvé nové výrazy: *reforma* a *ruptura*, které charakterizovaly oba přechody. Reforma znamená přechod, při kterém u moci zůstávají představitelé starého režimu, ruptura je příkladem přechodu, při kterém se nedemokratický režim náhle zhroutí. Další variantou je *ruptura-pactada*, neboli sjednaný přechod – tento typ přechodu vyžaduje ústupky a složitá jednání mezi představiteli starého režimu a opozicí<sup>7</sup>. [Gönenc 2002: 107] Za reformu lze považovat druh přechodu, při kterém se režim transformuje uvnitř, tuto transformaci zahájí představitelé starého režimu a většina z nich zůstane u moci v nově vznikajícím režimu. Ruptura je typem přechodu, při kterém je starý režim zlomen a představitelé starého režimu jsou odstraněni od moci.

Reforma, ruptura a ruptura-pactada nejsou dle Linze možné ve všech typech režimů. V totalitních režimech téměř neexistuje demokratická opozice nebo umírnění představitelů režimu, a proto neexistuje možnost pro reformu nebo rupturu-pactadu. V posttotalitních režimech, zvláště ve zralých posttotalitních režimech, existuje silné křídlo umírněných představitelů vlády, stejně tak i demokratická opozice má vyvinutou „druhou kulturu“ a počáteční politické uskupení. V těchto režimech je možnou variantou ruptura-pactada, pokud si umírnění představiteli režimu myslí, že volby jsou nutné a že tyto volby mohou vyhrát. [Linz; Stepan 1996: 56]

Linz definuje zvláštní skupinu přechodů, které jsou možné jenom za určitých podmínek. Rozebereme především takovéto možnosti přechodů v totalitních a posttotalitních režimech. Takovou možnou cestou pro posttotalitní režimy představuje kolaps systému v důsledku krize nebo kvůli zániku podpory ze strany hegemonického státu:

- Posttotalitní režim, který se potýká s krizí, se může zhroutit, pokud neexistují možnosti represe. Zhroucení tohoto režimu může vést k nedemokratickému převratu vedeného alternativními elitami, k demokratizaci nebo chaosu. [Linz; Stepan 1996: 59]

---

<sup>7</sup> Když porovnáme modely přechodů Linze-Stepana a Huntingtona, zjistíme, že **reforma** je totožná s **přerodem** (*transformation*), **ruptura-pactada** odpovídá **přeměně** (*transplacement*) a **ruptura** je podobná **výměně** (*replacement*).



- Posttotalitní režim se může zhroutit, pokud ho přestane podporovat hegemonický stát. Pokud je tento režim počátečním posttotalitním režimem, existuje velká pravděpodobnost, že se zrodí autoritářský režim, který povedou lídři z předchozího režimu. Pokud je tento režim zralým posttotalitním režimem, leaderi občanské společnosti, kteří sestaví prozatímní vládu, mohou zorganizovat svobodné volby. [Linz; Stepan 1996: 60].

V totalitních režimech může dojít ke změnám v několika případech:

- Například rozpad vedení totalitního režimu otevře cestu k lidové mobilizaci, liberalizaci a možnému sestavení prozatímní vlády, která může vyhlásit volby, ale vzhledem k vysoké úrovni kontroly mobilizačních procesů v totalitních režimech bude nejvíce pravděpodobným výsledkem přechod k posttotalitnímu režimu. [Linz; Stepan 1996: 59].
- Pokud externí hegemon přestane podporovat určitý totalitní režim, může to vést ke změně mocenských vztahů uvnitř režimu, ke zvýšení mobilizace a k posílení opozice. Možným výsledkem je pak kolaps režimu. Pokud se režim zhroutí, může vzniknout prozatímní vláda, nebo nastane chaos. Vzhledem k tomu, že v totalitních režimech neexistuje organizovaná demokratická opozice, existuje velká pravděpodobnost, že tento přechod provedou představitelé starého režimu. [Linz; Stepan 1996: 60].

Lze tedy shrnout, že podle Linze jsou přechody k demokracii z posttotalitních režimů úspěšnější a pravděpodobnější. Možnost toho, že se totalitní režim transformuje na konsolidovanou demokracii, jak to tvrdí Linz, je opravdu velmi malá. Tato pravděpodobnost je větší v případě kolapsu posttotalitních režimů.

## **2. 3. Model přechodu k demokracii A. Stepana – cesty svržení nedemokratických režimů**

Alfred Stepan ve svém článku „*Paths Toward Redemocratization: Theoretical and Comparative Considerations*“ (Cesty k redemokratizaci: teoretické a komparativní úvahy) předložil neméně zajímavou klasifikaci přechodu k demokracii, ve které jsou vzaty v úvahu vnitřní (vztahy mezi představiteli režimu a opozicí) a vnější faktory (mezinárodní situace,

válka atd.). Stepan ve své klasifikaci kladl důraz především na možné cesty svržení nedemokratického režimu. Jeho typologie zahrnuje osm odlišných druhů (způsobů) přechodu k demokracii:

- Vnitřní restaurace po dobytí zvnějšku
- Vnitřní přeformulování
- Zvnějšku monitorované nastolení demokratického režimu
- Redemokratizace zahájená zevnitř autoritářských režimů
- Ukončení režimu tlakem společnosti
- Pakt politických stran
- Organizovaná revolta koordinovaná demokratickými reformistickými stranami
- Revoluční válka vedená marxisty. [Stepan 1991: 65-66]

První tři typy přechodu v dané klasifikaci představují přechody v důsledku války nebo dobytí. [Gönenc 2002: 107] První typ (vnitřní restaurace po dobytí zvnějšku) je typický po Belgii či Nizozemí, druhý (vnitřní přeformulování) pro Francii a třetí (nastolení režimu pomoci vnějšího monitorování) pro Německo a Japonsko po druhé světové válce.<sup>8</sup> Další typy přechodu jsou založené na vztahu mezi představiteli režimu a opozičními silami. [Gönenc 2002: 107] Čtvrtý typ dělí Stepan do tří subtypů – a) redemokratizace zahájenou civilisty nebo civilním politickým vedením; b) redemokratizace zahájena armádou-vládou; c) redemokratizace zahájena armádou-institucí.<sup>9</sup> Příklady tohoto typu přechodu lze najít v Latinské Americe. Do pátého typu přechodu – ukončení režimu tlakem společnosti, Stepan částečně zahrnuje studentské povstání v Řecku v roce 1973, neboť hlavní příčinou pádu režimu se stala bezpečnostní krize s Tureckem. [Stepan 1991: 79] Šestý druh tohoto modelu – pakt politických stran – se dle Stepana vyskytl v Kolumbii (1958) a Venezuele (1958) nebo Uruguayi. Šestý způsob svržení nedemokratických režimů (organizovaná revolta koordinovaná demokratickými reformistickými stranami) se zatím úspěšně neprojevil v Evropě, Africe nebo Asii, ale v Latinské Americe může být nejbližším příkladem tohoto typu revolty v Kostarice v roce 1948. [Stepan 2001: 134] Poslední způsob svržení nedemokratického režimu se zatím neprojevil úspěšně v praxi. Je důležité

---

<sup>8</sup> ČERMÁK, Jindřich. *Přechody k demokracii*. *E-polis.cz*, [online] 14. duben 2005. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/77-prechody-k-demokracii.html>>. [cit. 2011-11-20]

<sup>9</sup> Tamtéž

zdůraznit, že Stepanův model se v první řadě zaměřuje na možné cesty demokratizace a svržení nedemokratických režimů.

## 2. 4. Otázky demokratické konsolidace

Demokratická konsolidace je zvláště důležitým aspektem přechodu k demokracii. Pro to, aby byl přechod úspěšný, musí ve státě vzniknout určité podmínky pro další demokratický vývoj a musí vzniknout skupiny, které budou tento vývoj podporovat. Dle amerického politologa Larryho Diamonda představuje demokratická konsolidace proces, ve kterém se demokracie stává široce legitimizovanou mezi obyvatelstvem a ve kterém se snižuje možnost toho, že se demokracie zhroutí. Tento proces zahrnuje behaviorální a institucionální změny, které stabilizují demokratickou politiku, a snižují míru její nejistoty. Tato stabilizace vyžaduje rozšíření občanské participace, rozvoj demokratické občanské společnosti a kultury, rozšíření náboru a vyškolení leaderů a jiné funkce, které fungují v občanské společnosti, ale především vyžaduje politickou institucionalizaci [Diamond 1996: 238].

Pro to, aby demokracie prošla cestou konsolidace, musí být podle Linze a Stepana splněny určité podmínky, které se musí projevit v pěti různých oblastech. Zaprvé musí existovat podmínky pro vývoj svobodné občanské společnosti. Zadruhé, ve státě musí existovat relativně autonomní politické společenství. Zatřetí, na celém území musí hlavní političtí aktéři (především vláda) respektovat zákony, které chrání svobody a životy jednotlivců. Začtvrté, musí vzniknout státní byrokracie, která bude využívána novou demokratickou vládou. Zapáté, musí vzniknout institucionalizované ekonomické společenství.<sup>10</sup> [Linz; Stepan 1996 *Toward Consolidated Democracies*: 96] Pro každý druh nedemokratického režimu Linz uvádí „příručku“, jak správně projít cestou demokratické konsolidace. Protože jsou předmětem naší pozornosti zejména totalitní a posttotalitní systémy, zohledněme „návod“ splnění konsolidačních úkolů pro totalitní a posttotalitní režimy. I přesto, že pravděpodobnost přechodu k demokracii z totalitních režimů je velice malá, Linz navrhuje „návod“ pro splnění konsolidačních úkolů pro tento druh přechodu. Při

---

<sup>10</sup> Linz také nazývá tyto podmínky konsolidačními úkoly.

přechodech k demokracii je v totalitních režimech velmi důležité splnění následujících konsolidačních úkolů:

- Rozvoj občanské společnosti a respektování zákonů: v totalitních režimech neexistuje právní stát, zákony jsou velice politizovány a slouží jako nástroj pro stranický aparát, nikoliv pro obyvatelstvo. Existují jen minimální občanské svobody, které je třeba legalizovat, rozvíjet a chránit. Téměř neexistující občanská společnost vyžaduje fundamentální změny, které se nedají provést během krátkého období.
- Autonomní politické společenství: dominantní postavení strany ve všech společenských sférách a její přítomnost v různých institucích musí být odstraněna, majetek strany musí být předán státu. Ale pokud lidé budou chtít stranu obnovit, mohou to udělat prostřednictvím voleb.
- Respektování ústavních pravidel pro rozdělení moci demokratickým způsobem: Text ústavy, který byl sepsán pro nedemokratický režim, může v demokratických podmínkách vést k perverzním důsledkům, proto bude sepsání nové ústavy nutným, ale velmi těžkým krokem, kvůli neexistenci vyžralého politického společenství, nedostatku ústavní kultury a dědictví, které zanechala předchozí ústava.
- Státní byrokracie sloužící demokratické vládě: vytvoření nezávislého byrokratického aparátu je velmi těžkým úkolem. Role strany musí být omezená – takové omezení může snížit efektivitu a koordinaci uvnitř státního aparátu, což může vést k převratu, který provedou demokrati.
- Ekonomická autonomie a autonomie ekonomických aktérů: v komunistických totalitních režimech je nutná fundamentální ekonomická reforma, ale neexistence právního a institucionálního rámce tržní ekonomiky činí vytvoření „ekonomického společenství“ velmi těžkým úkolem. [Linz; Stepan 1996: 62–64]

Jak zdůrazňuje Linz, proces demokratické konsolidace je v totalitních společnostech složitější než v režimech autoritářských nebo posttotalitních a v praxi je téměř nemožný, a to především kvůli tomu, že v totalitních režimech neexistují podmínky pro rozvoj občanské společnosti, autonomního politického, ekonomického a sociálního systému.

Při přechodech k demokracii v posttotalitních režimech je velmi důležité splnění konsolidačních úkolů v následujících oblastech:

- Rozvoj občanské společnosti a respektování zákonů: pro zajištění občanských práv a svobod a respektování zákonů je nutná rozsáhlá reforma právního systému.
- Autonomní politické společenství: potřebné je odstranění privilegovaného statutu strany. Také je potřebná reforma právního systému pro zajištění svobody formování politických stran a svobodné soutěže.
- Respektování ústavních pravidel pro rozdělení moci demokratickým způsobem: přijetí demokratické ústavy musí být jednou z nejvyšších priorit.
- Státní byrokracie sloužící demokratické vládě: kvůli, tomu, že role státních byrokratů vykonávali představitelé strany, je reforma státního byrokratického aparátu nezbytným požadavkem.
- Ekonomická autonomie a autonomie ekonomických aktérů: některé reformy jsou nutné pro formování institucionalizovaného ekonomického společenství, avšak vyzrálá tržní ekonomika není podmínkou existence demokracie. [Linz; Stepan 1996: 62–64]

Německý politolog Klaus von Beyme ve své publikaci „*Parliamentary Democracy*“ uvádí vlastní klasifikaci konsolidačních procesů, Beyme rozlišuje procesy demokratické konsolidace dle určitých oblastí následujícím způsobem:

- Konstitucionální konsolidace – změna ústavního pořádku. Tento typ konsolidace se uskutečnil během třetí a čtvrté vlny demokratizace. V některých případech byly drobné úpravy ústavy nutné.
- Reprezentativní konsolidace – na úrovni stran a zájmových skupin. Ve stranických systémech proběhla dlouhodobá restrukturalizace, zvláště ve státech, kde byly rozpuštěny masové strany a politická hnutí (Španělsko – UCD, Polsko – Solidarita, Česká republika Občanské fórum, Maďarsko – Demokratické fórum).
- Behaviorální konsolidace – konsolidace neformálních aktérů, armády, podnikatelů, radikálních skupin. Tento druh konsolidace byl na konci devadesátých let zajištěn v regionu střední a východní Evropy pouze v Česku, Polsku, Maďarsku a Slovinsku.
- Konsolidace občanské společnosti – tento druh konsolidace je časově nejnáročnější. Tento proces může být završen až s nástupem nové generace. Konsolidace občanské společnosti byla dokončena v jižní Evropě (Řecku, Španělsku, Portugalsku), ale nikoliv v Evropě východní. [Beyme 2000: 207]

V parlamentních režimech, jak zdůrazňuje Beyme, je konsolidace obzvlášť spojena s následujícími indikátory:

- Dvoje parlamentní volby bez násilných zásahů shora nebo zdola.
- Přijetí změny moci politickými frakcemi
- Nízká míra fluktuace voličů
- Neexistence velkých antisystémových stran
- Přijetí pravidel hry parlamentního systému většinou obyvatelstva. [Beyme 2000: 208]

Demokratická konsolidace vyžaduje fundamentální změny ve všech sférách života po pádu bývalých nedemokratických režimů, přičemž nejdůležitější změny musí proběhnout v politické sféře. Hlavními pilíři konsolidované demokracie jsou: občanská společnost, autonomní politické společenství, právní stát, spolehlivá státní byrokracie a autonomní ekonomické společenství. Ne každý stát v přechodu je však schopen provést kompletní balík reforem, a to je jednou z příčin vzniku hybridních režimů – například v postsovětském prostoru vzniklo takových režimů hned několik. Po splnění všech konsolidačních úkolů, tzn. po provedení reforem ve všech sférách, a po vzniku všech pilířů lze stát považovat za konsolidovanou demokracii. Také procesy demokratické konsolidace lze považovat za dlouhodobé procesy – nezbytně vyžadují čas a někdy je nutné, aby uplynulá celá desetiletí, což svědčí o tom, že demokratická konsolidace je skutečně časově náročným procesem.

### **3. Sovětizace Lotyšska: okupace, anexe, Lotyšská sovětská socialistická republika a nenásilný odpor vůči sovětskému režimu**

Pro pochopení problematiky lotyšského přechodu k demokracii je nutné studovat vývoj tohoto státu ve 20. století (většinu 20. století Lotyšsko nemělo státnost). Tato kapitola bude převážně věnována vývoji Lotyšska od ztráty nezávislosti a jeho okupace Sovětským svazem do období perestrojky, tj. období velkých změn. V této kapitole provedeme analýzu toho, jak nedemokratické sovětské období ovlivnilo budoucí vývoj Lotyšska, jaké zanechalo stopy na dnešním Lotyšsku a jeho národním vědomí a proč bylo hledání historické pravdy a odsouzení minulosti po získání samostatnosti natolik důležité. Také zaměříme pozornost na to, jakým způsobem probíhal nenásilný odpor vůči režimu, který se stal základem transformace a přechodu k demokracii.

Je důležité zdůraznit, že ještě před anexí Sovětským svazem zažilo Lotyšsko (resp. Lotyšská republika) krátké demokratické období na začátku dvacátého století, a to přesně od doby uznání nezávislosti v roce 1920 až do poloviny třicátých let, kdy Karlis Ulmanis získal veškerou moc ve státě a z Lotyšska se ve skutečnosti stal autoritářský stát. Vzhledem k tomu, že první lotyšská republika byla demokratickým státem (i když částečně), přechod k demokracii a navázání na tradice první republiky se staly velmi důležitými kroky pro Lotyšsko současné.

#### **3. 1. Nastolení sovětského režimu v Lotyšsku: okupace, anexe a využití represivních metod pro udržení moci**

Osudovým rokem pro pobaltské státy se stal rok 1939, tedy rok podpisu sovětsko-německého paktu o neutocení, který je znám jako pakt Molotov-Ribbentrop. Tato smlouva měla tajné dodatky, dle kterých byla středovýchodní Evropa rozdělena na sféry vlivu Sovětského svazu a Německa. Lotyšsko a Estonsko se dostalo do sovětské sféry vlivu, Litva naopak do německé. V pozdějším tajném dodatku Litva byla přesunuta do sféry vlivu Sovětů. [Plakans 1995: 142]

Za necelý rok, v létě roku 1940, vstoupila sovětská armáda na území Lotyšska. Byla vytvořena loutková vláda a narychlo byly uspořádány volby, ke kterým byl zakázán přístup všem demokratickým silám. „Volby“ vyhrál Blok pracujícího lidu<sup>11</sup>. Po volbách vznikl Národní Sejm (*Latvijas Tautas saeima*), jehož představitelé požádali Sovětský svaz o přijetí Lotyšska do Sovětského svazu. [Bleiere 2005: 231–235] De facto to byla jediná možnost, neboť stát byl okupován sovětskými vojsky, ve státě byl přítomen sovětský emisar a Lotyšsko nedostalo žádnou mezinárodní podporu. Tímto způsobem se z Lotyšska stala Lotyšská sovětská republika. 5. srpna roku 1940 Lotyšsko bylo oficiálně přijato do Sovětského svazu, 8. srpna se pak Komunistická strana Lotyšska (*Latvijas Komunistiskā partija*) stala součástí Komunistické strany Sovětského svazu, lotyšská ústava byla nahrazena ústavou sovětskou [Plakans 1995: 145].

Rok 1940 se v Lotyšsku připomíná jako rok stalinských represí. Za účelem udržení moci v republice používal nový režim metody teroru a represí a byly provedeny masové deportace. Deportace prováděl NKVD (*Narodnyj komissariat vnutrennich děl*) – byly vytvořeny seznamy osob určených k deportaci a kolem 15 tisíc lidí bylo v roce 1941 deportováno. Zatímco první vlna represí se zaměřila na jednotlivce a určité „problematické“ osobnosti, deportace v červenci 1941 zahrnovaly celé kategorie občanů. Do těchto kategorií spadali lidé, kteří měli kontakty s vnějším světem, vyloučení členové komunistické strany, členové antikomunistických nacionalistických a levicových stran. [Plakans 1995: 147]

V roce 1941 nacistické Německo okupovalo území Lotyšska a tato okupace trvala až do konce války. V roce 1945 se pak Lotyšsko již podruhé stalo Lotyšskou sovětskou socialistickou republikou. Lotyši ztratili veškeré naděje na znovuzískání nezávislosti, neboť mezinárodní společenství uznalo, že pobaltské republiky byly integrovanou součástí Sovětského svazu. Přibližně do poloviny padesátých let vedli v Lotyšsku, Litvě a Estonsku partyzáni<sup>12</sup> odpor proti sovětskému režimu.

Poválečnou situaci v Lotyšsku lze charakterizovat jako období budování struktur komunistické strany na celém území Lotyšska a období stalinských represí. Politické

---

<sup>11</sup> *Darba Tautas Bloks* – byl jediným politickým uskupením, kterému mohli voliči dát svůj hlas. Proto nelze volby roku 1940 považovat za demokratické.

<sup>12</sup> Největší partyzánskou skupinou, která působila na území všech pobaltských republik, se stalo uskupení Lesních bratrů (*Meža brāļi*)



represe měly masový charakter až do smrti Stalina v roce 1953. Dle odhadů lotyšských historiků se v Lotyšsku v období 1945–1953 přibližně 140 000-190 000 tisíc lidí stalo obětmi politických represí<sup>13</sup> [Bleiere 2005: 327]. Přesný počet obětí komunistického režimu se však nedá spočítat. Nejmasovější deportace se uskutečnily v roce 1941 a po válce v roce 1949. Především v roce 1949 byly deportovány osoby režimem považované za nacionalisty a kulaky. [Bleiere 2005: 331] Život v republice se začal zlepšovat po smrti Stalina – koncem padesátých let byl návrat do Lotyšska umožněn většině deportovaných občanů.

### **3. 2. Hlavní trendy vývoje Lotyšské sovětské socialistické republiky**

Sovětský režim s sebou přinesl nejen vojska a represe, ale i klasický sovětský model hospodářství: především v této souvislosti lze hovořit o kolektivizaci a industrializaci. Zestátnění zemědělství se uskutečnilo v Lotyšsku stejně jako ve všech ostatních svazových republikách – byly zlikvidovány privátní zemědělské podniky a na celém území vznikly sovchozy a kolchozy. Industrializace kladla důraz především na rozvoj těžkého průmyslu, strojírenství a metalurgie. Jak poukazuje americký politolog lotyšského původu Mark Jubulis, program masové industrializace vyžadoval pracovní sílu, které byl v republice nedostatek, a proto tato byla síla importována z jiných republik Sovětského svazu. Do Lotyšska imigrovali především Rusové, Bělorusové a Ukrajinci. Přibližně 400 000 Rusů a 100 000 tisíc představitelů jiných národností migrovalo do Lotyšska v období 1945–1959 a tento trend pokračoval i dalších 35 let. [Jubulis 2001: 46–47] Migrační vlny do Lotyšska navždy změnily etnické složení v republice. Po znovuzískání nezávislosti v roce 1991 už Lotyšsko nebylo etnicky homogenním státem, ve kterém by byla absolutní většina obyvatelstva jedné národnosti – velké národnostní a jazykové odlišnosti se staly základem etnických problémů a příčinou velké nedůvěry vůči obyvatelům nelotyšského etnického původu na začátku devadesátých let. Lotyšsko se snažilo co nejvíce redukovat počet obyvatel nelotyšského původu, což se promítlo do nové politiky občanství.

---

<sup>13</sup> Za politické represe můžeme považovat výkon trestu smrti, zatčení a deportace do pracovních táborů, a deportace do jiných svazových republik.

Dalším velkým trendem sovětské doby se stala rusifikace všech svazových republik. I když sovětská ústava neznala pojem státního nebo oficiálního jazyka, postavení ruštiny bylo ve skutečnosti dominantní. V době sovětského režimu se ruština v Lotyšsku stala hlavním jazykem a lotyšтина byla odsunuta na druhé místo. Velmi rozčilujícím faktorem se pro Lotyše stala neochota ze strany migrantů ovládat lotyštinu. Dle statistiky z roku 1989 se pouhých 20 procent etnických Rusů přihlásilo ke znalosti lotyštiny. Toto procento bylo ještě nižší u etnických Bělorusů (18 procent) a Ukrajinců (10 procent). [Jubulis 2001: 49]

Oficiální sovětská ideologie na jedné straně počítala s tím, že Sovětský svaz je svazem „bratrských národů“, ale na straně druhé hovořila o konceptu jednoho sovětského národa. Veškeré pokusy vytvořit jeden sovětský národ selhaly, a po nástupu Chruščova se represe a potlačování kultur národů svazových republik postupně snižovaly. Litevský historik Romualdas Misiunas společně s estonským politologem Reinem Taageperou v publikaci *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1980*, rozdělili vývoj v pobaltských republikách po Stalinově smrti (publikace vyšla na začátku osmdesátých let) do dvou fází: první fáze 1954–1968 byla obdobím vzkříšení národních kultur a hlavními rysy druhé fáze byly centralizace a „westernizace“. Kvůli tomu, že byla prováděna rusifikace a stále více lidí migrovalo do Lotyšska, se zvýšil zájem o lotyšskou národní kulturu a o udržení a zachování kulturních tradic. V sedmdesátých letech se zvýšil zájem o západní kulturu a západní životní styl.

V padesátých létech a na začátku let šedesátých došlo k uvolnění společenských poměrů a k posílení autonomie v kultuře. Stupňovaly se i snahy o posílení politické autonomie. Politicko-stranickým trendem v Lotyšsku se stal „národní komunismus“ s cílem snížit nepopularitu sovětského režimu a komunistické strany rozšířením autonomie Lotyšska a eliminováním rusifikačních aspektů. [Misiunas, Taagepera 1983: 135] V roce 1974 podepsala skupina sedmnácti lotyšských komunistů, včetně Eduarda Berklavse, protestní dopis proti rusifikaci Lotyšska [Lieven 1997: 105]. Proud lotyšského „národního komunismu“ se snažil bránit národní zájmy Lotyšů v LSSR, snažil se zastavit nepopulární rozhodnutí Moskvy ohledně vývoje v Lotyšské republice a omezit rusifikaci a migraci jiných národů Sovětského svazu do republiky. Tento proud byl sice poražen, ale pokus bránit své vlastní zájmy se stal projevem nenásilného odporu vůči politice Kremli.

Jak píše lotyšský historik Andrejs Plakans, na začátku šedesátých let se Lotyšsko pomalu přizpůsobilo sovětskému modelu vládnutí a života, navíc vyrostla nová generace Lotyšů, která nikdy nežila v samostatném Lotyšsku. Většinu všech vedoucích postů (stranických a vládních) zastávali Lotyši, kteří žili v předválečném Sovětském svazu, nebo jiní obyvatelé Lotyšska nelotyšského etnického původu. [Plakans 1995: 162–163] Nedostupnost vládních postů pro etnické Lotyše byla jedním z mnoha problémů sovětského modelu vládnutí v pobaltské republice – a tento problém se snažili vyřešit právě národní komunisti.

Šedesátá a sedmdesátá léta se stala epochou stagnace jak v Sovětském svazu jako celku, tak i v Lotyšsku. Prvním tajemníkem Ústředního výboru Komunistické strany Lotyšska byl v roce 1966 zvolen Augusts Voss, jehož éra vlády odpovídá svými charakteristikami éře vlády L. Brežněva. Epochu vlády Vosse v Lotyšsku lze charakterizovat jako období stagnace. Za téměř dvacet let nebyly provedeny žádné politické reformy, komunistická strana ztratila zájem o jakoukoliv společenskou participaci i o modernizaci a industrializaci země. Komunistická strana Lotyšska se pro obyvatele republiky stala cizím institutem [Pabriks 2002: 37] Dá se říci, že se v epoše stagnace sice zvýšila životní úroveň, avšak nedošlo k politickým reformám. Občanská práva a svobody byly nadále porušovány a navíc nebyl sovětský režim nikdy přijat většinou lotyšské společnosti.

### **3. 3. Nenásilný odpor lotyšské společnosti proti sovětskému režimu do období perestrojky**

Odpor lotyšské společnosti (tichý nebo aktivní<sup>14</sup>) proti sovětskému režimu v Lotyšsku existoval vždy: po válce nebo také v období stagnace i v období relativního ekonomického blahobytu. Nepřijetí sovětského režimu a odpor vedený proti režimu přes celou sovětskou epochu v republice lze považovat za jeden ze základů budoucího přechodu k demokracii, poněvadž nespokojenost ve společnosti se stala impulsem pro požadování změn.

---

<sup>14</sup> Lotyšský historik Heinrihs Strods klasifikuje nenásilný odpor následujícím způsobem: odpor může být aktivní nebo pasivní, uspořádaný nebo spontánní, vedený politickou stranou nebo různými stranami, a také může být kolektivní nebo individuální. [Strods 2009: 64]

Jistou formou odporu proti sovětskému režimu vždy byla lotyšská kultura, jazyk a studium lotyšských dějin, které se staly základem budoucí transformace individuálních aktů nenásilného odporu k odporu většiny. Lotyšská národní kultura, umění a tradice byly prvními formami protestu proti sovětskému režimu v Lotyšsku. [Strods 2009: 94] Dlouhodobý proces agresivního prosazování ruštiny na úkor lotyštiny probouzel stále větší nevoli společnosti proti sovětské nadvládě a „národně-ochranitelské“ sentimenty.

Další způsob protestu představovalo členství v ekologických organizacích [Strods 2009: 92]. Tento způsob protestu se stal velmi populárním v osmdesátých letech. Hlavním cílem těchto organizací se stala především ochrana lotyšského kulturního dědictví, lotyšské kultury a přírody od nepopulárních ekonomicko-hospodářských projektů Moskvy. Heinrihs Strods tvrdí, že odmítání politické a ekonomické spolupráce s režimem ze strany společnosti se stalo jedním z významných příkladů pasivního nenásilného odporu. Za příklady těchto forem odporu lze považovat neúčast na seminářích o politickém vzdělávání, které byly často organizovány na pracovištích, nebo odmítnutí se připojit k jakékoliv politické organizaci. [Strods 2009: 104] Pravděpodobně největším projevem protestu tohoto druhu bylo odmítnutí vstoupit do řad komunistické strany (LKP), a to i přesto, že členství ve straně mohlo pro jednotlivce znamenat kariérní vzestup.

V Lotyšsku téměř až do začátku osmdesátých let neexistovala politická opozice, i když existovalo disidentské hnutí. Opozice jako taková se začala formovat po vyhlášení programu perestrojky a glasnosti. Základem opozičních hnutí se stala nejprve ekologická a národně-kulturní problematika.

## **4. Perestrojka jako základ přechodu k demokracii v Lotyšsku: koncepce třetího lotyšského národního obrození (*Trešā Tautas Atmoda*) a formování prvních protestních hnutí**

Tato kapitola bude věnována průběhu perestrojky v Lotyšské sovětské socialistické republice. V této kapitole zanalyzujeme, jakým způsobem perestrojka ovlivnila vývoj přechodu k demokracii v Lotyšsku. Prokážeme, že liberalizační program perestrojky a glasnosti se stal impulsem pro vzkříšení národního vědomí lotyšské společnosti a platformou pro budoucí přechod k demokracii. Rozebereme koncept tzv. třetího lotyšského obrození a jeho průběh. Zjistíme, jakým způsobem se zvyšovala mobilizační aktivita lotyšské společnosti, vznikala nová tématická protestní hnutí a vyvíjely se požadavky a tlak na sovětský režim.

### **4. 1. Perestrojka v Sovětském svazu: příčiny, cíle a záměry**

Začátkem osmdesátých let se Sovětský svaz ocitl v hluboké politické, ekonomické a sociální krizi, která jenom zvyšovala nedůvěru vůči režimu. Vládnoucí gerontokracie nebyla schopná najít řešení k ukončení dlouhotrvající krize, poněvadž selhal sovětský model vládnutí a ekonomického řízení. V roce 1982 zemřel nemocný Leonin Brežnev, a jeho nástupcem se stal Jurij Andropov, který byl zvolen generálním tajemníkem ÚV KSSS. Andropov zemřel za dva roky od svého zvolení. Dalším generálním tajemníkem ÚV KSSS se stal těžce nemocný Konstantin Černěnko, který zemřel za necelý rok od svého zvolení. Tzv. „období pyšných pohřbů“ odhalilo nutnost změn ve vedení KSSS. V roce 1985 se stal generálním tajemníkem ÚV KSSS Michail Gorbačov, který zahájil tzv. perestrojku, velmi známý program reform v Sovětském svazu.

Program perestrojky kromě reformy ekonomického systému a úprav politického systému počítal také s uvolněním společenských poměrů a oslabením cenzury – tyto kroky jsou známy pod pojmem glasnost'. Gorbačov nepřepokládal, že uvolnění cenzury zaktivizuje národní hnutí v různých svazových republikách (především v Litvě, Lotyšsku a Estonsku) a že se s každým rokem budou zvyšovat požadavky na demokratizaci režimu.

Gorbačov věřil v existenci „neporušitelného přátelství“ národů Sovětského svazu [Jubulis 2001: 58]. Lze říci, že neznalost skutečného stavu národnostních problémů uvnitř svazu jenom přispěla k větší míře otevřenosti programu perestrojky, neboť sovětské vedení nemělo obavy z toho, že jedna ze svazových republik začne usilovat o nezávislost.

Gorbačov věřil, že národnostní otázky byly navždy vyřešeny a že v Sovětském svazu neexistují etnické problémy, neboť každý národ je spokojený se svým postavením uvnitř státu. Až do posledních let existence Sovětského svazu Gorbačov předpokládal, že žádná republika nechce opustit svaz. Právě glasnost ukázala na to, jak to vypadalo ve skutečnosti. Záměrem Gorbačovovy glasnosti bylo zavedení omezené formy odpovědnosti systému vůči společnosti, která se měla realizovat prostřednictvím možnosti veřejně kritizovat stranickou byrokracii. Tato strategie zahrnovala uznání pluralismu zájmů uvnitř sovětské společnosti. [Jubulis 2001: 58] Avšak záměrem perestrojky a glasnosti nebyla úplná demokratizace režimu a zrušení cenzury, ale jen částečná liberalizace a kosmetická úprava sovětského modelu vládnutí.

Nové svobody, které zavedla politická liberalizace, vedly ke „vzkříšení občanské společnosti“, ve které se prosadili noví aktéři, a ve které nové požadavky vznikaly mnohokrát rychleji, než na to byla vládnoucí elita připravena [Jubulis 2001: 59]. Lotyšský politolog Artis Pabriks rozděluje období 1986–1991 (období třetího lotyšského obrození) do tří fází: první fáze lze charakterizovat zrozením ekologických hnutí a organizací na ochranu občanských práv. Druhá fáze je obdobím vzniku masových lidových hnutí za účasti intelektuálů. Třetí fáze je charakterizována přesunem komunistické nomenklatury do řad Lotyšské lidové fronty. [Pabriks 2002: 51]

Perestrojka přinesla relativní svobodu slova a oslabila strach obyvatelstva ze sovětského režimu. Lotyšští aktivisté a představitelé opozičních skupin s každým rokem více a více testovali, nakolik režim povolí kritiku a nakolik s touto kritikou lze zajít dál. Program perestrojky splnil základní úlohu změny režimu a spustil samostatné procesy transformace v národních republikách Sovětského svazu.

## 4. 2. Třetí lotyšské národní obrození (*Trešā Tautas Atmoda*): vzkříšení občanské společnosti a národního sebevědomí

Jak už bylo zmíněno dříve, vývoj v Lotyšsku v druhé polovině osmdesátých let dvacátého století je často označován jako třetí lotyšské národní obrození. V anglojazyčné literatuře se pro označení procesů vzniku národního sebevědomí u Lotyšů používá definice „*Latvian awakening*“ (místo více obvyklého „*revival*“), což doslova znamená lotyšské probuzení, avšak lotyšské slovo *atmoda* doslova znamená obrození, a proto budeme používat pojem obrození místo probuzení. První dva procesy lotyšského národního obrození proběhly na konci devatenáctého století a na začátku století dvacátého. První proces lotyšského národního obrození je spojen s činností skupiny intelektuálů, která byla pojmenována Mladolotyši (*jaunlatvieši*). Tato skupina intelektuálů bojovala za stejná práva pro lotyšské etnické obyvatelstvo a propagovala lotyšský jazyk a lotyšskou národní kulturu. V podstatě druhé lotyšské obrození předcházelo vzniku nezávislého Lotyšska po první světové válce. První dva procesy národního obrození lze považovat za období formování národního sebevědomí u lotyšského etnika a za důležitý krok k formování národního státu.

Lotyšský politolog a historik Valdis Bluzma poukazuje, že třetí obrození se liší od dvou předchozích. Třetí obrození zcela neodpovídá teoretickým modelům formování národů. Vznik tohoto procesu se opírá o ztrátu lotyšské státnosti a nezávislosti kvůli sovětské vojenské okupaci v roce 1940, a následnému začlenění Lotyšska do Sovětského svazu. Třetí obrození představovalo reakci lotyšského národa na politické, ekonomické, sociální a duchovní hrozby. [Bluzma 2009: 236] Lze říci, že program perestrojky se stal impulsem pro začátek třetího obrození. Glasnosť v Lotyšsku povzbudila národní vědomí Lotyšů, i když lotyšský národ a lotyšská kultura nepřestaly existovat ani v rámci Sovětského svazu. V tuto dobu (1940–1991) byly přerušeny vazby na předsovětské období, které byly velice důležité pro lotyšskou národní identitu. Třetí lotyšská *Atmoda* byla v první řadě spojena se vzkříšením občanské společnosti a národního sebevědomí, což bylo navázáno na politické požadavky autonomie a později i na obnovení nezávislého státu. *Atmoda* se prolíná s procesy přechodu k demokracii v časovém úseku 1986–1991, neboť *Atmoda* je zároveň označením pro třetí lotyšské obrození a pro přechod k demokracii v této pobaltské republice.

Lotyšský politolog Valdis Bluzma pro vysvětlení konceptu třetího lotyšského obrození použil teoretický model Miroslava Hrocha. První fáze (fáze A) je spojená s aktivitou lotyšských emigrantů a disidentů na území LSSR. Druhá fáze (fáze B) je charakterizována vlasteneckou agitací a vznikem různorodých neformálních skupin (VAK, Helsinky-86). Třetí fáze (fáze C) je spojena se vznikem masových hnutí, tj. Lotyšské lidové fronty v roce 1988, a je ukončena v roce 1991 kolapsem starého systému a státní samostatností. [Bluzma 2009: 239–240]

#### **4. 3. Vznik nových protestních hnutí: ekologicko-kulturní protesty, nové požadavky politické, ekonomické a kulturní autonomie**

V Lotyšsku se první otevřenou formou protestu staly ekologické protesty, které byly v první řadě spojeny s kritikou obrovských stavebních projektů v zemi. Tato forma kritiky byla perestrojkou „povolena“, a proto nebyla nijak potlačována. Za počátek třetího lotyšského obrození lze považovat právě rok 1986. Prvním článkem řetězové reakce se stal článek žurnalisty Dainise Ivanse a počítačového experta Arturse Snipse v roce 1986 v novinách „Literatura a Umění“ (*Literatūra un Māksla*). Jejich publikace zpochybňovala nutnost stavby hráze na řece Daugava. Tato kampaň nebyla cílena na ochranu životního prostředí, ale zejména na obranu kulturního dědictví údolí řeky Daugava. [Pabriks 2002: 52] Zároveň to byl protest proti centralizovanému systému rozhodování Moskvy a proti možnému přílivu nové pracovní síly z jiných svazových republik. [Pabriks 2002: 52] Je důležité poznamenat, že černobylská havárie v dubnu roku 1986 jen zvýšila „popularitu“ ochrany životního prostředí v Sovětském svazu. Cílem prvních ekologických protestů nebylo znovuzískání nezávislosti, ale spíše snaha ovlivnit a změnit systém centralizovaného rozhodování Moskvy, ke kterému docházelo bez účasti politické elity a obyvatel republiky. V tuto dobu ještě nikdo nemohl přepokládat, že se za pár let situace změní a s ní se změní i požadavky společnosti.

M. Jubulis se domnívá, že období třetího národního „obrození“ je spojeno s návratem k občanské společnosti v Lotyšsku. Příkladem počátečního stadia formování občanské společnosti může být vznik neformálních zájmových skupin, například Klubu



ochrany životního prostředí – VAK (*Vides aizsardzības klubs*)<sup>15</sup>. [Jubulis 2001: 60] Klub ochrany životního prostředí – VAK vznikl v roce 1987 s cílem „sjednocení všech, kdo se chce podílet na ochraně a záchraně kulturních památek, a také ekologickém a lidském vývoji“. [Eglitis 2002:38] První masová akce, kterou zorganizoval VAK, proběhla v dubnu roku 1988 a byla protestem proti stavbě metra v Rize. Představitelé VAK akcentovali svůj nesouhlas se stavbou tím, že je tento projekt škodlivý, nepotřebný a zbytečný. Panovala také obava, že stavba metra přiláká další migranty z jiných republik Sovětského svazu. Kvůli nátlaku veřejnosti tak byl projekt stavby metra zrušen. [Eglitis 2002:42] I když lze přínos tohoto rozhodnutí zpochybnit, lotyšská veřejnost se koncem osmdesátých let mobilizovala proti každému centralizovanému rozhodnutí Moskvy, které nějakým způsobem ovlivňovalo vývoj v republice. Klub ochrany životního prostředí – VAK zastával v procesu lotyšského přechodu k demokracii a znovuzískávání nezávislosti zcela klíčovou roli, poněvadž toto hnutí, které bylo úzce zaměřené na kulturně-ekologickou problematiku, se stalo základem budoucího Lotyšského národního hnutí za nezávislost – LNNK (*Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība*), které sehrálo jednu z klíčových rolí při přechodu k demokracii.

Úspěšnost ekologicko-kulturních protestů v Lotyšsku v roce 1986 inspirovala další skupiny a témata protestů se pomalu rozšiřovala na otázky porušování občanských práv a zpochybnění pravdivosti sovětských dějin. V roce 1986 byla v Liepaji založena skupina Helsinky-86, jejímž cílem se stala kontrola dodržování občanských práv v zemi. Skupina se původně skládala z deseti lidí, i přesto však jejich aktivita znepokojovala KGB, protože vyzývala k demonstracím u příležitosti výročí sovětských deportací v roce 1941. [Pabriks 2002: 52–53] Helsinky-86 se stala jednou z prvních skupin otevřeného protisovětského proudu.

Charakteristickým rysem počáteční fáze lotyšského přechodu k demokracii se staly tzv. „kalendářní demonstrace“, kdy každá taková demonstrace byla věnována určitému datu z moderních lotyšských dějin. Konání prvních pouličních projevů nespokojenosti bylo podporováno již zmíněnou skupinou Helsinky-86. První kalendářní demonstrace se

---

<sup>15</sup> VAK (*Vides aizsardzības klubs*) stál po získání nezávislosti částečně u zrodu Strany Zelených (*Latvijas Zaļā partija*)-LZP. [Kulik 2005: 169] Lotyšskou stranu zelených lze, stejně jako většinu stran zelených v postkomunistických státech, spíše zařadit do pravicového politického spektra, a to především kvůli tomu, že u zrodu této strany stálo hnutí, které vedlo aktivní odpor proti komunistickému režimu.

uskutečnila 14. června roku 1987 v Rize u pomníku Svobody<sup>16</sup>, této akce se zúčastnilo přes 5000 lidí. Ve stejném roce byly provedeny další dvě kalendářní demonstrace, první byla organizována k výročí podpisu paktu Molotov-Ribbentrop, druhá připomínala den nezávislosti Lotyšska. [Pabriks 2002: 53] Mobilizace a aktivita lotyšské společnosti se zvyšovala s každým rokem. Lze najít několik důvodů, proč sovětské vedení nezabránilo podobnému vývoji v republice: sovětské vedení podceňovalo fakt, že se v národních republikách probudí národní sebevědomí, dále politika perestrojky a glasnosti umožňovala mírnou kritiku režimu, avšak Gorbačov nepřepokládal, že tato kritika překročí stanovený rámec. V roce 1988 měl vývoj v pobaltských republikách pro sovětské vedení zcela nekontrolovatelný charakter – otázky perestrojky a širších svobod vystřídaly otázky nacionalistického charakteru a návratu nezávislosti, přičemž Moskva nebyla schopna tento vývoj nějakým způsobem zabrzdit či zastavit.

Glasnost' aktivizovala polemiku ve vědeckých a spisovatelských kruzích ohledně pravdivosti moderních sovětských lotyšských dějin v sovětské historiografii. Svaz spisovatelů Lotyšska<sup>17</sup> se stal předním orgánem kritiky režimu. V roce 1988 byla na bázi Svazu spisovatelů Lotyšska založena komise pro odhalování zločinů stalinského režimu. Tato komise se také snažila co nejvíce odstranit „bílá místa“ lotyšských dějin. [Jubulis 2001: 64] Lotyšští spisovatelé otevřeně odsuzovali okupaci Lotyšska v roce 1940 a požadovali nejen vyšší míru demokratizace režimu, ale i vyšší míru suverenity republiky v rámci Sovětského svazu. V roce 1985 by přitom vyjádření takových názorů bylo ještě absolutně nemožné.

Klíčovou roli pro budoucí vývoj sehrálo plénum Svazu spisovatelů Lotyšska v červnu roku 1988. Na tomto plénu žurnalista a člen Komunistické strany Lotyšska Mavriks Vulfsons, jenž byl vždycky považován za představitele tvrdé linie, otevřeně prohlásil, že v Lotyšsku nikdy neproběhla revoluce, a že Lotyšsko bylo okupováno rudou armádou. Obecně zkritizoval skoro každý aspekt sovětské politiky v Lotyšsku od druhé světové války. [Jubulis 2001: 65–66] Formování postojů intelektuálů k měnící se situaci je

---

<sup>16</sup> Pomník svobody v Rize (*Brīvības piemineklis*) v sovětském Lotyšsku se stal připomínkou toho, že Lotyšsko bylo kdysi nezávislým státem. Sovětské úřady měly v plánu pomník zbourat. V období třetího lotyšského obrození se pomník stal symbolem boje za znovuzískání nezávislosti.

<sup>17</sup> V lotyštině se označuje jako *Latvijas Rakstnieku savienība*. Svaz spisovatelů Lotyšska byl součástí Svazu spisovatelů Sovětského svazu, což byla státní ideologická organizace. Každá z republik byla zastoupena vlastním svazem spisovatelů.

vždy velmi důležitým aspektem transformace starého režimu, neboť podpora změn a podpora nově vznikajícího režimu intelektuální elitou zvyšuje úspěšnost přechodu k demokracii.

Symbolickým, ale zcela emotivním a důležitým krokem k znovuzískání nezávislosti byl požadavek návratu státní vlajky (místo vlajky Lotyšské sovětské socialistické republiky) z dob nezávislého Lotyšska. V létě roku 1988 se konal folklórový festival Baltica-88 a právě na tomto festivalu byl vyjádřen názor, že státní symboly třech pobaltských republik musí být rehabilitovány. [Eglitis 2002:45] Čtvrtého listopadu stejného roku Prezidium nejvyšší rady Lotyšské sovětské socialistické republiky schválilo rezoluci „o kulturně-historických symbolech lotyšského národa“, dle které byla znovu legalizována vlajka nezávislého Lotyšska [Eglitis 2002:46]. Ve stejném roce byla legalizována vlajka z doby nezávislé Litvy a v příštím roce byla legalizována vlajka nezávislého Estonska. V tomto ohledu lze říct, že se pobaltské republiky navzájem podporovaly ve snaze získat nezávislost. Díky této podpoře a díky tomu, že Lotyšsko, Estonsko a Litva měly jeden společný cíl, začaly „bojovat“ proti sovětskému režimu společně. Přechod k demokracii v těchto zemích proběhl bez větších komplikací a měl zcela zkoordinovanou podobu (v důležitých rozhodnutích každá republika následovala tu druhou).

Program perestrojky a glasnosti sehrál rozhodující roli při transformaci nálad v lotyšské společnosti. Časový úsek 1985–1988 lze charakterizovat jako základ budoucího přechodu k demokracii a obnovení nezávislosti Lotyšska. Právě v tomto období začíná třetí lotyšské národní obrození, nebo alespoň jeho počáteční fáze. Léta 85–88 v Lotyšsku znamenala přeformulování požadavků lotyšské veřejnosti, vzkříšení národního vědomí Lotyšů a zvýšení aktivity obyvatelstva. První neformální organizace a hnutí vznikly právě v tuto dobu, i když žádná z nich neměla podobu organizované masové opoziční síly. Důležitým aspektem se stalo to, že právě tyto organizace založily platformu pro vznik masových opozičních hnutí, jakými se stala Lotyšská lidová fronta – LTF a radikálnější nacionalistické Lotyšské národní hnutí za nezávislost – LNNK.

## **5. Role masových hnutí v přechodu k demokracii: Lotyšská lidová fronta (*Latvijas Tautas Fronte*) a Lotyšské národní hnutí za nezávislost (*Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība*)**

Žádný přechod k demokracii ovšem není možný bez organizované opoziční síly, která by o ten přechod usilovala. Velmi často opozice se v přechodech k demokracii stává motorem a hlavním iniciátorem transformačních procesů. Ve střední a východní Evropě měla opozice při přechodech k demokracii většinou formu masových hnutí – například v Polsku tuto roli sehrála *Solidarność*, ve Slovinsku Výbor na ochranu lidských práv (*Odbor za varstvo človekovih pravic*), v Litvě *Sajūdis* a v Estonsku se takovým hnutím stalo *Rahvarinne*. Při přechodu k demokracii v Lotyšsku se zformovali dva hlavní opoziční aktéři (tj. masová hnutí): umírněná Lotyšská lidová fronta a radikálnější Lotyšské národní hnutí za nezávislost. Tato kapitola bude věnována roli masových hnutí při přechodu k demokracii v Lotyšsku, provedeme také analýzu toho, nakolik LTF a LNNK ovlivnily proces pádu komunistického režimu v republice a prokážeme jejich vedoucí úlohu v procesech přechodu k demokracii a obnovení lotyšské státnosti.

Lotyšská lidová fronta – LTF a Lotyšské národní hnutí za nezávislost – LNNK vznikly v roce 1988. LNNK bylo zformováno v červnu roku 1988 a stalo se nacionalistickým hnutím. Jako první požadovalo okamžité obnovení nezávislosti, namísto získání širší autonomie. LTF byla založena v říjnu roku 1988 a ihned se stala organizací s nejmasovějším členstvím (přibližně 110 000 členů). Členskou základnu LTF představovali umírnění intelektuálové a reformisté z komunistické strany Lotyšska. LTF působila především jako masové hnutí<sup>18</sup>, které se nesnažilo nahradit či oponovat již existujícím hnutím, jakým bylo LNNK, ale naopak bylo jejich záměrem kooperovat s již existujícími radikálními a umírněnými subjekty. [Lazda 2009: 523] Počátečním cílem LTF bylo dosažení široké politické a ekonomické autonomie. Pabriks tvrdí, že LTF se stala prvním masovým demokratickým hnutím a LNNK prvním masovým národním hnutím. [Pabriks 2002: 54] Leaderem LTF byl zvolen žurnalista a ekologický aktivista Dainis Ivans. V čele LNNK stanul představitel „národního komunismu“ Edvards Berklavs. Artis

---

<sup>18</sup> V anglojazyčné literatuře se označuje jako *umbrella movement*.

Pabriks spojuje vznik masových hnutí s druhou fází třetího lotyšského národního obrození, která je charakterizována především aktivní účastí intelektuálů a disidentů na veřejném životě společnosti.

## **5. 1. Lotyšská lidová fronta-LTF: hybná síla přechodu k demokracii v Lotyšsku**

Nejdůležitější roli v přechodu k demokracii sehrála bezesporu Lotyšská lidová fronta-LTF, která představovala největší a nejširší masové hnutí na konci osmdesátých let v Lotyšsku. Velice často je Lotyšská lidová fronta v odborné literatuře charakterizována jako „*umbrella movement*“. Jedná se o hnutí, které se snaží sjednotit představitele různých ideových proudů pro dosažení společného cíle. Samotná myšlenka vytvoření lidových front pro posílení perestrojky byla podporována sovětským vedením. Například litevské masové hnutí *Sajūdis* (litevsky *sajudis* znamená hnutí) mělo původní název: *Lietuvos Persitvarkymo Sajūdis* neboli Litevské hnutí za perestrojku. LTF vznikla obdobným způsobem s podporou sovětského režimu. Inspirací pro Lotyšsko se stalo vytvoření Estonské lidové fronty v roce 1988 (*Eestimaa Rahvarinne*). Lotyšská lidová fronta byla zformována s podporou Komunistické strany Lotyšska, i když z řad komunistické strany Lotyšska zněla určitá skepse a obava z toho, že nová organizace převezme moc v republice. Dle plánů komunistických leaderů mělo být nové hnutí apolitické a sdružovat různé organizace, kroužky a sociální skupiny. Vedení komunistické strany Lotyšska váhalo několik měsíců předtím, než se rozhodlo dát své povolení k vytvoření fronty. Dne 19. července 1988 byla listem Sovětská mládež (*Padomju Jaunatne*) zveřejněna výzva k vytvoření lidové fronty [Bluzma 2009: 333]. Dle původního záměru měla LTF hrát roli přidružené organizace Komunistické strany, ale v průběhu času se zformovala v opoziční sílu, jež se postavila proti nedemokratickému režimu.

Lotyšská lidová fronta zdůrazňovala zejména v počátečním stadiu své existence mezigetnický charakter tohoto hnutí. Její výzva byla určena „všem obyvatelům Lotyšska“ nikoliv „všem Lotyšům“ [Lazda 2009: 524]. Představitelé LTF si totiž byli vědomi toho, že

pro úspěch jejich hnutí je nutné zajistit podporu ruskojazyčného obyvatelstva republiky<sup>19</sup>. Navíc v době zformulování požadavku na obnovení státní nezávislosti byla taková podpora velmi důležitá. Toto je jeden z důvodů, proč LTF ve svém prvním programu nekladla příliš velký důraz na lotyšský etnický nacionalismus, na národní lotyšské obrození a na tradice první republiky, avšak mírně zdůrazňovala problematiku ochrany lotyšského jazyka a kultury a omezení migrace z jiných republik Sovětského svazu – přičemž představitelé ruskojazyčné komunity byli považováni za plnoprávné občany Lotyšska. I když na prvním kongresu LTF zazněla v mírné podobě nacionalistická rétorika v duchu „Lotyšsko Lotyšům“, LTF se snažila najít společnou řeč s etnickými minoritami. A proto první kongres LTF nejenže spojil formální a neformální zájmové skupiny a organizace Lotyšska, ale zároveň strategicky rozšířil vliv LTF na etnické minority. [Eglitis 2002:51] Pro značnou část ruskojazyčných obyvatel Lotyšska by obnovení nezávislosti automaticky znamenalo ztrátu jejich privilegií a nejistou budoucnost, a proto LTF pro začátek zvolila opatrnou taktiku – ta zahrnovala požadavek demokratizace, dodržování občanských práv v republice a zároveň důraz na rovná práva všech občanů.

LTF se stala nejmasovějším hnutím, na rozdíl od LNNK, a to také díky podpoře etnických menšin. V říjnu roku 1988 se konal první kongres LTF, na kterém byl přijat program a stanovy hnutí. Ve stanovách bylo uvedeno, že LTF je masovou veřejnou politickou organizací, která „se snaží reformovat společnost“ na základě rezolucí přijatých na třináctém kongresu Komunistické strany Sovětského svazu a devatenácté všesvazové konferenci. LTF se hlásilo k reformnímu komunismu. [Bluzma 2009: 339] Na kongresu zastupovala třetina delegátů komunistickou stranu a 10-12% z nich etnické menšiny [Eglitis 2002:51]. V roce 1988 představitelé LTF ještě otevřeně nehovořili o možnosti obnovení nezávislosti, a proto tento požadavek nebyl zahrnut do jejich programu. Program schválený na prvním sjezdu LTF představoval dokument, který požadoval demokratizaci režimu, větší politickou autonomii Lotyšska, ochranu lotyšského jazyka a kultury a dodržování občanských práv v republice. Tento dokument byl také věnován ekonomickým,

---

<sup>19</sup> V roce 1989 žilo dle dat sčítání lidu v republice: 34% Rusů. 4.5% Bělorusů 3.5% Ukrajinců, kteří dohromady tvořili ruskojazyčnou komunitu. Zdroj: *Latvijas Republikas Centrālā Statistiskās Pārvalde*. Tabulka ISG07. Etnické složení obyvatelstva dle roku. [online] 2011 – [cit 22 prosince 2011] Dostupné z WWW:

<http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=IS0070&ti=ISG07.+PAST%C2V%CEGO+IEDZ%CEVOT%C2JU+NACION%C2LAIS+SAST%C2VS+GADA+S%C2KUM%C2&path=../DATABASE/Iedzsoc/Ikgad%E7jie%20statistikas%20dati/Iedz%EEvot%E2ji/&lang=16>

ekologickým a jiným otázkám.<sup>20</sup> Jak poukazuje Eglitis, první cíle LTF měly abstraktní formu, opíraly se o pojmy „demokracie“ a „práva“. Na prvním kongresu zatím žádná z přijatých rezolucí nepožadovala plnou nezávislost. K tomuto kroku LTF přistoupila až na druhém kongresu v roce 1989. [Eglitis 2002:49]

Přední představitelé LTF<sup>21</sup> zastávali několik názorů ohledně role jejich organizace. Jedna skupina podporovala myšlenku transformace z hnutí na klasickou politickou stranu, avšak panovaly obavy, že po takové transformaci LTF ztratí svůj vliv. Další skupina věřila, že LTF bude mít větší vliv na demokratizační proces v podobě masového hnutí. Oproti tomu existoval názor, že transformace je přirozeným procesem a jako příklad byl uváděn proces transformace Estonské lidové fronty. [Rudenshiold: 620] Dá se říci, že se LTF vyvíjela přirozenou cestou masového hnutí. Hnutí se stalo největší opoziční silou, mobilizovalo společnost, vyhrálo první volby v roce 1990 a po dosažení svého cíle, tj. získání nezávislosti, ztratilo vliv, když se ve volbách 1993 nedostalo do parlamentu, a tím pádem zaniklo. Politická masová hnutí obvykle nemají potenciál vydržet dlouhodobě, protože se většinou skládají z ideologicky roztržštěných skupin, což po dosažení společného cíle vede k rozkladu.

Myšlenka znovuzískání nezávislosti se stala konečným cílem Lotyšské lidové fronty v květnu roku 1989 na setkání představitelů tří lidových front pobaltských republik, které je známé jako tzv. „Pobaltské shromáždění“ [Jubulis 2001: 82]. Tato událost prokázala koordinovaný postup pobaltských republik v procesech znovuzískávání nezávislosti. Každá ze tří republik velmi pozorně sledovala dění ve dvou ostatních republikách a hodnotila reakce sovětského vedení na určité změny. Lze říci, že přechod k demokracii v Lotyšsku je částečně zásluhou i lidových hnutí Litvy a Estonska. Nejvíce aktivním, nejmasovějším a nejprogresivnějším hnutím celého pobaltského regionu se stalo litevské hnutí *Sajūdis*. Právě *Sajūdis* lze považovat za nejsilnější hybnou sílu ze všech tří pobaltských republik.

Otázka podpory nezávislosti měla zcela etnický podtext. Norský politolog Hermann Smith-Sivertsen zdůrazňuje, že otázka získání nezávislosti Lotyšska mobilizovala etnické Lotyše a zcela rozdělila ruskojazyčné obyvatelstvo republiky. [Smith-Sivertsen 2004: 101]

---

<sup>20</sup> Text programu Lotyšské národní fronty (*Latvijas Tautas Fronte. Programma, Statuti*) je dostupný na stránkách Lotyšského národního archivu. Zdroj: *Latvijas Nacionālais arhīvs*. [online] 2011 Dostupné z WWW:<<http://www.arhivi.lv/sitedata/VAS/Latvija%2090/Microsoft%20Word%20-%20LTF%20programma%20un%20statuuti.pdf>> [cit 22 prosince 2011]

<sup>21</sup> Dainis Ivans, Ivars Godmanis, Viktors Avotiņš, Anatolijs Gorbunovs, Janis Peters.

Značná část ruskojazyčného obyvatelstva podporovala myšlenku vzniku nezávislého Lotyšska, ale zároveň se určité skupiny obávaly lotyšského etnického nacionalismu a ztráty všech svých privilegií. Občané, kteří vystupovali za zachování LSSR, většinou podporovali hnutí zastánců tvrdé linie-Interfrontu. LTF se podařilo přesvědčit třetinu ruskojazyčných obyvatel, aby podpořili vyhlášení nezávislosti, když jistá část zastávala neutrální postoj k této problematice. [Jubulis 2001: 95]

Druhý kongres Lidové fronty v říjnu roku 1989 reflektoval výsledky jednání lidových front pobaltských republik (tzv. Pobaltské shromáždění) z května tohoto roku. Sjezd potvrdil záměr LTF obnovit lotyšskou nezávislost a vytvořit demokratickou lotyšskou republiku, která naváže na demokratické tradice první republiky.[Jubulis 2001: 88] Jak poukazuje Pabriks, na druhém kongresu LTF bylo 24% delegátů členy Komunistické strany Lotyšska<sup>22</sup>. [Pabriks 2002: 57] Komunisté dle jeho názoru přispěli v očích Moskvy k větší zákonnosti LFT .

Nový program LTF zdůraznil parlamentní způsob<sup>23</sup> návratu demokracie pomocí demokratických voleb a nutnost spolupráce s jinými „demokratickými progresivními hnutími“ v SSSR. V tomto programu nebyly přesně definovány procedury udělení občanství, na jedné straně LTF podporovala myšlenku udělení občanství všem rezidentům Lotyšska, ale na druhé straně nenabízela žádné řešení této otázky. LTF jen konstatovala to, že tato otázka musí být řešena až po obnovení nezávislosti.[Jubulis 2001: 88] Dále program zahrnoval požadavek odchodu sovětských armádních jednotek<sup>24</sup> (společně s rodinnými příslušníky vojáků) z území Lotyšska a zákaz účasti příslušníků sovětské armády ve volbách do lotyšských státních orgánů. [Jubulis 2001: 88] Požadavky odchodu sovětské armády z republiky jsou zcela logické z několika důvodů: sovětští vojáci představovali nejvíce loajální skupinu vůči sovětskému režimu a zároveň nejvíce nenáviděnou sociální skupinu v lotyšské společnosti, a to kvůli jejich privilegiím, neochotě se naučit lotyšský jazyk a kvůli tomu, že právě sovětská armáda symbolizovala okupační režim. Budoucí zákon o občanství zahrnoval požadavky, které ve svém programu navrhla LTF.

---

<sup>22</sup> Především lze hovořit o představitelích reformního křídla Komunistické strany.

<sup>23</sup> Pod parlamentním způsobem obnovení nezávislosti rozumíme použití existujících sovětských institucí za cílem zvýšení politické a ekonomické autonomie Lotyšska.

<sup>24</sup> Na území Lotyšska sídlil Pobaltský vojenský okruh, který zahrnoval Lotyšskou SSR, Litevskou SSR, Estonskou SSR, a Kaliningradskou oblast RSFSR, díky čemuž se na území LSSR vyskytoval největší kontingent sovětského armádního personálu ze všech tří pobaltských republik.



Již v roce 1989 vypadal přechod k demokracii parlamentní cestou jako zcela realistický plán, a to z několika důvodů. V březnu roku 1989 LTF získala většinu křesel, které byly alokovány lotyšským delegátům na Všesvazovém kongresu, a ve stejném roce LFT vyhrála komunální volby, což umožnilo využít komunální struktury pro šíření její politické agendy. [Pabriks 2002: 57–58] Vítězství kandidátů z LTF ve všesvazových volbách<sup>25</sup> roku 1989 za LSSR pomohlo vyhrát volby i na republikové úrovni. Právě vítězství ve volbách do Nejvyšší rady LSSR v březnu roku 1990 lze považovat za parlamentní prvek přechodu k demokracii, díky němuž mohla LTF prosadit vyhlášení nezávislosti ještě v tomtéž roce.

## **5. 2. Lotyšské národní hnutí za nezávislost – LNNK: etnicko-nacionalistický proud v lotyšském přechodu k demokracii**

Role Lotyšského národní hnutí za nezávislost-LNNK v přechodu k demokracii je menší než role LTF. LNNK nemělo natolik masový charakter jako LTF, ačkoli některé návrhy měly radikální, nacionalistický a diskriminační charakter a právě LNNK zrychlovalo proces transformace a přechodu. LNNK spojujeme především s etnickým, nikoliv občanským nacionalismem. LNNK, na rozdíl od LTF, mělo progresivnější program, který v první řadě zdůrazňoval znovuzískání nezávislosti. Na prvním sjezdu Lotyšského národního hnutí za nezávislost, který se konal v únoru roku 1989, byl přijat první program, jenž zdůrazňoval „právo Lotyšska na sebeurčení“ [Jubulis 2001: 81]. Programy LNNK zahrnovaly na jedné straně požadavky okamžitého návratu nezávislosti, na straně druhé však obsahovaly i radikální požadavky, když zdůrazňovaly nutnost „etnické selekce“ všech obyvatel Lotyšska.

Na druhém sjezdu LNNK byla přijata rezoluce o „Občanském kongresu Lotyšské republiky<sup>26</sup>“, v níž byla podpořena myšlenka „vytvoření občanských výborů s cílem svolání Lotyšského občanského kongresu jako zákonného zastupitelského orgánu Lotyšské republiky“ [Jubulis 2001: 82]. Jedním z cílů LNNK se stalo sčítání a registrace všech občanů, kdo měl občanství nezávislého Lotyšska před rokem 1940 a také všech, kteří měli

---

<sup>25</sup> Volby do sjezdu lidových poslanců Sovětského svazu

<sup>26</sup> Lotyšsky se označuje jako – *Latvijas Republikas Pilsoņu kongress*

předky v nezávislé republice. [Muižnieks 2005: 103] LNNK zcela aktivně rozvíjelo a podporovalo myšlenku vytvoření alternativních zastupitelských orgánů. Dle jejich vize mohli pouze bývalí občané nezávislého Lotyšska rozhodovat o složení „nového parlamentu“. Vznik nezávislého státu by měl být výsledkem otevřené konfrontace proti okupačnímu režimu a moc v republice by měly převzít orgány nespojené se sovětským režimem.

LNNK podporovalo myšlenku filtrace obyvatel republiky na občany a neobčany bez politických práv. Občané, kteří se přestěhovali do Lotyšska po roce 1940, se nemohli zúčastnit procesů formování alternativního parlamentu, Občanského kongresu, stejně jako nemohli získat občanství automatickým způsobem (dle představ představitelů LNNK). Bylo jim nabídnuto zaregistrovat se jako kandidáti na udělení občanství – jednalo se o znak loajality a podpory vzniku nezávislého Lotyšska. Registrace občanů byla považována za nezbytnou pro obnovení národní identity. Aktivistům z LNNK se podařilo zaregistrovat kolem 800 000 občanů, kteří byli považováni za plnoprávné občany. V dubnu roku 1990 se konaly volby do Občanského kongresu. [Eglitis O. 1993: 19–20] I přesto, že byl Občanský kongres dle určitých pravidel zvolen, ve skutečnosti se nikdy nestal oficiálním zákonodárným orgánem Lotyšské republiky a po získání nezávislosti byl rozpuštěn. Ulfelder tvrdí, že podobná iniciativa vytvoření občanského kongresu nevznikla v Litvě, na rozdíl od Lotyšska a Estonska, neboť Litva byla nejmíň ovlivněna sovětskou migrační politikou a otázka ochrany národní identity nebyla natolik aktuální jako v Estonsku a Lotyšsku. Dle Ulfeldera můžeme Občanský kongres považovat za určitou formu etnické mobilizace, kde bylo hlavním cílem vyloučení cizorodých soupeřů z politických procesů v nových politických podmínkách. [Ulfelder 2004: 32]

LNNK zvolilo tvrdou politiku vůči obyvatelům Lotyšska nelotyšského etnického původu a na rozdíl od LTF odmítalo spolupracovat s ruskojazyčnými občany, uznat legitimitu sovětských politických institucí nebo sovětské občanství. Dle vize představitelů LNNK měli pouze občané lotyšské národnosti měli právo rozhodovat o věcech týkajících se Lotyšska a všichni ti, kteří se přestěhovali do Lotyšska po roce 1940, museli být vyloučeni ze všech procesů rozhodování. [Jubulis 2001: 82]. Od svého vzniku LNNK zdůrazňovalo důležitost etnického původu, kladlo velký důraz na lotyšský etnický nacionalismus a otevřeně podporovalo myšlenku toho, že jenom etničtí Lotyši mají právo

žit v Lotyšsku, a každý, kdo se přestěhoval do Lotyšska po roce 1940, byl považován za okupanta a měl by opustit území republiky. Heslo z třicátých let, z doby vlády Karlise Ulmanise, „*Latviju latviešiem*“ neboli „Lotyšsko Lotyšům“, vystihovalo hlavní názorový proud v LNNK. Etnický nacionalismus, který propagovalo LNNK, jenom posílil rozkol lotyšské společnosti po znovuzískání nezávislosti, a tím pádem zkomplikoval konsolidaci občanské společnosti v multietnickém Lotyšsku.

Největší rozdíl mezi LTF a LNNK spočíval v hodnocení způsobu návratu k demokratickému politickému systému. LNNK otevřeně požadovalo odtržení od Sovětského svazu s důrazem na to, že Lotyšská republika nepřestala existovat, Lidová fronta naopak zvolila cestu postupného návratu k demokracii. [Pilic 2000: 8] LNNK odmítlo demokratickou cestu přechodu prostřednictvím demokratických voleb, především kvůli tomu, že takový způsob přechodu by legitimizoval sovětské období, sovětské politické orgány v republice a LSSR samotnou – proto měl dle vize představitelů LNNK přechod k demokracii proběhnout pomocí vytvoření nových alternativních orgánů státní správy a proto LNNK vyzývalo občany k bojkotu voleb do Nejvyšší rady LSSR v březnu roku 1990.

Otázka udělení budoucího lotyšského občanství byla velice aktuální už v roce 1989. Uvnitř tábora LNNK existovalo několik názoru na to, kdo bude mít nárok na občanství v nezávislém Lotyšsku. Jedna z názorových skupin podporovala myšlenku udělení omezeného občanství a omezeného volebního práva, které by se vztahovalo na občany Lotyšska, jež by mohli prokázat svůj lotyšský původ s kořeny v meziválečném nezávislém Lotyšsku. Další skupina podporovala nutnost zavedení zkoušek loajality a znalosti jazyka společně s dalšími podmínkami pobytu. Jedna z frakcí trvala na tom, že občanství musí být uděleno jenom 75% populace republiky. Elinars Cilinskis, představitel LNNK a zároveň poslanec Nejvyšší rady Lotyšska, se vyjádřil k otázce budoucího občanství následujícím způsobem: „každý představitel LNNK souhlasí s tím, že bude zcela nemožné udělit občanstvím všem a najednou (v nezávislém Lotyšsku)“. [Rudenshiold: 619–620] Po získání nezávislosti byla v Lotyšsku a Estonsku přijata koncepce testování loajality občanů nelotyšského a neestonského etnického původu. V Litvě byla přijata tzv. nulová varianta, která počítala s udělením litevského občanství všem rezidentům v republice.

V nezávislém Lotyšsku byla přijata koncepce politiky vůči etnickým menšinám, kterou prosazovalo v první řadě LNNK, kdy bylo cílem prokázání loajality vůči nezávislému Lotyšsku. Výsledkem takové politiky se stalo vytvoření institutu „neobčanství“, který byl velmi kritizován evropskými strukturami. V prvních letech existence nezávislého státu zůstalo přibližně 700 000 občanů bez jakéhokoliv občanství, neboť jim bylo automatickým způsobem odmítnuto udělení lotyšského občanství, na rozdíl od etnických Lotyšů, tedy všech těch, kteří byli občany Lotyšska před rokem 1940 nebo měli předky v nezávislém státě před rokem 1940.

### **5. 3. Internacionální fronta pracujících LSSR: opora hard-linerů a marný pokus o zastavení demokratizačních procesů**

V lotyšském přechodu k demokracii existovala třetí síla – hnutí Interfronta<sup>27</sup> (Internacionální fronta pracujících LSSR – *Latvijas PSR Internacionālā darbaļaužu fronte*), ale na rozdíl od LTF a LNNK zastupovalo toto hnutí zájmy zastanců tvrdé linie. Hnutí se bránilo jakýmkoliv změnám a jejich hlavním cílem bylo zabránit znovuzískání nezávislosti Lotyšska. Interfrontu podporovalo nejen křídlo zastanců tvrdé linie ale i KGB [Pabriks 2002: 56]. Lídři komunistické strany, zastánci tvrdé linie, ale nebyli spokojeni s politickým vývojem v republice a se vzrůstající popularitou LTF a LNNK. S rostoucí popularitou LTF ztrácela Komunistická strana Lotyšska postupně vliv v zemi, členové komunistické strany začali opouštět její řady a vstupovat do Lidové fronty nebo do Národního hnutí za nezávislost.

Vytvoření Interfronty se stalo odpovědí sovětského režimu demokratickým silám v republice. Podobné organizace vznikly v sousedních pobaltských republikách: v Litvě bylo založeno hnutí Jednota (*Vienybė/ Jėdinstvo*), v Estonsku Interhnutí (*Interliikumine/ Interdviženije*). Interfronta se opírala především o ruskojazyčnou komunitu a jejími členy se stalo přibližně 300 000 lidí [Rudenshiold: 623]. Tyto organizace se většinou skládaly ze členů komunistických stran pobaltských republik a vystupovaly v parlamentech jako opozice. S podporou Moskvy a armády protestovaly proti radikálním ekonomickým

---

<sup>27</sup> V čele Interfronty stali: Anatolij Alexejev, Igor Lopatin a Tatjana Ždanok. Po získání nezávislosti nemohla Tatjana Ždanok za účast v Interfrontě získat lotyšské občanství, ale občanství jí bylo nakonec uděleno na základě rozhodnutí soudu. V současné době je Ždanok europoslankyní za Lotyšsko.

reformám a byly připraveny v případě převratu převzít moc. [Neimanis 1997 : 59] Členská základna byla velmi početná především díky povinnému členství všech sovětských armádních představitelů umístěných v republice.

Veškeré pokusy mobilizovat ruskojazyčnou komunitu se jevily jako velice neúspěšné. V Lotyšsku a Estonsku byla vytvořena Sjednocená rada kolektivů pracujících<sup>28</sup> s cílem mobilizovat dělníky. V srpnu roku 1989 byla vyhlášena generální stávka, kterou podpořilo jenom 5–8 procent všech dělníků. Podobné pokusy vyhlásit generální stávku selhaly i v roce 1990. [Linz; Stepan 1996: 408]

Je důležité poznamenat, že většinou byla Interfronta podporována ruskojazyčnými obyvateli, a to z několika důvodů. Především mezi nimi panoval strach, že by mohli přijít o svá privilegia. Obávali se zákazu svobodného používání ruštiny ve všech sférách života, ztráty vysokých administrativních postů atd. Odůvodněná byla také jejich obava ze vzrůstajícího lotyšského nacionalismu. I přes zmíněnou podporu lze považovat tento projekt za velice neúspěšný, neboť Komunistická strana, se kterou byla Interfronta spojena, ztrácela důvěru ruskojazyčného obyvatelstva. Po získání nezávislosti byla na základě rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky 24. srpna roku 1991 činnost Interfronty, Komunistické strany Lotyšska a Sjednocené rady kolektivů pracujících zakázána jako protiústavní.<sup>29</sup>

#### **5. 4. Volby do Nejvyšší rady LSSR v roce 1990 jako indikátor úspěchu LTF a legitimizace přechodu k demokracii**

Na jaře v roce 1990 se velmi důležitou událostí staly volby do Nejvyšší rady LSSR<sup>30</sup>, které můžeme považovat za indikátor nálad ve společnosti a rozložení politických sil. Většinu křesel ve volbách získali kandidáti z LTF, což odpovídalo popularitě Lidové fronty a jejího programu, ve kterém bylo nejdůležitějším bodem získání nezávislosti a

---

<sup>28</sup> Lotyšsky se označuje jako *Darba kolektīvu apvienotās padomes*

<sup>29</sup> Zdroj: *Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. Likumi*. Rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky od 24. srpna 1991. [online] 2011 Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69231&mode=DOC>> [citováno 3. 1. 2012].

<sup>30</sup> Nejvyšší rada LSSR byla zákonodárným orgánem Lotyšské sovětské socialistické republiky. Po volbách Nejvyšší rada LSSR byla přejmenována na Nejvyšší radu Lotyšské republiky (*Latvijas Republikas Augstākā padome*).

demokratizace systému. Lotyšská lidová fronta získala celkem 131 křesel, Komunistická strana společně s Interfrontou 55 křesel a nezávislí kandidáti 15 křesel.<sup>31</sup> Po volbách byla sestavena demokratická vláda v čele s Ivarsem Godmanisem. Předsedou Nejvyšší rady (což byla de facto funkce hlavy státu) byl zároveň zvolen reformní komunista Anatolijs Gorbunovs. [Bell et al. 2003: 350] Úspěch demokratických sil ve volbách se stal indikátorem toho, že společnost podpořila transformaci režimu demokratickou parlamentní cestou a lotyšský přechod k demokracii tak lze považovat za klidný a nenásilný. Přitom podpora kandidátů z LTF ruskojazyčným obyvatelstvem je dalším úspěchem voleb 1990. Představitelé Občanských kongresů a jiných krajně pravicových hnutí ignorovali volby, poněvadž odmítali uznat legitimitu sovětského režimu v Lotyšsku.

Volby v roce 1990 legitimizovaly transformaci režimu parlamentní cestou. Nově zvolení poslanci z LTF podporovali myšlenku vyhlášení nezávislosti Lotyšska, a proto byla 4. května téhož roku přijata „Deklarace o obnovení nezávislosti Lotyšské republiky“<sup>32</sup>. Je důležité zdůraznit, že přijetí deklarace však ještě neznamenal plnohodnotný návrat k nezávislosti a k demokratickému zřízení, ale důležitý krok v tomto směru, neboť právě tato deklarace znamenala začátek přechodného období. Přechodné období lze označit za období otevřené konfrontace pro-demokratických a pro-sovětských sil v republice a zároveň za období rozpadu Sovětského svazu. Lotyšská lidová fronta splnila svou nejdůležitější úlohu: mobilizovala společnost a stála v čele nenásilného přechodu k demokracii.

Pozitivní roli sehrálo také Lotyšské hnutí za nezávislost – i když toto hnutí představovalo zájmy etnicko-nacionalistického proudu, právě LNNK zrychlovalo transformační procesy. Kvůli velké návaznosti událostí v pobaltských republikách na konci roku 1990 a na začátku roku 1991 budou události, ke kterým došlo po přijetí deklarace o obnovení nezávislosti 4. května 1990, rozebrány v následující kapitole, a to v kontextu přechodů tří pobaltských republik.

---

<sup>31</sup> Zdroj: European Election Database: *Latvia: Parliamentary Election 1990 (summary)*, [online] 2011. Dostupné z WWW:

<[http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FStudy%2FLVPA1990\\_Display&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FCube%2FLVPA1990\\_Display\\_C1&top=yes](http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FStudy%2FLVPA1990_Display&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FCube%2FLVPA1990_Display_C1&top=yes)> [citováno 1. 1. 2012].

<sup>32</sup> *Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu*

## **6. Zpívající revoluce jako pobaltský fenomén: vliv nejdůležitějších událostí v Litvě a v Estonsku na dění v Lotyšsku a závěrečná fáze lotyšského přechodu**

Lotyšský přechod k demokracii si lze jen těžko představit mimo kontext přechodů v Litvě a Estonsku, neboť existuje určitá míra propojenosti přechodů k demokracii ve třech pobaltských republikách. Zejména závěrečná fáze lotyšského přechodu k demokracii je těsně spjatá s vývojem v Litvě a Estonsku. Tato kapitola bude věnována komparaci nejdůležitějších událostí v období Zpívající revoluce v Estonsku, Litvě a dále zkoumání vlivu těchto událostí na dění v Lotyšsku. Zanalyzujeme klíčové události v Estonsku a Litvě, které přispěly k přechodu k demokracii v Lotyšsku a prokážeme koordinovaný charakter třech přechodů k demokracii. Uvedeme nejdůležitější vnitropolitické faktory, které přispěly k obnovení samostatnosti třech pobaltských republik a prokážeme propojený charakter závěrečné fáze přechodu.

### **6. 1. Zpívající revoluce a její kulturní podtext**

Přechody k demokracii v Lotyšsku, Litvě a Estonsku jsou velmi často označovány pojmem Zpívající revoluce. Zpívající revoluce<sup>33</sup> je série událostí ve všech pobaltských republikách (Lotyšsku, Estonsku a Litvě) v období 1987–1990, která přispěla k obnovení samostatnosti třech zemí. Samotný pojem je těsně spjat s kulturou pobaltských národů, ve které jsou lidové písně dodnes jedním z nejdůležitějších prvků národní identity. Festivaly písní<sup>34</sup> byly vždy velmi populární v pobaltských republikách a tato tradice festivalů je úzce spjata s obdobím prvních republik Lotyšska, Litvy a Estonska. Na konci osmdesátých let se festivaly staly symbolem mobilizace společnosti a obnovy národní identity. Samotný pojem „Zpívající revoluce“ vymyslel estonský umělec Heinz Valk. Valk poprvé použil pojem Zpívající revoluce ve svém článku, který byl zveřejněn v červnu roku 1988 a byl věnován

---

<sup>33</sup> Zpívající revoluce se označuje v lotyštině jako *Dziesmotā revolūcija*, v estonštině jako *Laulev revolutsioon*, v litevštině *Dainuojanti revoliucija*.

<sup>34</sup> Každý pobaltský stát v současné době organizuje vlastní festival, který je spojen s lidovými tradicemi a obdobím prvních republik. V Litvě má festival písní a tance název *Dainų šventė*, v Lotyšsku je každých pět let organizován *Vispārējie latviešu Dziesmu un Deju svētki* a v Estonsku má největší festival název *Laulupidu*.

tallinskému festivalu písní, kterého se zúčastnily desítky tisíc lidí. 11. září téhož roku byl na Tallinském hudebním festivalu, který navštívilo dle odhadů 250 000 až 300 000 lidí, poprvé vyjádřen požadavek na obnovení nezávislosti Estonska. [Vogt 2005:26]

Lotyšská kultura je úzce spjata s lidovými písněmi, stejně jako kultura estonská a litevská. Lidové vlastenecké písně se staly součástí třetí lotyšské *Atmody* a politických událostí na konci osmdesátých a na začátku devadesátých let. V říjnu 1988 se v Rize sešlo kolem 150 000 lidí, aby podpořili vznik Lotyšské lidové fronty – na této demonstraci účastníci hromadně zpívali lotyšské vlastenecké písně z období první republiky: „Zpívám pro tebe, vlasti“, „Naše země“ nebo „Bože, požehnej Lotyšsku“, státní hymnu nezávislého Lotyšska. [Eglitis 2002:49] Zajímavým faktem je, že lotyšský folklor tvoří důležitou část národní lotyšské identity dodnes.

## 6. 2. Komparativní pohled na nejdůležitější události Zpívající revoluce v pobaltských republikách

I když se pojem Zpívající revoluce většinou vztahuje k událostem v Estonsku, neboť samotný pojem byl vymyšlen v Estonsku, díky koordinovanému postupu tří republik k dosažení jednotného cíle, tj. návratu k nezávislým národním státům, se Zpívající revoluce stala pobaltským fenoménem. Pro lepší pochopení procesů období Zpívající revoluce a jejich propojený charakter bude uvedena shrnující tabulka nejdůležitějších politických událostí v Lotyšsku, Estonsku a Litvě a porovnán vývoj ve třech pobaltských republikách v omezeném časovém úseku 1986–1991.

Tabulka 1. Komparativní pohled na nejdůležitější politické a společenské události v pobaltských republikách 1986–1991

<b>Události</b>	<b>Estonsko</b>	<b>Litva</b>	<b>Lotyšsko</b>
Legalizace národní vlajky	2.1989	<b>10.1988</b>	11.1988
Národní jazyk se stává státním jazykem	1.1989	11.1988	<b>29. 9. 1988</b>
Deklarace o republikové suverenitě	<b>16. 11. 1988</b>	18. 4. 1989	28. 7. 1989
Přijetí jazykového zákona	<b>18. 1. 1989</b>	25. 1. 1989	5. 5. 1989
Omezení imigrace	6.1990	-	<b>2.1989</b>



První soutěživé volby do leg. orgánů	18. 3. 1990	<b>2.1990</b>	18. 3. 1990
Prohlášení nezávislosti	30. 3. 1990	<b>11. 3. 1990</b>	4. 5. 1990
Obnovení nezávislosti	20. 8. 1991	<b>11. 3. 1990</b>	21. 8. 1991
Přechodné období	ano	ne	ano
Referendum o nezávislosti LT, LV, EE	3. 3. 1991	<b>9. 2. 1991</b>	3. 3. 1991
<b>Politické organizace</b>	<b>Estonsko</b>	<b>Litva</b>	<b>Lotyšsko</b>
Založení lidové fronty	<b>4.1988</b>	6.1988	10.1988
Založení ruskojazyčného hnutí	<b>7.1988</b>	11.1988	10.1988
Odstranění hard-liner leadera v KS	<b>6.1988</b>	19. 10. 1988	4. 10. 1988
Formální odstranění vedoucí úlohy KS	2.1990	<b>7. 12. 1989</b>	28. 12. 1989
Rozkol v republikové KS	3.1990	<b>12.1989</b>	4.1990

Zdroj: Ulfelder, Jay. *Baltic Protest in Gorbachev Era: Movement Content and Dynamics*. The Global Review of Ethnopolitics, Vol. 3, No. 3-4, March-June 2004, 39 s. Upraveno autorem.

Výše uvedená tabulka poskytuje komparativní pohled na události v pobaltských republikách v období Zpívající revoluce. Tučným písmem jsou označena data událostí, které předcházely všem ostatním, což znamená, že Estonsko a Litva vedly v otázce demokratizace v regionu a nejvíce ze všech států usilovaly o získání nezávislosti. Lotyšsko naopak zaostávalo v těchto procesech a jen následovalo Estonsko a Litvu. V určité míře byl lotyšský přechod k demokracii závislý na vývoji v sousedních pobaltských republikách, neboť Lotyšsko čekalo na reakce ze strany sovětského vedení na události v Litvě a v Estonsku. V komparativní perspektivě lze procesy přechodu k demokracii v regionu přirovnat k řetězové reakci, při které jedna událost vyvolávala další reakci.

Jasný koordinovaný charakter přechodu k demokracii se stal jednou z nejdůležitějších charakteristik lotyšského, estonského a litevského přechodu. Nejviditelnějším a zcela symbolickým příkladem takové spolupráce může být tzv. Pobaltský řetěz<sup>35</sup> (nebo také Pobaltská cesta). Pobaltská cesta představovala 600 kilometrů dlouhý řetěz, který společně sestavili obyvatelé tří pobaltských republik a jenž měl symbolizovat společný osud pobaltských národů v otázce sovětské okupace a solidaritu

<sup>35</sup> Pobaltský řetěz (nebo také cesta) se v lotyštině označuje jako *Baltijas ceļš*, v estonštině *Balti kett*, v litevštině *Baltijos kelias*.

v otázce návratu plné suverenity. [Pourchot 2008: 42–43] Pobaltský řetěz je zároveň příkladem spolupráce lidových demokratických front (*Sajūdis*, LTF, *Rahvarinne*) tří republik v otázce mobilizace společnosti a formulování společného cíle.

Jednou z klíčových událostí, která ovlivnila následující vývoj nejen v pobaltských republikách, ale i v jiných republikách Sovětského svazu, bylo vyhlášení deklarace suverenity Estonské republiky. Estonská nejvyšší rada vyhlásila 16. listopadu 1988 suverenitu Estonska a právo veta těch sovětských zákonů, které by byly s touto nově nabytou suverenitou v rozporu. Tento krok nelze považovat za vyhlášení nezávislosti, ale za určitý precedent, po kterém následovaly podobné deklarace v jiných republikách sovětského impéria. [O'Connor 2003:150] Lotyšsko vyhlásilo vlastní suverenitu téměř o rok později, když 28. července 1989 vyhlásilo ekonomickou a politickou suverenitu LSSR. Lotyšsko se sice stalo poslední pobaltskou republikou, která vyhlásila suverenitu, ale již třetí republikou v Sovětském svazu v tzv. „přehliďce suverenity“, kdy svazové republiky a autonomní oblasti prohlašovaly nadřazenost vlastního právního řádu nad sovětským.

V letech 1988–1989 se Estonsko stalo nejprogresivnější republikou směřující krok za krokem k obnovení nezávislosti, což představovalo inspirující příklad pro Lotyšsko a Litvu. Jako další příklad prvenství Estonska může posloužit přijetí jazykového zákona dne 18. ledna 1989. Cílem tohoto zákona bylo obnovení jazykových práv Estonců a ukončení oficiální nadvlády ruštiny. Estonština získala vyšší právní postavení než ruština a stala se tak oficiálním jazykem byrokracie, byznysu, právní sféry, vzdělání, kultury a médií. [Baker 1998: 207] Lotyšsko přijalo podobný zákon až v květnu 1989, ale na rozdíl od estonského zákona byl na přechodné období oficiálně přijat bilingvismus. Dle zákona bylo zavedeno přechodné období, během kterého se obyvatelé nelotyšského etnického původu měli naučit lotyšský jazyk. [Pabriks 2002: 74]

Vznik lidových front je dalším příkladem společného vývoje v pobaltských republikách. Estonská lidová fronta *Rahvarinne* vznikla jako první na jaře roku 1988, v létě téhož roku pak bylo založeno litevské hnutí *Sajūdis*, což se stalo inspirací pro vznik Lotyšské lidové fronty. *Sajūdis* a *Rahvarinne* ve stejné míře ovlivnily vývoj v Lotyšsku – díky tzv. Pobaltským shromážděním mohly lidové fronty zkoordinovat své plány a požadavky. Díky svému aktivnímu působení přivedl *Sajūdis* v čele s Vytautase Landsbergisem Litvu k nezávislosti jako první. Litva vyhlásila nezávislost dne 11. března

1990 roku, poté následovalo Litvu Lotyšsko a již 4. května téhož roku taktéž vyhlásilo nezávislost s přechodným obdobím přechodu k plné nezávislosti. Estonsko vyhlásilo nezávislost stejným způsobem jako Lotyšsko.

V období Zpívající revoluce patřila vůdčí role Estonsku a Litvě v otázce demokratizace a ve směřování k nezávislým státům, ale v praktické otázce obnovení samostatnosti získala prvenství Litva, nikoliv Estonsko. Události v Litvě na konci roku 1990 a na začátku roku 1991 nejenže představovaly přelomový bod na cestě k nezávislosti tří pobaltských republik a posílily aspirace Lotyšska a Estonska bojovat za svou samostatnost, ale také sehrály klíčovou roli v procesu rozpadu Sovětského svazu.

### **6. 3. Závěrečná fáze přechodu k demokracii: přechodné období, role lednových událostí 1991 ve Vilnius a v Rize v procesech znovuzískávání nezávislosti**

Přijetí „deklarace o obnovení nezávislosti Lotyšské republiky“ lze považovat za důležitý právní krok lotyšského přechodu k demokracii. Jejím přijetím dne 4. května 1990 začalo tzv. přechodné období, které bylo de facto obdobím vyjednávání o nezávislosti Lotyšska se sovětským vedením, přičemž na straně lotyšských demokratických sil byla nekontrolovatelná vnitropolitická situace v Sovětském svazu. Deklarace o nezávislosti zahrnovala několik důležitých prohlášení, které připravily půdu pro nově vznikající stát:

- Deklarace „o připojení k Sovětskému svazu“ od 21. června 1940 byla prohlášena za neplatnou.
- Lotyšsko a Lotyšská republika se staly oficiálními názvy státu.
- Znovuzavedení ústavy z roku 1922 (*Satversme*) bylo dočasně pozastaveno, kromě článků 1,2,3 a 6, dle kterých bylo Lotyšsko prohlášeno nezávislým demokratickým státem, lotyšský lid byl považován za zdroj státní moci a území Lotyšska se skládalo z historických oblastí Livonska, Latgalska, Kuronska, a Semigalska<sup>36</sup>. *Saeima* (parlament) musela být zvolena na základě všeobecného, rovného přímého hlasování. Volby do parlamentu se měly konat po obnově státních institucí.

---

<sup>36</sup> V lotyštině se tyto historické oblasti označují jako: *Vidzeme, Latgale, Kurzem a Zemgale*.

- V přechodném období, které bylo ustaveno do prvních parlamentních voleb, byla nejvyšším orgánem státní moci Nejvyšší rada Lotyšské republiky.
- V přechodném období platila ústava LSSR a zákony LSSR, pokud nebyly v rozporu s článkem 1,2,3 a 6 lotyšské ústavy.<sup>37</sup>

Reakce sovětského vedení na vyhlášení „deklarace o obnovení nezávislosti Lotyšské republiky“ byla jednoznačná. Gorbačov odmítl uznat legitimitu lotyšské deklarace o nezávislosti. Během tzv. přechodného období probíhala jednání lotyšských pro-demokratických sil se Sovětským svazem, přičemž na straně Sovětského svazu vystupovali lotyšští konzervativní představitelé z Komunistické strany LSSR a přidružených organizací.

Dalším důležitým faktorem, který přispěl k rozkladu sovětského režimu v Lotyšsku v letech 1990–1991, byla postupná ztráta kontroly sovětského režimu ve svazových republikách a rozkol uvnitř KSSS. Vývoj v Sovětském svazu, který byla na přelomu 1990–1991 v první fázi rozpadu, jen usnadnil cestu na samostatnost Lotyšska, Litvy a Estonska. Komunistická strana Sovětského svazu postupně ztratila kontrolu ve svazových republikách, ve kterých vznikaly podobné požadavky samostatnosti a uvnitř samotné KSSS vznikl rozkol. V Moskvě se předseda Nejvyššího sovětu Ruské federativní sovětské socialistické republiky (RFSSR), reformní komunista Boris Jelcin, otevřeně postavil proti Gorbačovovi a proti politice komunistické strany. Nový ruský leader Jelcin otevřeně podporoval pobaltské republiky v otázce získání nezávislosti. 14. ledna 1991, den po zásahu sovětské armády v Litvě, Jelcin v Tallinnu podepsal dokument o vzájemném uznání suverenity tří pobaltských republik a Ruska. Tento krok lze považovat za určité gesto podpory ze strany nového leadera Ruska. Avšak záměrem Jelcinovy politiky bylo především oslabení pozic Gorbačova a jeho odstranění z politické scény. Jelcin vyzval sovětskou armádu, aby nezasahovala proti demonstrantům v Pobaltí.

Pro lepší pochopení událostí, které byly spojeny s přechodným obdobím v Lotyšsku, je nutné obrátit pozornost na konfrontaci Sovětského svazu s Litvou po jejím vyhlášení nezávislosti, poněvadž vývoj událostí v Litvě ovlivnil strategii Lotyšska v otázce plného návratu k nezávislému státu. Otevřená konfrontace pobaltských republik se Sovětským svazem trvala od začátku roku 1990 a kulminovala lednovými událostmi

---

<sup>37</sup> Zdroj: Sbíрка Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Deklarace o obnovení nezávislosti Lotyšské republiky. *Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=75539&mode=DOC>> [citováno 23. 1. 2012]

ve Vilniusu a Rize. Po vyhlášení litevské nezávislosti zůstávala situace napjatá, neboť Gorbačov odmítal uznat legitimitu litevské deklarace o nezávislosti, a proto na jaře roku 1990 Sovětský svaz uvalil ekonomické sankce, což znamenalo přerušování dovozu zboží do republiky. Pod tlakem ekonomické blokády vyhlásila Nejvyšší rada Litvy 100-denní moratorium na vyhlášení nezávislosti. Jednání Litvy se Sovětským svazem nepřinesla žádoucí výsledek ani pro jednu ze zúčastněných stran.<sup>38</sup> 10. ledna podala 1991 demokratická vláda Kazimíry Prunskienė demisi, což využily pro-sovětské síly. [O'Connor 2003:162] Sovětské vedení se rozhodlo zvrátit vývoj v republice použitím vojenské síly. Přelomový bod v boji za nezávislost Litvy představují události z 12.–13. ledna 1991, kdy při útoku sovětské armády na televizní a rozhlasové centrum ve Vilniusu zahynulo 14 občanů, dalších 500 bylo zraněno.<sup>39</sup> Krveprolití ve Vilniusu lze považovat za zoufalý pokus komunistického vedení v Moskvě zastavit rozklad Sovětského svazu.

Lotyšské pro-demokratické síly reagovaly na události ve Vilniusu mobilizací společnosti a postavením barikád v Rize. Postavení řížských barikád, které vznikly v lednu 1991, lze považovat za klíčový bod lotyšského boje za nezávislost. Po událostech v Litvě se stal vojenský zásah sovětských armádních jednotek do Lotyšska velmi pravděpodobným. Zastánci tvrdé linie, kteří představovali nereformovanou část Komunistické strany LSSR, Interfrontu a Všelotyšský výbor spásy, se opírali především o sovětskou armádu a považovali takový zásah za nutnost.

V lednu se koordinátorem boje za nezávislost (stejně jako celého lotyšského přechodu) v Rize stala Lotyšská lidová fronta. Události v Litvě měly přímý vliv na připravenost Lotyšska bojovat za svou nezávislost. Lotyšská lidová fronta okamžitě zareagovala na události v Litvě a již 11. ledna LTF vyzvala občany k manifestaci, která se měla konat 13. ledna. Po krvavých událostech ve Vilniusu vyzval poslanec Dainis Ivans v rozhlasu dne 13. ledna občany, aby přišli do starého města v Rize a ochraňovali budovu

---

<sup>38</sup> Zdroj: Seimas of the Republic of Lithuania. *Chronicle of the Events of January 1991 and later Months*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <[http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5\\_show?p\\_r=4111&p\\_d=62825&p\\_k=2](http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4111&p_d=62825&p_k=2)> [citováno 17. 1. 2012]

<sup>39</sup> Zdroj: Seimas of the Republic of Lithuania. *Chronicle of the Events of January 1991 and later Months*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <[http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5\\_show?p\\_r=4111&p\\_d=62825&p\\_k=2](http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4111&p_d=62825&p_k=2)> [citováno 17. 1. 2012]

parlamentu.<sup>40</sup> Demokratické síly Lotyšska a obyvatelé podporující nezávislost republiky reagovali na lednové události v Litvě občanskou mobilizací – v Rize se sešlo přes 500 000 tisíc lidí. [Bluzma 2009: 634] 14. ledna začaly okamžitě vznikat barikády proti možným útokům sovětských ozbrojených jednotek na vládní a klíčové budovy v republice. Vznik barikád v lotyšském hlavním městě zorganizovala právě LTF. Barikády se stavěly kolem klíčových budov v Rize, především kolem budovy parlamentu, budovy Rady ministrů a řížské televizní věže. [Jubulis 2001: 100] Cílem barikád byl nenásilný odpor vůči ozbrojeným jednotkám a demonstrace občanské pozice. Jubulis zdůrazňuje, že mírný charakter protestu měl splnit několik úkolů. Zaprvé, představa napadení tisíců neozbrojených civilistů měla zastavit vojenskou agresi. Zadruhé, LTF počítala s tím, že nenásilný charakter barikád získá sympatie a podporu na Západě. LTF také očekávala, že jejich mírné principy získají další podporu myšlenky nezávislosti mezi obyvateli nelotyšského etnického původu. [Jubulis 2001: 100–101]

Zastánci tvrdé linie v Lotyšsku reagovali na situaci v pobaltských republikách vytvořením Všelotyšského výboru spásy<sup>41</sup> na konci roku 1990, jehož cílem bylo převzít moc v republice a obnovit „zákon a pořádek“. [Dreifelds 1996: 77] První tajemník KS Lotyšska Alfreds Rubiks velmi aktivně vystupoval proti nezávislosti Lotyšska a po převzetí moci plánoval zrušit platnost deklarace o obnovení nezávislosti Lotyšské republiky. V Lotyšsku se stal oporou hard-linerů tzv. Řížský OMON<sup>42</sup> – Jednotka policie zvláštního určení (akronym v ruštině pro *Otrjad Milicii Osobogo Naznačenija*). Lotyšský přechod k demokracii měl bezesporu mírný charakter, i přesto se však několik lidí stalo oběťmi konfrontace demokratických a pro-sovětských sil. Dvacátého ledna bylo během pokusu obsadit budovu Ministerstva vnitra skupinou OMONu (Černých baretů) zabito pět lidí a další desítky byly zraněny. [Dreifelds 1996: 77]

Lednové události v Litvě a v Lotyšsku zcela změnilo postoj lotyšského ruskojazyčného obyvatelstva k otázce nezávislosti republiky. Ruskojazyčná komunita v

---

<sup>40</sup> Seimas of the Republic of Lithuania. *Chronicle of the Events of January 1991 and later Months*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <[http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5\\_show?p\\_r=4111&p\\_d=62825&p\\_k=2](http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4111&p_d=62825&p_k=2)> [citováno 17. 1. 2012]

<sup>41</sup> Na vzniku Všelotyšského výboru spásy se podílel první tajemník Komunistické strany Lotyšska Alfreds Rubiks. Po získání nezávislosti byl Rubiks obžalován za pokus o státní převrat. V současné době je europoslancem za Centrum shody (*Saskaņas Centrs*).

<sup>42</sup> V Lotyšsku, na rozdíl od Litvy, nebyla proti demonstrantům použita sovětská armáda, ale militarizovaná jednotka policie, díky čemuž neměla konfrontace demokratických a pro-sovětských sil natolik tragický výsledek jako ve Vilniusu.

pobaltských republikách vždy představovala velmi loajální skupinu vůči sovětskému režimu. Otázka nezávislosti Lotyšska byla velmi často spojena s lotyšským etnickým nacionalismem. Zásah armády 13. ledna ve Vilniusu a lednové události v Rize změnily názor mnohých zastánců sovětského režimu na nezávislost Lotyšska i na podporu lotyšské demokratické vlády. Níže uvedená tabulka ukazuje procento podpory lotyšské demokratické vlády před a po lednových událostech ve Vilniusu a Rize.

Tabulka 2. Podpora lotyšské vlády ruskojazyčnými občany před a po událostech ve Vilniusu

Podpora lotyšské vlády ruskojazyčnými občany žijícími v Lotyšsku 12. ledna 1991 před zásahem sovětské armády ve Vilniusu	43%
Podpora lotyšské vlády ruskojazyčnými občany žijícími v Lotyšsku po událostech ve Vilniusu a během barikádních dní 1991	67%

Zdroj: Jubulis, Mark. A. *Nationalism and democratic transition: the politics of citizenship and language in post-Soviet Latvia*. Lanham: University Press of America, 2001. s. 102.

Dle názoru amerického politologa Andrejse Plakanse nepředstavovaly barikádní konstrukce velký problém pro vojenskou techniku, ale měly spíše symbolický význam. Tzv. „barikádní dní“ (*barikāžu laiks*) ukázaly celému světu touhu Lotyšů ochraňovat nově vzniklý stát. Barikády ukázaly na charakter nenásilného odporu, který zahrnoval národní sebeurčení a neagresivní nacionalismus. [Plakans 2007:148] Barikády se staly symbolem obnovení svobodného a demokratického Lotyšska. Puč hard-linerů v Lotyšsku byl neúspěšný především proto, že se ho nezúčastnila armáda a že obyvatelé Lotyšska ukázali pevné odhodlání se bránit. [Dreifelds 1996: 77]

Dalším krokem, který legitimizoval prohlášení nezávislosti 4. května 1990 a právo Lotyšska na vytvoření samostatného státu, se stalo referendum o nezávislosti. V otázce návratu samostatnosti pobaltské republiky znovu projevíly koordinovaný postup. Lotyšsko, Estonsko a Litva se odmítly zúčastnit všesvazového referenda o zachování Sovětského svazu<sup>43</sup> a zorganizovaly vlastní referenda o nezávislosti. V Litvě se referendum uskutečnilo jako první – dne 9. února 1991. Výsledkem bylo schválení nezávislosti republiky, kdy

<sup>43</sup> Všesvazové referendum o zachování Sovětského svazu proběhlo 17. března 1991. Referenda se odmítly zúčastnit pobaltské republiky, Moldavsko, Gruzie a Arménie. Výsledek referenda byl pozitivní, především díky položené otázce, která zněla takto: "Myslíte si, že SSSR musí být zachován jako obnovená federace rovnoprávných suverénních republik, ve které bude garantováno dodržování práv a svobod člověka jakékoliv národnosti?".

90,5% ze všech odevzdaných hlasů bylo pro nezávislost republiky. V Lotyšsku a v Estonsku se referenda uskutečnily ve stejný den 3. března 1991. V Lotyšsku a v Estonsku se referenda uskutečnila v ten samý den - 3. března 1991. V Lotyšsku podpořilo myšlenku oddělení od Sovětského svazu a znovuzískání samostatnosti 73,7% odevzdaných hlasů, v Estonsku pak 77,7% hlasů. [Brady; Kaplan 1994: 193] Nižší procento podpory získání nezávislosti v Lotyšsku a v Estonsku ve srovnání s Litvou lze dát do souvislosti s tím, že početné etnické menšiny většinou podporovaly zachování pobaltských republik v Sovětském svazu.

Přechodné období, po kterém se Lotyšsko stalo nezávislým státem dne 21. srpna 1991, trvalo 16 měsíců, od 4. května 1990 do 21. srpna 1991. Ukončení přechodného období je spojeno s neúspěšným pokusem hard-linerů v Moskvě získat moc do svých rukou<sup>44</sup>. Lotyšsko reagovalo na vývoj událostí v Moskvě přijetím ústavního zákona „o státnosti Lotyšské republiky“ dne 21. srpna. Tímto dokumentem navázala nově vzniklá Lotyšská republika na první republiku, která vznikla 15. února 1922. Nový zákon zrušil 5. článek „deklarace o obnovení nezávislosti Lotyšské republiky“, dle kterého trvá přechodné období do prvních voleb do parlamentu, ale Lotyšská nejvyšší rada zůstala nejvyšším orgánem republiky do prvních parlamentních voleb.<sup>45</sup>

Za velmi důležitý aspekt státnosti lze považovat mezinárodní uznání, protože stát bez mezinárodního uznání nelze považovat za rovnocenný subjekt mezinárodních vztahů. Uznávání lotyšské státnosti začalo 23. srpna 1991. Prvním státem, který navázal diplomatické vztahy, byl Island. Rusko uznalo Lotyšsko 24. srpna téhož roku a Sovětský svaz uznal nezávislost Lotyšska 6. září 1991, avšak už 25. prosince 1991 sám přestal existovat.

Velmi důležitým znakem obnovení lotyšské nezávislosti je návaznost na předsovětské demokratické období. Lotyšský přechod k demokracii lze považovat za velice úspěšný a mírný, ale přechod samotný je jen začátkem cesty k demokratizaci země, poněvadž demokratická konsolidace vyžaduje hodně úsilí a času. Po obnovení státnosti

---

<sup>44</sup> Srpnový puč z roku 1991 byl pokusem části Komunistické strany SSSR zastavit vývoj v zemi a zbavit Gorbačova moci. Puč byl neúspěšný, díky čemuž se do čela Ruska dostal Boris Jelcin a koncem téhož roku se Sovětský svaz rozpadl.

<sup>45</sup>Zdroj: Sběrka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Ústavní zákon „O státnosti Lotyšské republiky“ *Par Latvijas Republikas valstisko statusu*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69512>> [citováno 25. 1. 2012]



mělo Lotyšsko před sebou dlouhou cestu demokratické konsolidace doprovázenou splněním různých úkolů, od transformace politických institucí a plánované ekonomiky, která vyžadovala drastické ekonomické reformy, až po vytvoření občanské společnosti, což se zdálo být jedním z nejtěžších úkolů v této pobaltské republice.

#### **6. 4. K jakému typu přechodu patří přechod k demokracii v Lotyšsku?**

Dezintegrace Sovětského svazu představovala velmi problematický a složitý proces. Rozpad Sovětského impéria nemůžeme zařadit do jednoho určitého typu přechodu k demokracii, poněvadž téměř v každé svazové republice, v první řadě v pobaltských republikách, probíhaly samostatné procesy demokratizace, kde místní vládní elity a opoziční síly bojovaly za udržení nebo likvidaci starého režimu – to vše navíc probíhalo pod jednou obrovskou střešou stále ještě existujícího Sovětského svazu. A za druhé, lze tvrdit, že přechod k demokracii v Sovětském svazu jako celku ve skutečnosti neproběhl, jelikož výsledkem demokratizace byl vznik 15 nových nezávislých států (přičemž ne každý z těchto států lze definovat jako demokratický), a nikoliv jednoho demokratického státu. Takovým způsobem lze zvláště hovořit o lotyšském, estonském, litevském, nebo ukrajinském přechodu k demokracii. Každý z těchto přechodů měl společný počátek ve formě liberalizačního programu perestrojky M. Gorbačova, ale měl různý průběh a různé aktéry.

Zařazení lotyšského přechodu do určitého typu přechodu může být velmi problematické, neboť každý přechod k demokracii je zcela unikátní. Každá odborná typologie přechodů stanoví určitá kritéria, ale ne vždy tato kritéria odpovídají určitému přechodu k demokracii (nebo odpovídají jenom částečně). V tranzitologii není lotyšský přechod k demokracii (stejně jako litevský nebo estonský) vzorem (na rozdíl od španělského, portugalského, polského nebo chilského přechodu), což znamená, že na lotyšský přechod musíme aplikovat podmínky jiných přechodů k demokracii. A právě proto není zařazení lotyšského přechodu k demokracii do určitých typů přechodu zcela jednoduché. Lotyšský přechod k demokracii lze dle klasifikace Huntingtona zařadit do druhého typu přechodu (výměna). I když na počátku demokratizačního procesu stal nástup k moci reformátora M. Gorbačova, v Lotyšsku u moci nadále zůstali hard-lineři. Gorbačov

přepokládal, že uvolnění společenských poměrů vyřeší krizi důvěry v Sovětském svazu. Představitelé starého režimu v Lotyšsku (tvrdé jádro Komunistické strany Lotyšska) přechod samotný neiniciovali a bránili se jakékoliv změnám, ale kvůli tlaku společnosti a opozice byli donuceni odstoupit a přijmout nová pravidla hry. Vznikající demokratická opozice v Lotyšské republice postupně získávala na síle na úkor starého režimu a také kvůli nátlaku veřejnosti byli představitelé starého režimu donuceni odstoupit a představitelé nových demokratických sil postupně převzali moc v republice.

Dle klasifikace Linze lze lotyšský přechod považovat za rupturu. Starý režim byl svržen a představitelé starého režimu byli odstraněni od moci. Ekonomická, sociální a politická krize osmdesátých let jenom přispěla ke kolapsu sovětského režimu. Sovětský svaz se už koncem sedmdesátých let potýkal s chronickými problémy politického vedení, ekonomického a sociálního systému. Politické vedení problémy ignorovalo, neprobíhaly žádné politické reformy a výsledkem neefektivního modelu plánované ekonomiky se stal deficit a nízká kvalita spotřebního zboží. Uvolnění společenských poměrů v polovině osmdesátých let odhalilo skutečné rozměry krize. Koncem osmdesátých let se stávají aktuálními národnostní otázky, které existovaly vždy, ale byly pouze potlačovány ideologií a celým totalitním politickým systémem. V různých svazových republikách propukly etnické střety a konflikty (v Kazachstánu, v Náhorním Karabachu, Kirgizii, Ferganské kotlině). Velmi časté technické katastrofy konce osmdesátých let (Černobylská havárie, železniční katastrofa u Ufy) jen zvýšily nespokojenost obyvatelstva s režimem a ukázaly na všeobecnou nedbalost a technickou zastaralost. Sovětský svaz už nebyl schopen vyřešit všechny problémy najednou, což lze považovat za jednu z příčin pádu režimu.

Dle typologie Stepana můžeme lotyšský přechod zařadit do kategorie ukončení režimu tlakem společnosti. Nedemokratický režim byl svržen lidovými hnutími, spontánními a efektivními pouličními protesty. Gorbačovova perestrojka spustila vlnu lidové mobilizace a otevřela cestu k vytvoření opozičních národních front. Tyto lidové fronty (do kterých se přesunuli reformní komunisté) během roku 1988 přesunuly komunistické strany do pozadí a tím pádem připravily platformu pro svobodné volby, které proběhly na začátku 1990 roku. Společnost sehrála nejdůležitější roli v této cestě přechodu k demokracii. Za ideální příklad účasti společnosti lze považovat Baltský řetěz, demonstraci v podobě řetězu, který vytvořily 2 miliony lidí od Vilnius po Tallinn a která

proběhla 23. září 1989, v den padesátého výročí podepsání paktu Molotov-Ribbentrop, na základě kterého získal pobaltské republiky ještě před druhou světovou válkou Sovětský svaz. [Pettai 2001: 260]

Lotyšský přechod je problematický už kvůli tomu, že je přechodem k demokracii a zároveň bojem za znovuzískání samostatnosti. Demokratická opozice, která prosazovala demokratizaci a později i získání samostatnosti, měla za úkol nejen demokratizovat systém, ale také vzkřísit národní stát a národní sebevědomí, a proto se přechod samotný stal pro Lotyše velmi emotivní záležitostí. Dle Juana Linze je přechod k demokracii v Lotyšsku a Estonsku příkladem konfliktu demokratizace a národního sebeurčení. Lotyšsko stejně jako Estonsko koncem osmdesátých a na začátku devadesátých let nepřijaly myšlenku, že tyto dva státy budou mnohonárodními státy, z čehož vznikly následující problémy konsolidace občanské společnosti. Lotyšský přechod k demokracii je zároveň procesem transformace režimu a obnovení národní lotyšské identity. Obnovení lotyšské národní identity se kvůli velkému počtu etnicky nelotyšských obyvatel stalo opravdu těžkým úkolem, občas hraničícím s nedemokratickými, diskriminačními postupy a kroky.

## **7. Ústavně-reprezentativní rámec demokratické konsolidace v nezávislém Lotyšsku: problematika vzniku a vývoje ústavního a stranického systému**

Po získání nezávislosti mělo Lotyšsko před sebou dlouhou cestu transformace, která byla nutná pro konsolidaci demokracie v dané pobaltské republice, a pro to aby tento nově vzniklý stát mohl být považován za demokratický. Samotný přechod k demokracii byl jenom začátkem transformačního procesu, přičemž odstranění komunistického totalitního režimu automaticky neznamenalo vznik demokratického státu. Procesy demokratické konsolidace nelze považovat za zcela jednoduché a jednoznačné, neboť ne vždy je po přechodu od nedemokratického režimu výsledkem vznik demokratického uspořádání. Je důležité zdůraznit, že po rozpadu Sovětského svazu a svržení komunistického režimu v postsovětském prostoru vzniklo několik autoritářských a hybridních režimů. Avšak na rozdíl od jiných postsovětských států mělo Lotyšsko (stejně jako Litva a Estonsko) na začátku dvacátého století demokratické zkušenosti, i když první lotyšskou republiku lze považovat za demokratický stát pouze částečně, a to přesně do nástupu k moci Karlise Ulmanise v roce 1932 a vzniku de facto autoritářského režimu.

Procesy ústavně-reprezentativní konsolidace jsou velmi důležitou součástí procesů demokratické konsolidace, neboť se především jedná o vznik nového nebo obnovení starého politického systému, bez kterého fungování jakéhokoliv státu není možné. Charakteristickým rysem demokratické konsolidace v Lotyšsku, zvláště v ústavně-institucionálním rámci je navázání na období první republiky.

### **7. 1. Odstranění antisystémových prvků jako první krok zajištění stability lotyšského politického systému**

Procesy formování nového politického systému vždy vyžadují souhlas a podporu nejen obyvatelstva ale také různých zájmových skupin a jiných aktérů. Jedním z největších problémů formování politického systému v Lotyšsku se stal odpor značné části ruskojazyčného obyvatelstva vůči novým demokratickým institucím a pravidlům fungování

nového systému, což jenom zkomplikovalo ustavení nového politického systému. V procesu ústavní konsolidace je velmi důležité testování a zajištění loajality vůči novému režimu. V Lotyšsku však po získání nezávislosti zůstalo několik politických uskupení, které se stavěly proti jeho nezávislosti, a proto se jedním z prvních úkolů formování nového politického systému stalo odstranění takových antisystémových prvků.

Za antisystémové prvky lze považovat především Lotyšskou komunistickou stranu, Interfrontu a Sjednocenou radu kolektivů pracujících, které při přechodu k demokracii hájily zájmy představitelů starého režimu, totiž hard-linerů. Zákaz antisystémových organizací se stal jedním z prvních rozhodnutí přijatých Nejvyšší radou Lotyšské republiky, kterou lze považovat za prozatímní parlament. 10. září roku 1990 vstoupilo v platnost „Rozhodnutí o ukončení činnosti některých veřejných a politických organizací“<sup>46</sup> Dané rozhodnutí bylo schváleno na zasedání Nejvyšší rady 24. srpna 1991.

V rozhodnutí je především zdůrazněn protiústavní charakter výše uvedených organizací. Komunistická strana a ostatní přidružené organizace se podílely na vzniku Všelotyšského výboru spásy. Činnost Všelotyšského výboru spásy byla v rozporu s druhým paragrafem ústavy LSSR, který stanovil, že lotyšský lid je zdrojem veškeré státní moci. 15. ledna 1991 představitelé Výboru spásy prohlásili, že veškerá moc v republice patří této organizaci.<sup>47</sup> Dále v rozhodnutí stojí, že se Komunistická strana LSSR, Svaz mladých komunistů Lotyšska<sup>48</sup>, Internacionální fronta pracujících LSSR, Sjednocená rada kolektivů pracujících a Organizace válečných veteránů a veteránů práce podílely na státním převratu a Ústřední výbor Komunistické strany Lotyšska a řížský výbor Komunistické strany podporovaly myšlenku vyhlášení výjimečného stavu a také vytvoření pracovní skupiny pro podporu výboru.<sup>49</sup> Právě tato činnost byla považována za protiústavní, neboť překážela vzniku nezávislého Lotyšska.

---

<sup>46</sup> V originálním znění: *Lemums par dažu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbības izbeigšanu*

<sup>47</sup> Zdroj: *Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. Likumi. Rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky od 24. srpna 1991. „O ukončení činnosti některých veřejných a veřejně-politických organizací“ Par dažu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbības izbeigšanu.* [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69231&mode=DOC>> [citováno 12. 2. 2012].

<sup>48</sup> V lotyštině se označuje jako: *Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienība*

<sup>49</sup> Zdroj: *Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. Likumi. Rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky od 24. srpna 1991. „O ukončení činnosti některých veřejných a veřejně-politických organizací“ Par dažu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbības izbeigšanu.* [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69231&mode=DOC>> [citováno 12. 2. 2012].

Nejvyšší rada Lotyšské republiky v otázce protiústavní činnosti výše uvedených organizací rozhodla o ukončení činnosti Komunistické strany LSSR, Svazu mladých komunistů Lotyšska, Internacionální fronty pracujících LSSR, Sjednocené rady kolektivů pracujících a Organizace válečných veteránů a veteránů práce a Všelotyšského výboru spásy z důvodu jejich protiústavního charakteru a o konfiskaci majetku těchto organizací ve prospěch státu. Druhým bodem rozhodnutí se stalo vyrozumění, že bývalí členové výše uvedených zakázaných organizací mají právo vstoupit do jiných stran nebo veřejných organizací, nebude-li jejich činnost zaměřena proti stávajícímu režimu, nebude-li v rozporu s ústavou a jinými zákony a nebudou-li se snažit svrhnout moc násilným způsobem.<sup>50</sup> Zákaz antisystémových stran a organizací lze považovat za první krok k zajištění stability nového demokratického režimu, neboť pro nově vzniklý stát je otázka loajality vůči novému systému zcela zásadní a je důležité omezit vliv představitelů starého režimů.

Přijetí lustračních zákonů na začátku devadesátých let, dle kterých bylo příslušníkům tajných služeb bývalého režimu a funkcionářům komunistické strany omezeno volební právo a zakázáno zastávat určitá místa ve státní správě, lze považovat za další krok k posílení a ochraně nového systému. Především každý z pobaltských států zakázal bývalým agentům KGB zastávat místa ve státní správě, a to veskrze kvůli tomu, že tyto osoby po získání nezávislosti představovaly hrozbu pro nové demokratické režimy [Stan 2009: 230–231]. Bývali agenti tajných služeb, vojáci Sovětské armády, členové Internacionální fronty pracujících LSSR, Sjednocené rady kolektivů pracujících a Organizace válečných veteránů a veteránů práce – ti všichni dle nového zákona o občanství neměli po obnovení nezávislosti Lotyšska nárok na získání lotyšského občanství cestou naturalizace<sup>51</sup>. Tento krok lze také vnímat jako ukázkou filtrace neloajálních obyvatel, kteří se postavili proti vzniku nového státu.

Lustrace v Lotyšsku proběhla především prostřednictvím volebních zákonů. [Stan 2009: 234] Volební zákon o komunálních volbách, přijatý v roce 1994, omezil pasivní volební právo určité kategorie osob. Devátý paragraf tohoto zákona zakazuje účast

---

<sup>50</sup>Zdroj: Sběrka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky od 24 srpna 1991. „*O ukončení činnosti některých veřejných a veřejně-politických organizací*“ [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69231&mode=DOC>> [citováno 12. 2. 2012].

<sup>51</sup>Zdroj: Upravlēnīje po dēlam migracīi i graždanstva. Polučenie graždanstva Latvīi v porjatkē naturalizacīi. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.pmlp.gov.lv/ru/pakalpojumi/Naturalizacija/Naturalizacija.html>> [citováno 12. 2. 2012]

v komunálních volbách následující kategorii občanů: v komunálních volbách nemohou předložit kandidaturu a být zvoleny osoby, které působily v Komunistické straně po 13. lednu 1991, v Internacionální frontě pracujících LSSR, Sjednocené radě kolektivů pracujících a Organizaci válečných veteránů a veteránů práce a ve Všelotyšském výboru spásy, stejně jako příslušníci zahraničních tajných služeb (rozvědky a kontrarozvědky) a bývalé členové bezpečnostních služeb SSSR, Lotyšské SSR.<sup>52</sup>

Volební zákon o volbách do parlamentu Lotyšské republiky, který byl přijat v roce 1995, jen potvrdil omezení pasivního volebního práva pro určité kategorie osob, které bylo zavedeno v roce 1994 na úrovni komunálních voleb. Do parlamentu nemohou předložit kandidaturu a být zvoleni příslušníci zahraničních tajných služeb (rozvědky a kontrarozvědky), bývalé členové bezpečnostních služeb SSSR, Lotyšské SSR, (s výjimkou pracovníků ekonomických a právních oddělení), dále osoby, které působily v Komunistické straně po 13. lednu 1991, v Internacionální frontě pracujících LSSR, Sjednocené radě kolektivů pracujících a Organizaci válečných veteránů a veteránů práce a Všelotyšském výboru spásy.<sup>53</sup> Především se jedná o osoby, které se stavěly proti vzniku nezávislého Lotyšska a podporovaly sovětský režim – z hlediska loajality vůči novému režimu se tedy jedná o nejmíň loajální skupinu.

Z behaviorálního hlediska tyto antisystémové skupiny představovaly největší problém behaviorální konsolidace. Úsilí omezit vliv antisystémových a cizorodých prvků, jejichž výskyt byl charakteristickým rysem formování politického systému Lotyšska, mělo i negativní důsledky na konsolidaci společnosti v této pobaltské republice. Občané nelotyšského etnického původu byli většinou považováni za element nepřátelský a neloajální vůči novému státu, což se promítlo při tvorbě zákonů o občanství, vzdělání, o státním jazyku a dalších, díky kterým byla značná část ruskojazyčného obyvatelstva vyloučena z procesů politického rozhodování. Problematice konsolidace lotyšské společnosti bude věnována jedna z následujících kapitol.

---

<sup>52</sup> Zdroj: Volební komise Lotyšska. *Centrālā vēlēšanu komisija. Zákon o volbách do zastupitelstev obcí, měst a okresů. Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likums.* [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://web.cvk.lv/pub/public/28369.html>> [citováno 13. 2. 2012]

<sup>53</sup> Zdroj: Volební komise Lotyšska. *Centālā vēlēšanu komisija. Volební zákon. Volby do Sejmu. Saeimas vēlēšanu likums* [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://web.cvk.lv/pub/public/28367.html>> [citováno 13. 2. 2012]

## 7. 2. Specifika formování a vývoje ústavního systému

Ústavní systém po znovuzískání nezávislosti musel být postaven na nových základech, neboť sovětský model byl opakem demokratických politických systémů. Ústava je tím nejdůležitějším dokumentem, který určuje charakter politického uspořádání, což znamená, že pro vytvoření nového demokratického státu byla nutná obnova nebo přijetí úplně nové ústavy. Sovětská lotyšská ústava neodpovídala žádným demokratickým normám, a proto byla při formování demokratického státu nutná rozsáhlá ústavní reforma. V případě Lotyšska byla znovuzavedena ústava z roku 1922, neboť obnovení (novelizace) ústavy Lotyšské SSR bylo zamítnuto. Cílem tohoto kroku bylo především prokázat kontinuitu lotyšské státnosti a obnovit vazby na uspořádání první lotyšské republiky. První kapitola nové ústavy stanovuje, že Lotyšsko je demokratickou nezávislou republikou.<sup>54</sup> Cílem nové ústavy se stalo vytvoření demokratického politického systému parlamentní republiky a přihlášení se k demokratickému charakteru Lotyšska.

Částečné přijetí ústavy z roku 1922 zavedlo na určité období ústavní dualismus. Starý dokument (ústava z roku 1922) se ukázal jako nedostačující pro potřeby vznikajícího státu, a proto zůstala na krátké přechodné období komunistická ústava Lotyšska v platnosti – za předpokladu, že nebyla v rozporu s ústavou z roku 1922. Ústavní dualismus se stal důsledkem toho, že parlament, který byl zvolen ještě před získáním nezávislosti<sup>55</sup>, odložil přijetí nové ústavy do zvolení nového parlamentu. [Gönenc 2002: 172] Ústavní dualismus byl ukončen v roce 1993 po prvních volbách do parlamentu od získání nezávislosti. Nově zvolený parlament přijal staro-novou ústavu (*Satversme*). Volby 1993 do jednokomorového parlamentu, Sejmu (*Saeima*) Lotyšské republiky, byly počítány jako páté řádné parlamentní volby<sup>56</sup>, tím pádem byla zdůrazněna kontinuita existence politického systému demokratického Lotyšska, přičemž poměrně demokratické volby 1990 do Nejvyšší rady Lotyšska nebyly zahrnuty do této řady.

---

<sup>54</sup> Zdroj: Ústava Lotyšské republiky. *Latvijas republikas Satversme*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=8>> [citováno 16. 2. 2012]

<sup>55</sup> Nejvyšší rada Lotyšské republiky se stala přechodným orgánem zákonodárné moci

<sup>56</sup> Poslední, tedy čtvrté, parlamentní volby proběhly v roce 1931, což znamená, že tyto volby probíhaly v demokratických podmínkách. Při formování nového politického systému byla důležitá vazba na předsovětské demokratické období.



Ústava, která byla oficiálně přijata v roce 1993, obnovila prvky politického systému meziválečného Lotyšska, ovšem s určitými dodatky. Legislativním orgánem se znovu stal jednokomorový parlament, stočlenná Saeima (Sejm), která nahradila Nejvyšší radu LSSR. Volby do Saeimy se konají podle zásady poměrného zastoupení a konají se pomocí všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasování.<sup>57</sup> Bielasiak poukazuje, že druhá vlna soutěživých voleb v zemích východní a střední Evropy přinesla změnu volebních systémů. Lotyšsko, stejně jako Polsko a Bulharsko, přijalo poměrný volební systém. [Bielasiak 2002:194] Současný volební systém má následující základy: k přepočtu hlasů na mandáty se používá nemodifikovaný dělitel Sainte Laguého, Lotyšsko je rozděleno do pěti volebních obvodů, které odpovídají historickým oblastem (Riga, Livonsko, Kuronsko, Latgalsko a Semigalsko), a k získání mandátů je nutné překročit uzavírací klauzule ve výši 5%.<sup>58</sup>

*Satversme* meziválečného Lotyšska počítala s tím, že aktivním volebním právem disponoval každý občan Lotyšska, který dosáhl věku 21 let. Dle ústavního dodatku z roku 1994 však bylo aktivní volební právo sníženo na hranici 18 let, což přiblížilo Lotyšsko celoevropským standardům. Je důležité zdůraznit, že volebním právem na počátku devadesátých let disponovali většinou etničtí Lotyši, poněvadž většina všech přestěhovalců, kteří se přestěhovali do Lotyšska po roce 1940, spadala do zvláštní kategorie neobčanů, kteří nedisponovali aktivním ani pasivním volebním právem. Volebním právem disponovali, ti obyvatelé, kteří byli občany Lotyšska před rokem 1940 a jejich potomci, což dohromady tvořilo 75 procent obyvatelstva [Runcis 1999 :41].

Metoda vyloučení většiny neetnických obyvatel Lotyšska z důležitých rozhodovacích procesů na začátku devadesátých let měla své negativní důsledky, neboť po rozpadu Sovětského svazu zůstala většina ruskojazyčných obyvatel v Lotyšsku a v budoucnosti mnozí z nich získali občanství Lotyšska cestou naturalizace<sup>59</sup>. Ale kvůli striktní etnické politice devadesátých let zastávala značná část nových občanů Lotyšska poměrně nepřátelský postoj vůči státu a vůči etnické lotyšské většině. Negativní postoj vůči

---

<sup>57</sup>Zdroj: Ústava Lotyšské republiky. *Latvijas republikas Satversme*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=8>> [citováno 16. 2. 2012]

<sup>58</sup>KOZÁK, Martin. Lotyšské parlamentní volby 2006 – stabilizace stranického systému? *Evropská Volební Studia*, Vol.2 No.1. Institut pro srovnávací politologický výzkum. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://ispo.fss.muni.cz/uploads/EVS/003/06.pdf>> [citováno 7. 5. 2012]

<sup>59</sup> Získání lotyšského občanství cestou naturalizace zahrnuje prokázání znalosti lotyšského jazyka, dějin Lotyšska, lotyšské hymny a ústavy.

demokratickým institucím, který zastávala určitá část obyvatelstva, lze považovat za určitý problém demokratické konsolidace.

Další změnu, která byla zavedena v rámci novelizace ústavy, představovalo prodloužení funkčního období Saeimy. Saeima (Sejm) byla v meziválečném Lotyšsku volena na tříleté funkční období, což je v moderní době považováno za velmi krátké období pro legislativní orgány evropských zemí. Pro to byla v roce 1997 přijata novelizace ústavy, která prodloužila funkční období na čtyři roky. Prodloužení funkčního období Saeimy a prezidentského úřadu lze považovat za určitý způsob adaptace ústavy na moderní podmínky. Od doby získání nezávislosti se parlamentní volby uskutečnily sedmkrát a to přesně v letech: 1993, 1995, 1998, 2002, 2006, 2010, 2011,<sup>60</sup> přičemž poslední parlamentní volby byly předčasné z důvodu rozpuštění parlamentu v referendu. Poslední zvolená Saeima, v dějinách lotyšského parlamentu, je v pořadí jedenáctá.

Vrcholným orgánem výkonné moci je dle čtvrté kapitoly lotyšské ústavy Kabinet ministrů (vláda). V čele kabinetu stojí předseda vlády (v lotyštině *ministru prezidents* – prezident ministrů). Předsedu vlády jmenuje prezident státu. Vláda musí požádat Saeimu o důvěru a pokud Saeima vyjádří nedůvěru předsedovi vlády, musí podat demisi celá vláda. Sejm také může vyjádřit nedůvěru jednotlivému ministrovi, v takovém případě musí dotyčný ministr podat demisi. V případě výměny ministra však Kabinet ministrů podávat demisi nemusí.<sup>61</sup> Čtvrtá kapitola *Satversme*, která je věnována Kabinetu ministrů, dosud v nově nezávislém Lotyšsku nebyla novelizována. To znamená, že vláda funguje podle principů první lotyšské republiky. Během období od získání nezávislosti se vystřídalo celkem 15 vlád. Lotyšské vlády lze charakterizovat jako zcela nestabilní, což je ovlivněno nestabilitou stranického systému a nedostatkem politické kultury. Jako nejdelší období vykonávání funkce vlády je uváděno 30 měsíců a jako nejkratší pouhých 9 měsíců.<sup>62</sup>

Nová *Satversme* znovu zavedla funkci prezidenta, která byla za sovětského režimu zrušena. Avšak stará verze ústavy stanovila tříleté funkční období, což bylo změněno dalším ústavním dodatkem z roku 1997 – po novelizaci z roku 1997 je prezident volen

---

<sup>60</sup> Zdroj: Sejm Lotyšské republiky. Dějiny. *Latvijas republikas Saeima*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.saeima.lv/en/about-saeima/history-of-the-legislature>> [citováno 20. 2. 2012]

<sup>61</sup> Zdroj: Ústava Lotyšské republiky. *Latvijas republikas Satversme*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=8>> [citováno 16. 2. 2012]

<sup>62</sup> Zdroj: Bertelsmann Stiftung. Transformation Index BTI 2012. Latvia Country Report. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.bti-project.org/country-reports/ecse/lva>> [citováno 1. 4. 2012]

nepřímo na schůzi Saeimy prostou většinou na čtyřleté funkční období.<sup>63</sup> Z komparativního pohledu je postavení lotyšského prezidenta podobné s postavením prezidentů v jiných evropských parlamentních republikách. Dle třetí kapitoly *Satversme* prezident Lotyšska reprezentuje stát navenek, jmenuje velvyslance, kteří reprezentují Lotyšskou republiku, přijímá vedoucí diplomatických misí jiných států, ratifikuje mezinárodní smlouvy, uděluje milosti a je velitelem ozbrojených sil.<sup>64</sup> Prezident má také právo iniciovat rozpuštění Saeimy. Avšak procedura rozpuštění Saeimy prezidentem není zcela jednoduchá a zabezpečena určitými ochrannými prvky. Iniciativa rozpuštění Saeimy vyžaduje souhlas obyvatelstva Lotyšska v referendu. Pokud většina voličů v referendu vyjádří svůj souhlas s rozpuštěním Saeimy, vypisují se nové volby a stará Saeima funguje pouze do nových předčasných voleb. Pokud většina voličů v referendu vyjádří svůj nesouhlas s rozpuštěním legislativního orgánu, opustí prezident republiky svůj úřad a Saeima volí nového prezidenta na zbývající funkční období. Během období od vzniku nezávislého Lotyšska se v prezidentském úřadu vystřídaly čtyři osobnosti: Guntis Ulmanis<sup>65</sup> (1993–1999), Vaira Vīķe-Freiberga (1999–2007), Valdis Zatlers (2007–2011) a úřadující prezident Andris Bērziņš (2011-).

Dle dalšího dodatku nové ústavy byla v roce 1996 zřízena zcela nová instituce lotyšského politického systému, Ústavní soud. Pravomoci Ústavního soudu Lotyšska lze označit jako standardní pravomoci evropských ústavních soudů. Tyto pravomoci zahrnují především zkoumání nově přijatých zákonů a garance ústavnosti právního řádu. Soudci Ústavního soudu jsou jmenováni na zvláštní schůzi poslanci Saeimy na základě principu prosté většiny.<sup>66</sup> Ve snaze přizpůsobit lotyšskou ústavu moderním podmínkám proběhla další novelizace v roce 1998, kdy byla přijata celá kapitola věnovaná lidským právům. Poslední kapitola *Satversme* zdůrazňuje rovnost všech občanů Lotyšské republiky před zákonem, garantuje svobodu pohybu, svědomí, slova, shromažďování a zakládání politických a veřejných organizací, ochranu života a majetku, navíc etnickým menšinám je

---

<sup>63</sup> Zdroj: Ústava Lotyšské republiky. *Latvijas republikas Satversme*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=8>> [citováno 16. 2. 2012]

<sup>64</sup> Zdroj: Ústava Lotyšské republiky. *Latvijas republikas Satversme*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=8>> [citováno 16. 2. 2012]

<sup>65</sup> Guntis Ulmanis je nepřímým synovcem posledního prezidenta meziválečného Lotyšska Karlisma Ulmanise.

<sup>66</sup> Zdroj: Ústava Lotyšské republiky. *Latvijas republikas Satversme*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=8>> [citováno 16. 2. 2012]

garantováno právo rozvíjet svou kulturu a jazyk.<sup>67</sup> Tato kapitola je klíčová pro celkový demokratický charakter *Satversme*. Nová ústava však nereflektovala skutečnost, že Lotyšsko se stalo mnohonárodním státem, ústava sice definuje právo etnických menšin rozvíjet svou kulturu a jazyk, avšak ruskojazyčná komunita (která v devadesátých letech tvořila dokonce kolem 30% obyvatelstva) nebyla považována za etnickou menšinu totiž neměla žádná práva, která byla udělena pro menšiny. Navíc ústava negarantuje právo na základní vzdělání výlučně v jazyce příslušné etnické komunity, (toto právo je rozšířené v evropských státech), výuka ve všech školách financovaných ze státního rozpočtu musí proběhat 60% v lotyštině.

Jedním z problémů konsolidace lotyšské demokracie v devadesátých letech se staly pochybnosti o demokratickém zřízení jako takovém. Dle indexu preferencí demokratického nebo autokratického zřízení z roku 1996 patřilo pouhých 10% dotázaných k silným demokratům, 61% ke slabým demokratům, 26% dotázaných nemělo názor a 3% dotázaných by preferovaly autokratický režim. [Koroleva; Rungule 2006 :237] Výsledek tohoto průzkumu poukázal na to, že v polovině devadesátých let byla demokracie v Lotyšsku ještě v počáteční fázi svého vývoje a neměla příliš silnou pozici.

Nedůvěra vůči státním institucím představovala další problém v rámci ústavně-reprezentativní konsolidace lotyšské demokracie. Dle průzkumu, který byl proveden v roce 2004 Pobaltským institutem sociálních věd a byl věnován dynamice demokratizace společnosti, se stal úřad prezidenta nejdůvěryhodnější státní institucí – 59,4% dotázaných vyjádřilo svou důvěru vůči instituci lotyšského prezidenta. Stejný průzkum ukázal, že lotyšská společnost však vnímá velmi skeptický práci parlamentu a vlády. 66,7% respondentů vyjádřilo nedůvěru v instituci parlamentu a 63,5% respondentů přiznalo, že nedůvěřuje vládě. Dle dat Eurobarometru je Lotyšsko jedním ze států s nejnižší úrovní (7-30%) důvěry ve vládu [Golubeva; Reinholde 2005: 100]. Novější výsledky průzkumu veřejného mínění Eurobarometr z roku 2009 pak skeptický postoj Lotyšů vůči státním institucím potvrdily: téměř 88% Lotyšů nedůvěřuje vládě, 92% nedůvěřuje parlamentu a až

---

<sup>67</sup> Zdroj: Ústava Lotyšské republiky. *Latvijas republikas Satversme*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=8>> [citováno 16. 2. 2012]

95% občanů nedůvěřuje politickým stranám. V současné době Lotyšsko je leaderem v míře nedůvěry veřejnosti vůči státním institucím v celé Evropské Unii.<sup>68</sup>

Negativní výsledky průzkumů lze vysvětlit tím, že činnost parlamentu a vlády je spojována s drastickými ekonomickými reformami a nedůvěru v politické strany lze objasnit velkou nestabilitou lotyšského stranického systému. Zklamání mnohých Lotyšů z ekonomického vývoje země po získání nezávislosti také hraje určitou roli, neboť Lotyšsko nikdy nedosáhlo úrovně ekonomického blahobytu západní Evropy a vnímání neefektivity státní správy je také ovlivněno značnou mírou korupce. Určitá míra nedůvěry ke státním institucím existuje i v západoevropských demokraciích, ale v nových demokraciích to může nést určité riziko zklamání z procesu demokratizace a odklonění od demokratické cesty. Dá se říct, že nedůvěra vůči státním institucím je jedním z problémů demokratické konsolidace v Lotyšsku.

Nová ústava sice obnovila ústavní pořádek první Lotyšské republiky, ale dokument začátku dvacátého století však v různých aspektech neodpovídal moderním podmínkám. V devadesátých letech proto proběhla rozsáhlá novelizace tohoto dokumentu. Lze říct, že *Satversme* je založena na demokratických normách, což je základem budování demokratického politického systému.

### **7. 3. Reprezentativní konsolidace: procesy formování a vývoj stranického systému. Lze lotyšský stranický systém považovat za konsolidovaný?**

Formování a stabilizace stranického systému je neoddělitelnou součástí reprezentativní konsolidace, což znamená, že je součástí konsolidace demokracie, pokud se jedná o ustavení demokratického systému. Formování lotyšského stranického systému na začátku devadesátých let bylo ovlivněno několika faktory: zaprvé obnovením některých stranických subjektů z doby první lotyšské republiky, zadruhé oslabením a rozpadem Lotyšské lidové fronty a zatřetí zákazem Komunistické strany, který vyústil ve vznik nových levicových subjektů.

---

<sup>68</sup> Zdroj: Bertelsmann Stiftung. Transformation Index BTI 2012. Latvia Country Report. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.bti-project.org/country-reports/ecse/lva>> [citováno 1. 4. 2012]

Po získání nezávislosti se výrazně změnila vnitropolitická situace a nový systém vyžadoval nové politické hráče. Když přestal existovat jediný společný cíl návratu k nezávislosti, který spojoval různá hnutí a politická uskupení, političtí aktéři byli nuceni změnit strategii a taktiku. Americký politolog David J. Galbreath se domnívá, že lotyšské politické spektrum se roztříštilo po získání nezávislosti, protože přestala existovat nutnost odporu vůči sovětskému režimu. V novém prostředí se masová hnutí, jakým byla Lotyšská lidová fronta, začala rozpadat na nové politické strany. V otevřeném soutěživém politickém systému, kde se politika neformuje jenom kolem problematiky „dekolonizace“, musely politické strany rozvíjet vlastní politické platformy, které by odlišily jednu stranu od druhé. [Galbreath 2005: 135]

Lotyšský stranický systém na začátku jeho existence lze charakterizovat (dle klasifikace Sartoriho) jako extrémní (polarizovaný) multipartismus. Extrémní multipartismus je charakteristický velkým počtem stran a velkou ideologickou vzdáleností mezi stranami, což nepříspěvá ke stabilizaci politického systému. První soutěživé volby od získání nezávislosti poukázaly na roztržitost politického spektra – o parlamentní křesla se ucházelo 23 stran a hnutí, z nichž osmi se podařilo získat mandáty. Lotyšský stranický systém se začal formovat především na základě dvou cleavages: na základě socioekonomické osy (pravicové-levicové strany) a osy centrum – periferie (etnicko-nacionalistické strany vs. strany představující zájmy etnických menšin). Toto rozštěpení dle konfliktních linií je zcela aktuální dodnes. Politolog José Magone charakterizuje lotyšský stranický systém jako nejméně konsolidovaný ze všech pobaltských republik. Lotyšské politické strany jsou většinou velmi malé, většina stran používá nacionalistickou a populistickou rétoriku, navíc personalizace politiky představuje velmi důležitý prvek politické kultury v Lotyšsku [Magone 2011 :465].

Formování pravicové části politického spektra je spojováno zejména s rozkladem Lotyšské lidové fronty a jejich přidružených organizací. Dominujícím stranickým subjektem devadesátých let, jenž vznikl v roce 1993 z politické organizace Klub 21, se stala centristicko-pravicová strana Lotyšská cesta (*Latvijas ceļš*). Lotyšská cesta se opírala o podporu jak emigrantů, tak i místních elit (většina z kterých představovala bývalý proud reformních komunistů). Tato strana získala na svou stranu silné a známé osobnosti z řad LTF. Programově strana prosazovala ekonomické reformy a procesy privatizace a integrace

do západních struktur. [Galbreath 2005: 136] Pabriks tvrdí, že v následujících letech role emigrantů na lotyšské politické scéně výrazně klesla, i když pozice bývalých členů Komunistické strany se nezměnila, přibližně 63% nové lotyšské elity tvořili bývalé členové komunistické strany. [Pabriks 2002: 68] S ohledem na relativní nestabilitu lotyšského stranického systému lze Lotyšskou cestu považovat za jednu z nejsilnějších a nejúspěšnějších stran současného Lotyšska. LC měla parlamentní zastoupení až do roku 2002 a oficiálně přestala existovat v roce 2007, což v jisté míře je velkým úspěchem, neboť politické strany v Lotyšsku se většinou „žijí“ jedno nebo dvě volebních období.

Dalším subjektem, který můžeme zařadit do pravicového a zároveň do etnicko-nacionalistického proudu<sup>69</sup>, je strana Za Vlast a Svobodu (*Tēvzemei un Brīvībai*). TB/LNNK vzniklá spojením dvou politických stran: obnoveného Lotyšského národní hnutí za nezávislost-LNNK a menší krajně pravicové strany za Vlast a Svobodu (*Tēvzemei un Brīvībai*). TB/LNNK vznikla v roce 1997, přičemž obě předchozí strany, jejichž spojením TB/LNNK vznikla, byly velmi úspěšné v parlamentních volbách 1993 a 1995. Programově se TB/LNNK prezentovala jako etnicko-nacionalistická strana a hlásila se k myšlence nejen vyloučení všech obyvatel nelotyšského původu z rozhodovacích procesů ale i jejich vystěhování z Lotyšska. V roce sloučení LNNK a TB představila nová strana program „Jsme pro lotyšské Lotyšsko“, ve kterém zdůrazňovala nutnost pomoci ze strany lotyšské vlády a mezinárodních organizací v otázce dobrovolné repatriace sovětských migrantů. [Jubulis 2001: 114] Podpora a popularita nacionalistických stran, které propagovaly etnický nacionalismus, ukázala, nakolik byla lotyšská společnost ochotná akceptovat teze populistického nacionalismu, který je velmi často v rozporu s demokratickými principy. Nacionalistické strany ovlivnily především tvorbu důležitých zákonů (zákonu o občanství, vzdělání a jazykového zákona), což ještě zvětšilo rozdíl mezi etnickými Lotyši a ruskojazyčnými obyvateli, posílilo rozkol v lotyšské společnosti a tím pádem jen zkomplikovalo konsolidace společnosti v Lotyšsku. Kvůli zákonům v oblasti občanství, které prosazovaly nacionalistické strany (především TB/LNNK) bylo Lotyšsko kritizováno vlivnými mezinárodními strukturami a existovala hrozba toho, že země zůstane na okraji evropských integračních procesů.

---

<sup>69</sup> Což ukazuje na spojení dvou cleavages.

Na politické scéně vzniklo po obnovení nezávislosti Lotyšska také několik levicových stran. Formování levicové části politického spektra bylo ovlivněno zejména zákazem Komunistické strany Lotyšska a obnovením meziválečné sociální demokracie. Lotyšská sociálně demokratická strana práce (*Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku Partija*) byla obnovena ještě před rozpadem Sovětského svazu a zdůrazňovala zejména vazby na meziválečné období. Sociální demokracie neměla v nové době u voličů příliš velký úspěch, neboť špatná image komunistické strany poškodila i image sociální demokracie. Nově vzniklým levicovým stranickým subjektem, který programově vystupoval za zjednodušení procesů získání občanství pro ruskojazyčné obyvatele, se stala Strana lidového souhlasu (*Tautas Saskaņas partija*). [Galbreath 2005: 137] Jako nástupce Komunistické strany LSSR lze charakterizovat stranu Rovnoprávnost (*Līdztiesība*) a Socialistickou stranu Lotyšska. Hlavním programovým bodem Rovnoprávnosti se stala problematika postavení neobčanů a zajištění rovných prav pro ruskojazyčné obyvatele Lotyšska. Pro lotyšské levicové strany je typická obhajoba zájmů ruskojazyčné komunity. Rovnoprávnost byla považována za proruskou stranu, což pro značnou část voličů představovalo hrozbu lotyšské nezávislosti. [Pabriks 2002: 70]

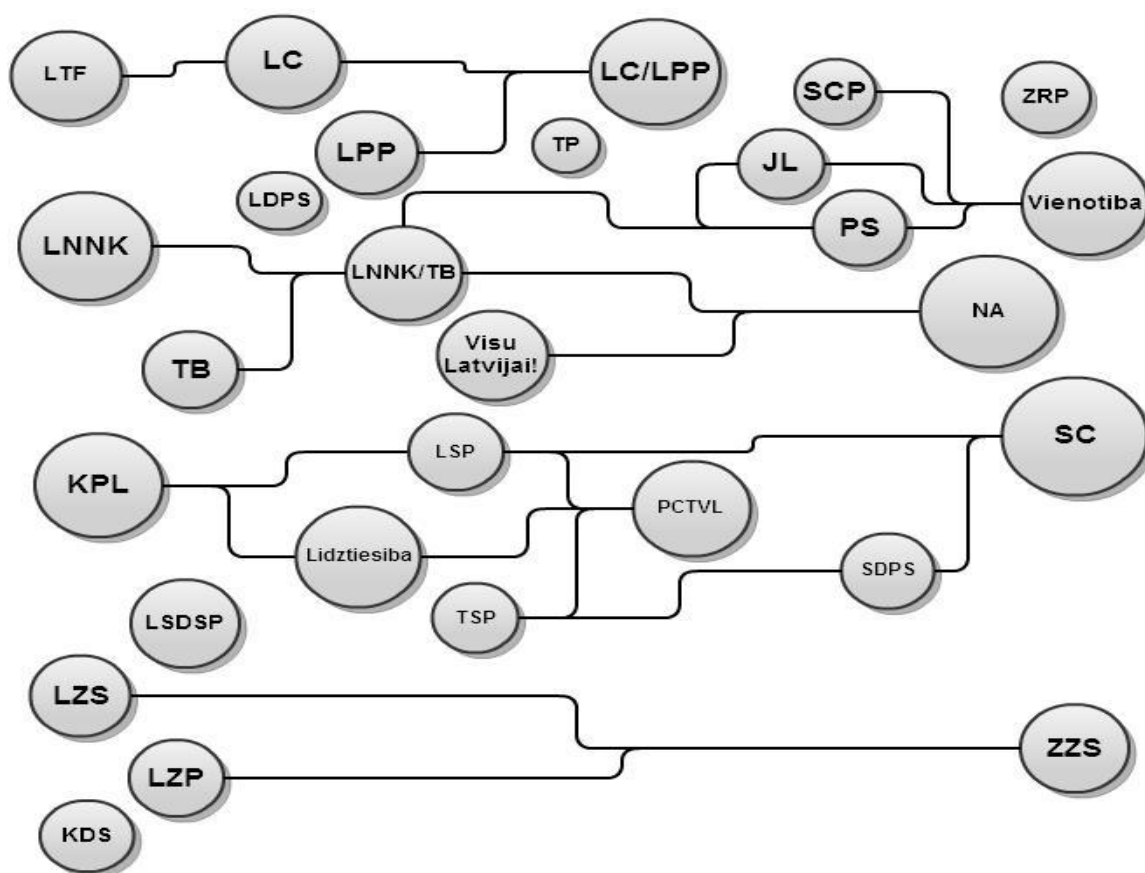
Obnovení stran s prvorepublikovou tradicí je dalším rysem formování stranického systému v obnoveném Lotyšsku, především se jedná o konzervativní centristicko-pravicové strany (výjimkou je výše uvedená Lotyšská sociálně demokratická strana práce). Po získání nezávislosti byly obnoveny následující strany: Svaz farmářů Lotyšska (*Latvijas Zemnieku savienība*, LZS), Demokratická strana středu (*Demokrātiskā centra partija* DSP) a Svaz křesťanských demokratů (*Kristīgi demokrātiskā savienība* KDS) I přesto, že tyto strany zdůrazňovaly pevné vazby na meziválečné období, ve skutečnosti tyto vazby byly víceméně symbolické a většina zakladatelů a členů nových stran neměla žádné zkušenosti s demokracií nebo parlamentním zřízením. [Pabriks 2002: 70] Výše uvedené strany z pravicového a levicového spektra představovaly zejména základnu pro budoucí vývoj lotyšského stranického systému.

Konfliktní linie determinovaná příslušností k lotyšské nebo ruské (ruskojazyčné) etnické skupině vznikla hned v počátečním stadiu formování lotyšského stranického systému a existuje dodnes. Etničtí Lotyši obvyklé volí pravicové a středo-pravicové strany a občané ruské (ukrajinské, běloruské) národnosti volí levicové a středo-levicové strany.



Například dle průzkumu volebních preferencí z roku 1993 vyjádřilo 44% etnických Lotyšů podporu středovým stranám, Lotyšské cestě (*Latvijas ceļš*) a Demokratickému středu a 39% pak stranám z národního bloku, který byl zformován v roce 1994 z TB/LNNK, Křesťanských demokratů (*Kristīgi Demokrātiskā Savienība*) a Svazu farmářů Lotyšska (*Latvijas Zemnieku savienība*, LZS). 25% ruskojazyčných obyvatel vyjádřilo podporu straně Rovnoprávnost (*Līdztiesība*), když 19% se přihlásilo k podpoře Strany národního souhlasu (*Tautas Saskaņas partija*) avšak 36% respondentů nelotyšského etnického původu odpovědělo, že by dalo svůj hlas lotyšským stranám. [Berglund, Ekman 2004: 106-107]

**Obrázek č. 1. Vývoj lotyšského stranického systému 1991–2012<sup>70</sup>**



<sup>70</sup> LTF – *Latvijas Tautas Fronte*, LNNK – *Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība*, TB – *Tēvzemei un Brīvībai*, LKP – *Latvijas Komunistiskā partija*, LC – *Latvijas Ceļš*, LPP – *Latvijas Pirmā Partija*, LDPS – *Latvijas Demokrātiskā partija "Saimnieks"*, TP – *Tautas Partija*, NA – *Nacionālā apvienība*, JL – *Jaunais Laiks*, PS – *Pilsoniskā savienība*, SCP – *Sabiedrība Citai Politikai*, TSP – *Tautas Saskaņas partija*, LSP – *Latvijas Sociālistiskā partija*, PCTVL – *Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā*, SDPS – *Sociāldemokrātiskā Partija „Saskaņa”*, SC – *Saskaņas Centrs*, LSDSP – *Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku Partija*, LZS – *Latvijas Zemnieku Savienība*, LZP – *Latvijas Zaļā Partija*, ZZS – *Zaļo un Zemnieku Savienība*, KDS – *Kristīgi Demokrātiskā Savienība*, ZRP – *Zatlera reformu partija*.

Lotyšský stranický systém se vyvíjí velmi dynamickým způsobem, strany vznikají a zanikají velmi rychle, což je příznakem nestability stranického systému, nedostatku politické kultury a slabé ideologie. Pro procesy evoluce lotyšského stranického systému je vznik nových stran a respektive zánik starých stran cestou sloučení zcela typickým jevem – velmi často se strany slučují před parlamentními volbami. Procesy slučování a rozpadu se uskutečňují napříč politickým spektrem. Jak je vidět na obrázku č. 1, který zobrazuje vývoj stranického systému od jeho vzniku až do současnosti, lotyšský stranický systém prošel jistou cestou transformace. Fakt, že v současné Saeimě (po řádných jedenáctých parlamentních volbách) není zastoupená ani jedna strana ze Saeimy pátého svolání (rok 1993), ukazuje na dynamický vývoj a zároveň na nestabilitu stranického systému. Výsledky voleb do Saeimy ukazují na to, že existuje velká míry fluktuace voličských sympatií. [Ikstens, Runcis 2005: 81]

Dle podmínek reprezentativní konsolidace v parlamentních systémech Klause von Beymeho musí v konsolidovaných demokraciích existovat nízká míra fluktuace voličských sympatií, proto lze tvrdit, že lotyšský stranický systém, který je součástí politického systému Lotyšska, i nadále prochází procesem konsolidace. Poslední a předposlední parlamentní volby pak ukazují na mírnou úroveň stabilizace voličských preferencí.

Runcis tvrdí, že nestabilita stranického systému po přechodu k demokracii nebyla typická jen pro Lotyšsko, ale i pro jiné země střední a východní Evropy. Obecně byla stranická identifikace během prvních zakládajících voleb velmi slabá, průzkumy veřejného mínění nebyly spolehlivé a samotné veřejné mínění bylo velice proměnlivé. [Runcis 1999: 48] První čtyři volby po obnovení nezávislosti vyhrály strany, které byly zformovány méně než dvanáct měsíců před konáním voleb. Většinou se tyto strany spoléhaly na charismatické osobnosti než na stranickou ideologii. Avšak poslední parlamentní volby (2006 a 2010) přinesly již více konsolidovaný stranický systém – v těchto volbách se žádné nové strany nedostaly do parlamentu.<sup>71</sup> Během dvou desetiletí vývoje se lotyšský stranický systém ukázal jako velice nestabilní, roztržitý a personalizovaný. Nevznikly žádné silné strany s jasně identifikovatelnými programy a stabilní voličskou základnou. Častý zánik starých a vznik stran nových je charakteristickým rysem stranického systému Lotyšska,

---

<sup>71</sup> Zdroj: Bertelsmann Stiftung. *Transformation Index BTI 2012. Latvia Country Report*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.bti-project.org/country-reports/ecse/lva>> [citováno 1. 4. 2012]

přičemž při vzniku hraje rozhodující roli osobnost leadera, což souvisí s vysokou mírou personalizace politiky.

Lotyšský politolog Andris Runcis tvrdí, že mnohým stranám chybí jasná politická orientace a sociologická základna (což můžeme považovat za problém reprezentativní konsolidace v Lotyšsku), strany také velmi často nereflektují sociální, náboženské nebo ideologické konfliktní linie. Existuje mnoho slabých stran s velmi nízkým počtem členů, které bývají často ironicky označovány jako „gaučové strany“, čímž je poukazováno na velmi malý počet členů takovýchto stran<sup>72</sup>. [Runcis 1999: 47] Lotyšské politické strany jsou velice závislé na ekonomických zájmech (až do roku 2012 politické strany nebyly financovány státem) a jsou velmi neúspěšné v otázce překonání etnických a jazykových rozdílů. Proto nejsou politické strany v Lotyšsku optimálním nástrojem politické integrace, která by pomohla překonat historické rozdíly, ale spíše brzdou vývoje demokracie v této postsovětské republice. [Pridham 2009: 483]

Nedůvěra v instituci politických stran se stala dalším typickým rysem vývoje lotyšského politického systému po získání nezávislosti. V roce 1996 byl proveden průzkum důvěry ve vládní instituce: méně než 1% respondentů v průzkumu odpovědělo, že zcela důvěřuje politickým stranám, 10% respondentů vyjádřilo důvěru politickým stranám s výhradami, 47% dotázaných pak přiznalo, že stranám spíše nedůvěřuje, než důvěřuje, a konečně 43% respondentů se vyslovilo, že nemá žádnou důvěru v institut politických stran. [Koroleva; Rungule: 242] Situace se téměř nezlepšila ani v roce 2004, dle novějšího průzkumu z tohoto roku jenom 8,9% dotázaných vyjádřilo souhlas s tvrzením, že lotyšské politické strany fungují profesionálně a v souladu se zákony, 54,8% respondentů se ztotožnilo s názorem, že politické strany jsou ovlivněny byznys sférou, 29,2% považovalo za pravdivé tvrzení, že členové stran jsou nekompetentní a jejich činnost je zcela neefektivní, a zbývajících 12,2% respondentů se k této problematice nijak nevyjádřilo. [Rozenvalds; Mežaraups: 210] Dle názoru lotyšského politologa, právníka a v současné době soudce Soudního dvora Evropské unie, Egilse Levitta, představuje jeden z největších nedostatků lotyšské demokracie právě lotyšský stranický systém (jenž až do roku 2012 nebyl financován státem, a tím pádem byl velmi závislý na dotacích od vlivných fyzických

---

<sup>72</sup> Pro založení politické strany minimální počet členů musí být 200 lidí, což je příčinou vzniku desítek malých a nestabilních stran.

osob). Dle jeho názoru není kvalita lotyšské demokracie příliš vysoká, což je do jisté míry ovlivněno i nedostatkem zkušeností. V první řadě je však nutné vyřešit problém financování politických stran. „Deset až patnáct let žádná z vlád nevnímala problém financování politických stran. Ted to bude poprvé, kdy se tímto problémem bude někdo zabývat.“<sup>73</sup> Kromě toho, že byl přijat zákon o financování politických stran státem, byl ve stejném roce Saeimou novelizován trestní zákon, dle kterého je nelegální financování stran považováno za trestný čin. Za činnost spojenou s nelegálním financováním stran hrozí trest odnětí svobody na dobu až dvou let.<sup>74</sup>

V současné Saeimě je zastoupeno pět stran, z nichž většina vznikla na bázi starých stran nebo cestou sloučení. Mezi dnešními parlamentními stranami jsou: nová pravicová strana bývalého prezidenta Valdisa Zatlerse, *Zatlersova reformní strana (Zatlera reformu partija)*, která získala parlamentní zastoupení díky silné osobnosti bývalého prezidenta Valdisa Zatlerse, Národní aliance (*Nacionālā apvienība*) pravicová nacionalistická strana, jež vzniklá sloučením třech nacionalistických stran, středo-pravicová strana Jednota (*Vienotība*), která je výsledkem sloučení a zániku tří pravicových stran, levicové Centrum shody (*Saskaņas Centrs*), které je koalici menších levicových subjektů a koalice zemědělců a zelených – Svaz zemědělců a zelených (*Zaļo un Zemnieku Savienība*). Parlamentní volby v roce 2010 jen potvrdily tendence rozdělení lotyšského stranického systému dle etnické konfliktní linie. Ruskojazyčné strany nadále tvoří opozici v parlamentu. Vládní koalice jsou i nadále tvořeny výlučně středo-pravicovými etnicko-lotyšskými stranami.<sup>75</sup> Dle analytiků z Bertelsmannovy nadace tyto rozdíly jenom oslabují lotyšský stranický systém.

I přes velkou roztržičnost lotyšského stranického systému a nedostatek určité míry stability však zatím všechny politické strany respektují demokratická pravidla hry, což je velmi důležitým faktorem pro udržení a vývoj demokracie v republice. Velice důležitým krokem pro udržení stability demokratického zřízení se stal zákaz antisystémových hnutí a

---

<sup>73</sup> Zdroj: Diena. *Levits: Demokrātijas kvalitāte Latvijā nav īpaši augstā līmenī*. [online] 2011. Dostupné z WWW: <<http://www.diena.lv/latvija/zinas/levits-demokratiijas-kvalitate-latvija-nav-ipasi-augsta-limeni-13915838>> [citováno 6. 4. 2012]

<sup>74</sup> Zdroj: Diena. *Saeima nosaka kriminalatbildību par nelikumīgu partiju finansēšanu*. [online] 2011. Dostupné z WWW: <<http://www.diena.lv/latvija/zinas/saeima-nosaka-kriminalatbildibu-par-nelikumigu-partiju-finansesanu-13902264>> [citováno 6. 4. 2012]

<sup>75</sup> Zdroj: Bertelsmann Stiftung. *Transformation Index BTI 2012. Latvia Country Report*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.bti-project.org/country-reports/ecse/lva>> [citováno 1. 4. 2012]

stran, které by mohly zbrzdit procesy demokratizace země. Dle lotyšského politologa Andrise Runcise je pozitivním rysem vývoje lotyšského stranického systému vysoká míra politické participace společnosti [Runcis 1999: 47].

Co se týče dalších indikátorů demokratické konsolidace v parlamentních režimech (podle Beymeho) lze říct, že v procesech konsolidace parlamentního režimu splnila lotyšská demokracie většinu potřebných podmínek – například dvoje parlamentní volby proběhly bez násilných zásahů shora nebo zdola, také nepřítomnost větších antisystémových stran a hnutí přispěla ke zrychlení procesů demokratické konsolidace a navíc většina obyvatelstva již přijala pravidla hry parlamentního systému. Specifikum vývoje lotyšského stranického systému představuje formování parlamentních koalicí – od doby získání nezávislosti<sup>76</sup> nebyla ani jedna vládní koalice sestavena levicovými stranami, proto se střídání vlád jako jeden z indikátorů demokratické konsolidace v Lotyšsku ještě neprojevil.

Jedním z nejdůležitějších indikátorů demokracie jsou svobodné a spravedlivé volby. Při přechodu k demokracii a v procesech demokratické konsolidace se především díky přijetí demokratických zákonů Lotyšsku podařilo vybudovat transparentní a demokratický systém organizace voleb. Volby v Lotyšsku byly monitorovány představiteli OBSE a členských států EU a následně většinou ohodnoceny jako svobodné a demokratické. [Ikstens, Runcis 2007: 48] Demokratický charakter voleb avšak nemůže vyřešit některé problémy související s dopadem volebního systému na výsledek voleb. Ikstens a Runcis zdůrazňují, že volby v Lotyšsku nezaručují poměrné zastoupení, neboť stranická reprezentace neodpovídá počtu získaných hlasů, stejně jako volby nezaručují poměrné zastoupení dle pohlaví, etnického původu nebo náboženské příslušnosti. [Ikstens, Runcis 2007: 47] Avšak problém nadreprezentace a podreprezentace stran a reprezentace dle pohlaví a etnického původu je přítomen v mnoha demokratických státech západní Evropy, a to i v těch státech, kde demokracie funguje již poměrně dlouhou dobu. Nelze tvrdit, že tento problém vznikl v Lotyšsku kvůli nedemokratickým rozhodnutím po získání nezávislosti, ale lze otázku reprezentace zařadit do otázek moderní demokracie. V některých státech se tento problém řeší pomocí modifikace volebního systému (především

---

<sup>76</sup> Za tento časový úsek vzniklo celkem 15. vlád. Nestabilita vlád je jedním z dalších rysů nové lotyšské politické kultury.

se to týká nadreprezentace a podreprezentace politických stran v parlamentu) a zavedením kvót pro představitele etnických menšin a žen v politice.

Lotyšský stranický systém se stále nachází v procesu konsolidace. Zatím se nezformoval stabilní systém politických stran a stále existuje určitá míra fluktuace voličských preferencí. Velmi důležitým prvkem nové lotyšské demokracie se stalo vytvoření transparentního otevřeného systému voleb, ve kterém hráči přijali nová demokratická pravidla hry. Neexistence velkých antisystémových stran představuje dalším faktorem, který přispěl ke stabilizaci demokracie. Na druhé straně však aktivita nacionalistických stran a jejich velký podíl na tvorbě politiky spíše zabrzdily

## **8. Konsolidace lotyšské společnosti: nejtěžší zkouška lotyšské demokracie? Problematika postavení neobčanů v lotyšské společnosti. Střet nezávislé politiky občanství, jazyka a vzdělání a evropských standardů demokracie.**

Velmi důležitou součástí demokratické konsolidace a procesů formování demokratického zřízení je formování a vznik „nové“ společnosti, ve které se většina lidí bude identifikovat s novým demokratickým systémem a bude se cítit být plnoprávními občany. Konsolidace občanské společnosti je časově nejnáročnějším druhem demokratické konsolidace i kvůli tomu, že tento proces vyžaduje nástup nové generace, a proto procesy tohoto druhu konsolidace mohou trvat několik desetiletí. Dle názoru Klause von Beymeho nebyla konsolidace občanské společnosti ve východní Evropě ještě zcela dokončena. Po získání nezávislosti mělo Lotyšsko za úkol úplně transformovat nejen politický a ekonomický systém, ale i vyřešit nově vzniklou národnostní otázku, totiž otázku postavení ruskojazyčné menšiny v nové lotyšské společnosti. Je nutné zdůraznit, že po obnovení Lotyšské republiky zde tvořilo ruskojazyčnou komunitu kolem 30% obyvatelstva. Početná ruskojazyčná menšina se stala dalším dědictvím sovětského režimu v pobaltských státech. Zdá se, že nejjednodušším řešením by bylo vyhoštění všech sovětských migrantů z území pobaltských států, ovšem takové řešení by bylo v rozporu s demokratickými principy – to znamená, že nově vzniklé státy, jejichž cílem bylo vybudování demokracie evropského typu, musely hledat demokratické řešení tohoto problému. Otázkou je, nakolik úspěšně Lotyšsko vyřešilo tento problém demokratickým způsobem a zda je vůbec vyřešen.

Lotyšsko nebylo připraveno a nevědělo jak reagovat na novou výzvu, která se stala konfliktním bodem pro realizaci představy o Lotyšsku jako o etnicky homogenním státu jak tomu bylo v meziválečném období. Ani vláda ani parlament nevypracovaly strategii vztahů vůči ruskojazyčnému obyvatelstvu, což umožnilo skupinám, jejichž cílem bylo zbavit se všech sovětských migrantů, ovlivňovat politiku. [Melvin 1995: 38] Na druhé straně po ztrátě privilegovaného postavení se ruskojazyčná komunita nechtěla integrovat do nové lotyšské společnosti.

Po získání nezávislosti byla politika Lotyšska vůči ruskojazyčným obyvatelům postavena do značné míry na emotivním základě a lze říct, že byla ovlivněna křivdou z minulosti, neboť většina etnických Lotyšů identifikovala ruskojazyčné obyvatele se starým komunistickým okupačním režimem a odporem proti získání nezávislosti. Některá politická uskupení se otevřeně označovala bývalé sovětské migranty za „okupanty“, „nelegální imigranty“ nebo za „kolonizátory“ a vyzývala k jejich „repatriaci“ do Ruska, Běloruska nebo Ukrajiny. [Muiznieks 1996: 47] Tyto nálady měly svůj ohlas ve striktní etnické politice, jazykové politice a politice vzdělání, což vedlo k zavedení institutu „neobčanství“, tzn. vyloučení určité části společnosti z rozhodovacích procesů a rozdělení společnosti na „domácí“ a „cizí“. V důsledku této nepřilíh demokracické politiky zaujala značná část ruskojazyčného obyvatelstva velice negativní obranný postoj vůči lotyšskému státu a lotyšské etnické většině, což zabrzdlilo nejen integraci ruskojazyčné menšiny do lotyšské společnosti, ale také zpomalilo formování jednotné lotyšské společnosti a celkový rozvoj země. Je důležité zdůraznit, že protiruské nálady a sentimenty se staly typickým jevem při formování nových národních států v bývalých svazových republikách, v nichž existovala ruská/ruskojazyčná menšina (například v Kazachstánu, Uzbekistánu, Ázerbájdžánu, Gruzii, Moldavsku, na Ukrajině).

Otázka postavení ruskojazyčných obyvatel v novém Lotyšsku se stala opravdu nejtěžší zkouškou v procesu budování lotyšské demokracie. Tato kapitola bude věnována převážně vývoji politiky občanství a vzdělání a problematice postavení ruskojazyčné menšiny v nezávislém Lotyšsku a bude se zabývat i analýzou řešení problémů spojených s touto problematikou.

## **8. 1. Krize národní identity ruskojazyčné menšiny v nezávislém Lotyšsku: Rusové nebo Lotyši?**

Pro pochopení problematiky postavení ruskojazyčného obyvatelstva v nezávislém Lotyšsku je třeba zaměřit se na problémy spojené s formováním ruské národní identity po rozpadu Sovětského svazu. Představa o tom, že Rusové žijící v Lotyšsku, Estonsku a Litvě jsou dalšími ruskými občany žijícími v zahraničí, je zcela pochybná, neboť menší ruskojazyčná komunita v pobaltských republikách se zformovala na počátku dvacátého



století a u většiny Rusů, Ukrajinců, Bělorusů, kteří se přestěhovali do Lotyšska po anexi Sovětským svazem, se za krátkou dobu zformovala identita těsně spojená s pobaltskými republikami. Linz a Stepan uvádějí statistiku, která prokazuje, že po rozpadu Sovětského svazu byla sebeidentifikace pobaltských Rusů (a jiných ruskojazyčných obyvatel) se Sovětským svazem nebo nově vzniklým Ruskem velmi slabá. V roce 1992, po získání nezávislosti, spojovalo svou identitu s Ruskem pouze 4,2% ruskojazyčných obyvatel v Lotyšsku a 52,3% se identifikovalo s pobaltskou republikou, ve které dlouhodobě žili. [Linz; Stepan 1996: 410]

Formování zvláštní pobaltské identity ruskojazyčných obyvatel je ovlivněno několika faktory. Především ztratila většina Rusů, Ukrajinců a Bělorusů za téměř čtyřicetileté období života v Lotyšsku<sup>77</sup> vazby se svou „historickou vlastí“ – narodila se zde nová generace, která nikdy nebyla ani v Rusku, ani v Bělorusku či na Ukrajině, a pro kterou se Lotyšsko stalo jediným domovem, kde byla běžně používána i ruština. Proto tyto lidé považovali a považují Lotyšsko za svůj jediný domov stejně jako i etničtí Lotyši. Identita ruskojazyčných obyvatel Lotyšska je založena především na jazykovém principu, poněvadž ruština představuje prvek, který spojuje pobaltské Rusy a Rusy v Rusku. Ale na rozdíl od Rusů žijících v Rusku nepovažují pobaltští Rusové (především narození v Lotyšsku) Rusko za svůj první domov, ale spíše za „historickou vlast“, se kterou je spojují kulturní a historické vazby. Ruština v podstatě spojuje nejen Rusy, ale i jiná etnika, neboť ruština je mateřtinou i pro jiné etnické skupiny v Lotyšsku a je prostředkem komunikace na rodinné a sociální úrovni [Volkov 2007 :249]. Ruskojazyčná komunita se skládá nejen z etnických Rusů, ale také z Ukrajinců, Bělorusů a Židů. Je podstatné také poznamenat, že v Lotyšsku existují také další, méně významné menšiny: polská, litevská a estonská.

Dalším faktorem, který měl vliv na formování národní identity ruskojazyčných obyvatel v Lotyšsku, jak to zdůrazňuje Linz, je krize formování ruské národní identity v Rusku po rozpadu Sovětského svazu. Od roku 1917 až do roku 1990 byly ruská kultura a státnost sloučeny se sovětskou státností. Sovětský svaz aktivně pracoval na vytvoření „internacionalistického“ státu [Linz; Stepan 1996: 411–412]. Na jedné straně sovětská národní identita nikdy nebyla kompletně zformována (sovětský národ nikdy nevznikl a

---

<sup>77</sup> Budeme-li brát v úvahu první vlnu migrantů do Lotyšska po druhé světové válce.

nikdy v podstatě neexistoval), ale zároveň silně ovlivnila ruskou národní identitu, poněvadž do ní implementovala prvky neoddelitelně spjaté se sovětským režimem. Zánik Sovětského svazu vyvolal krizi ruské národní identity především kvůli tomu, že sovětská ideologie měla ohromný vliv na mentalitu Rusů, kvůli čemuž vznikl konflikt ruské a sovětské identity. Rusové měli na výběr: buď odmítnout vše, co bylo spojeno se sovětským režimem a začít formovat novou identitu, nebo co nejvíce zachovat prvky sovětské identity. Dá se říct, že otázka formování ruské národní identity zůstává otevřena i dodnes. Krize ruské národní identity ovlivnila formování nové identity pobaltských Rusů – lotyšští Rusové se nemohli opírat o ruskou identitu, neboť ta nebyla zformována a byla v konfliktním stavu se sovětskou identitou. Navíc kvůli slabé sebeidentifikaci se Sovětským svazem vznikla potřeba formování vlastní identity na základě ruského jazyka a kultury a jisté teritoriální příslušnosti k Lotyšské republice.

Vznik nezávislého Lotyšska a přísná etnická politika začátku devadesátých let vnesly pocit frustrace mezi ruskojazyčné obyvatelstvo Lotyšska. První kroky lotyšské politiky vůči sovětským migrantům žijícím v Lotyšsku ukázaly, že takoví lidé nejsou v Lotyšsku žádoucí. Avšak kvůli slabé sebeidentifikaci s Ruskem zůstala většina ruskojazyčných obyvatel v Lotyšsku i po obnovení lotyšské státnosti, neboť většina lidí se neměla kam vrátit a neměla ani touhu vrátit se do Ruska, Ukrajiny nebo Běloruska – především kvůli tomu, že za svůj domov považovala Lotyšsko. Tyto dva faktory (nová etnická politika a určitá sebeidentifikace s Lotyšskem) vysvětlují velký odpor ruskojazyčné menšiny vůči integraci do nové lotyšské společnosti. Ruskojazyčná menšina nepřijala nová pravidla hry také kvůli tomu, že po vzniku nového nezávislého Lotyšska ztratila své dominující postavení a ocitla se na okraji společnosti. Lotyšská společnost se rozdělila na dva tábory – v jednom zůstala většina, kterou představují etničtí Lotyši, a ve druhém menšina tvořená ruskojazyčnými občany a tzv. neobčany. Přibližně takové rozdělení existuje dodnes, i když v posledním desetiletí se sociální napětí mezi dvěma etnickými skupinami výrazně zmenšilo. Devadesátá léta lze považovat za období neotevřené konfrontace dvou komunit a poslední desetiletí pak lze charakterizovat jako období koabitace.

Lze tvrdit, že problém integrace ruskojazyčné komunity má dva póly – na jedné straně osy je odpor integrovat se do nové lotyšské společnosti ze strany bývalých

sovětských migrantů a na straně druhé je představa o etnicky homogenním lotyšském státu, kterou zastávala řada politiků na začátku devadesátých let. Kvůli této představě však nebyla strategie integrace etnických menšin do lotyšské společnosti vypracována a většinou se naopak projevovala vytvořením co nejtěžších podmínek pro integraci bývalých migrantů.

## **8. 2. Formování a vývoj politiky občanství v nezávislém Lotyšsku a její vliv na konsolidaci lotyšské společnosti. Nová kategorie neobčanů: sociální problém nebo otázka loajality? Role evropských institucí v demokratizačních procesech v Lotyšsku**

Formování nové politiky občanství se stalo jednou z klíčových a nejméně problematických otázek v procesu obnovení lotyšské státnosti. Cílem nové politiky občanství bylo upevnění lotyšské státnosti a zajištění občanských práv a svobod pro lotyšský národ, avšak překážkou se stala velice početná ruskojazyčná komunita, která by mohla ohrozit formování představy o lotyšském národním státu. Politika občanství se v Pobaltí po obnovení státnosti vyvíjela různými směry. Jeden z těchto směrů představuje litevská strategie a druhý pak lotyšsko-estonská strategie udělení občanství. Litevská strategie udělení občanství je také definována jako tzv. „nulová varianta“ a spočívá v udělení občanství všem obyvatelům s dlouhodobým pobytem na území republiky v okamžik získání nezávislosti bez ohledu na historické trendy migrace. Estonsko a Lotyšsko zvolily jinou strategii – ta počítala se zavedením určitých limitů a omezení pro získání občanství nových republik. Tato omezení se týkala především všech sovětských migrantů, kteří se přestěhovali do Lotyšska a Estonska po roce 1940.

Za první krok formování nové politiky občanství po obnovení nezávislosti můžeme považovat přijetí rezoluce „O obnovení práv občanů Lotyšské republiky a základních principech naturalizace“ Nejvyšší radou na podzim roku 1991. Právě na základě tohoto rozhodnutí vznikla z právního hlediska nová kategorie obyvatel Lotyšska tzv. neobčané (*nepilsoņi*), kteří neměli nárok na automatické udělení lotyšského občanství, ale získali statut osob bez státního lotyšského občanství s právem nadále se zdržovat na území Lotyšska. Status neobčana získalo po přijetí výše zmíněného rozhodnutí přes 700 000

obyvatel.<sup>78</sup> Dané rozhodnutí Nejvyšší rady, stejně jako i jiná rozhodnutí týkající se obnovení lotyšské státnosti, navázalo na tradice meziválečného období první republiky, a bylo jím zdůrazněno, že „zákon o občanství“ od roku 1919 neztratil svou platnost.<sup>79</sup>

Z právního hlediska je kategorie neobčanů v rámci mezinárodního práva zcela nová, neboť vznikla v Lotyšsku a Estonsku<sup>80</sup> na začátku devadesátých let, přičemž práva lotyšských a estonských neobčanů se v některých dimenzích liší. Neobčany nelze zařadit mezi státní příslušníky a osoby bez jakéhokoliv státního občanství, neboť osoby náležející do této zvláštní kategorie mají méně práv než občané Lotyšska, ale více práv než osoby bez jakéhokoliv státního občanství. Neobčané nemají pasivní a aktivní volební právo v komunálních nebo parlamentních volbách, nemohou zastávat funkce ve státní správě, nepodléhají branné povinnosti, na rozdíl od osob bez státního občanství mají právo pobývat na území Lotyšska neomezenou dobu, nepotřebují pracovní povolení a mohou využívat diplomatickou ochranu Lotyšska v zahraničí.

Lotyšské občanství bylo automaticky uděleno všem obyvatelům Lotyšska, kteří měli občanství do 17. července roku 1940 a všem jejich potomkům. Zvláštní podmínky udělení občanství byly zavedeny pro bývalé obyvatele Lotyšska, neboť jim bylo umožněno získat občanství bez procedury naturalizace. Rozhodnutí Nejvyšší rady také stanovilo předběžná pravidla procesu naturalizace všech, kteří neměli nárok na udělení lotyšského občanství automatickým způsobem. Proces naturalizace představoval zkoušku loajality vůči novému lotyšskému státu. Předběžně bylo stanoveno, že pro získání občanství je nutné prokázat znalost lotyšského jazyka, ústavního pořádku a složit přísahu Lotyšské republice.<sup>81</sup> Avšak v praxi byl proces naturalizace mnohokrát časově náročnější a komplikovanější. Je důležité zdůraznit, že toto rozhodnutí jen stanovilo pouze předběžný

---

<sup>78</sup> Zdroj: Diena. *Desmit gados – gandriz 100 tukstoši naturalizeto*. [online] 2005. Dostupné z WWW: <<http://www.diena.lv/arhivs/desmit-gados-gandriz-100-tukstosi-naturalizeto-12498759>> [citováno 16. 3. 2012]

<sup>79</sup> Zdroj: Sbírnka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky. „O obnovení prav občanů Lotyšské republiky a základních principů naturalizace“ *Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69914>> [citováno 16. 3. 2012]

<sup>80</sup> V estonštině vznikl nový pojem: *määratlemata kodakondsusega isik* neboli osoby s neurčeným občanstvím. V lotyšském právním řádu se používá definice *nepilsoņi*, což doslova znamená neobčané.

<sup>81</sup> Zdroj: Sbírnka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky. „O obnovení prav občanů Lotyšské republiky a základních principů naturalizace“ *Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69914>> [citováno 16. 3. 2012]

rámec procesu získání občanství a naturalizace. Nejhlavnějším bodem formování nové politiky občanství a postoje vůči bývalým sovětským migrantům se stalo přijetí zákona o občanství v roce 1994. Tento zákon se stal nejkontroverznějším a nejkritizovanějším zákonem období nezávislé Lotyšské republiky.

Politika neudělení občanství všem obyvatelům Lotyšska byla zcela v rozporu s předvolebními sliby Lotyšské lidové fronty, která opatrně slibovala udělení občanství všem, kteří vystupují za nezávislost republiky a spojují svůj život s Lotyšskou republikou. Avšak po získání nezávislosti bylo pro nové politiky velmi důležité prokázat svou novou roli ochránců lotyšského národa v očích voličů [Galbreath 2005: 173]. V tomto ohledu se určitá část ruskojazyčné menšiny, která podporovala lotyšskou nezávislost, cítila podvedena a zklamána, což lze považovat za jednu z prvních příčin rozdělení lotyšské společnosti na dva tábory.

Na jedné straně můžeme inklusivní politiku občanství považovat za ochranný mechanismus zachování lotyšského etnika a filtr od nežádoucích prvků, ale na straně druhé existoval i vedlejší psychologický účinek: status neobčana, který byl po přijetí rezoluce „O obnovení prav občanů Lotyšské republiky a základních principech naturalizace“ udělen až 700 000 obyvatelům, byl podvědomě spojen s nežádoucími obyvateli bez politických práv a s okrajovým postavením uvnitř lotyšské společnosti, což posílilo negativní vztah a nedůvěru neobčanů a bývalých neobčanů k Lotyšsku a Lotyšům. Kvůli složitému a časově náročnému procesu naturalizace<sup>82</sup> by někteří obyvatelé teoretické nemohli podat žádost až do roku 2003, což by jen zkomplikovalo konsolidaci nové lotyšské společnosti.

Postavení neobčanů zůstávalo velice nejasné až do roku 1996, kdy začala naturalizace fungovat v praxi. Samotný proces naturalizace byl urážlivým pro ty jednotlivce, kteří sami sebe považovali za místní obyvatele Lotyšska [Commercio 2010 :96]. Někteří lidé se nechtěli naturalizovat právě kvůli tomu, že považovali tento proces za nespravedlivý a diskriminující. Právě tento pocit nespravedlivého jednání vůči novým neobčanům se podílel na formování negativního postoje těchto lidí k lotyšskému státu a lotyšské etnické většině. Známa lotyšská spisovatelka a publicistka ruského původu a bývalá aktivistka Lotyšské lidové fronty Marina Kostenecká v rozhovoru pro lotyšský

---

<sup>82</sup> Neobčané byli rozděleni do různých kategorií – každá kategorie měla svůj přísně stanovený čas podání žádosti o získání lotyšského občanství a to od roku 1996 až do roku 2003, podat žádost dřív nebylo možné.

deník Diena vysvětlila, proč je naturalizace mezi ruskojazyčnými občany považována za nespravedlivou. Dle jejího názoru naturalizace samotná není těžká ale urážející, neboť lidé, kteří se zúčastňovali barikádních dní v Rize museli najednou prokázat svou loajalitu vůči novému státu.<sup>83</sup>

Na začátku devadesátých let se otázka přežití svébytnosti lotyšského národa, jazyka a kultury stala klíčovou problematikou a byla využívána a podporována většinou nových politických stran a státních představitelů. Právě proto nová politika vůči etnickým menšinám byla považována za primární a velmi často měla nacionalistický tón, neboť primárním úkolem bylo zajištění stability nového státu a obnovení práv jeho původních obyvatel. Například první prezident Guntis Ulmanis se na začátku svého prvního funkčního období velice kriticky vyjadřoval k otázce postavení neobčanů v Lotyšsku. Dle jeho názoru byla demografická situace v republice velmi vážná a prioritou bylo zejména zachování lotyšského národa (v etnickém slova smyslu), Ulmanis uznával právo jiných etnik pobývat v Lotyšsku, ale zároveň se vyslovoval pro to, aby právo vládnout v republice měli jenom etničtí Lotyši. [Morris 2004: 544]

Jedním z nejkontroverznějších návrhů v oblasti politiky naturalizace byl návrh LNNK-TB o zavedení systému kvót pro naturalizaci neobčanů, jenž byl součástí nového zákona o občanství. Spolu se systémem kvót byl vypracován složitý časový plán naturalizace pro různé kategorie obyvatel, který byl pojmenován jako systém „oken“. Dle původního plánu systému kvót mohlo procesem naturalizace každoročně projít pouze 2000 lidí a to až od roku 1996. Cílem nedemokratického a nedostupného procesu naturalizace bylo především úsilí přesvědčit bývalé sovětské migranty, aby z Lotyšska odešli dobrovolně.

Kontroverzní zákon o občanství byl velice kritizován evropskými strukturami včetně Rady Evropy, Evropského společenství a OBSE. Bez ohledu na doporučení mezinárodních struktur dosáhli v květnu roku 1994 nacionalisté ve druhém čtení přijetí zákona o občanství se systémem kvót. [Kelley 2004: 87] Evropské a mezinárodní struktury však tlak na Lotyšsko nezmírnily a představitelé Rady Evropy dali najevo, že pokud bude

---

<sup>83</sup> Zdroj: DELFI. *Kostenecka: Latvija nav izturējusi pārbaudi ar neatkarību*. [online] 2011. Dostupné z WWW:<<http://www.delfi.lv/news/national/politics/kostenecka-latvija-nav-izturejusi-parbaudi-ar-neatkaribu.d?id=36385859>> [citováno 27. 3. 2012]

zákon se systémem kvót platit, nebude Lotyšsku umožněno členství v Radě Evropy. Doporučení Rady Evropy a OBSE podpořila taktéž Evropská unie, a to prostřednictvím závěrů summitu EU na Korfu, na němž byla doporučena změna tohoto zákona. [Kelley 2004: 87–88] Kvůli tlaku mezinárodních organizací a obavám, že Lotyšsko zůstane na okraji evropských integračních procesů, prezident Ulmanis kontroverzní zákon nepodepsal a vrátil ho k novému hlasování.

Zákon o občanství bez systému kvót byl přijat v červenci roku 1994. Některé kategorie občanů, především etničtí Litevci a Estonci a neobčané, kteří měli v rodině občana Lotyšska, získaly přednost v procesu naturalizace. V nově přijatém zákoně však byl zachován mechanismus tzv. „oken“ pro naturalizaci neobčanů, který bezesporu brzdil nejen proces integrace neobčanů do lotyšské společnosti, ale také formování jednotné lotyšské společnosti. Hlavní princip tohoto mechanismu spočíval v tom, že neobčané byli rozděleni do několika kategorií, přičemž každá kategorie měla svoje časové „okno“ pro naturalizaci. Tato „okna“ byla vypracována takovým způsobem, že datem možnosti podání žádosti o získání lotyšského občanství pro první kategorii občanů byl rok 1996 a pro poslední kategorii naturalizace by začala fungovat až od roku 2003. Rozdělení do kategorií neobčanů a časové limity podání žádostí byly následující:

- Od 1. ledna 1996 – mohou podat žádost osoby, které se narodily v Lotyšsku a ke dni podání žádosti je jim 16 až 20 let,
- Od 1. ledna 1997 – mohou podat žádost osoby, které se narodily v Lotyšsku a ke dni podání žádosti je jim méně než 25 let,
- Od 1. ledna 1998 – mohou podat žádost osoby, které se narodily v Lotyšsku a ke dni podání žádosti je jim méně než 30 let,
- Od 1. ledna 1999 – mohou podat žádost osoby, které se narodily v Lotyšsku a ke dni podání žádosti je jim méně než 40 let,
- Od 1. ledna 2000 – mohou podat žádost všechny ostatní osoby, které se narodily v Lotyšsku,
- Od 1. ledna 2001 – mohou podat žádost osoby, které se narodily mimo území Lotyšska a vstoupily na území Lotyšska jako nezletilé,
- Od 1. ledna 2002 – mohou podat žádost osoby, které se narodily mimo území Lotyšska a vstoupily na území Lotyšska před dovršením 30. roku svého života,

- Od 1. ledna 2003 – se přijímají žádosti všech ostatních osob.<sup>84</sup>

Tento příklad poukazuje na to, že v Lotyšsku v devadesátých letech fungovala velice omezující a striktní etnická politika vůči bývalým sovětským migrantům. Cílem této politiky nebyla co nejrychlejší integrace etnických menšin do nové lotyšské společnosti, ale měla fungovat spíše jako určitá zkouška loajality vůči novému státu. Dá se říci, že jedním z nejdůležitějších cílů nové etnické politiky v devadesátých bylo zvýšení motivace k dobrovolnému odjezdu z republiky a právě proto byla pravidla naturalizace takto komplikovaná a její procedura takto časově náročná.

Budoucí vstup Lotyšska do EU a NATO se stal pro Lotyšsko jedním z nejdůležitějších cílů jeho mezinárodní politiky a prioritou budoucího vývoje republiky, ale nevyřešené postavení neobčanů v republice ohrožovalo budoucí vstup do těchto dvou struktur. Mezinárodní organizace nebyly spokojeny s velice pomalým tempem naturalizace a vyžadovaly zrušení systému „oken“ a přiznání občanství potomkům neobčanů narozeným v Lotyšsku [Kelley 2004: 90] Jak tvrdí Kelley, na přelomu let 1997–1998 byla lotyšská vláda ještě velice nacionalisticky orientovaná a byla proti novelizaci a zjednodušení zákona o občanství. Kvůli tlaku ze strany EU však musela vláda akceptovat požadavky evropských struktur. Představitelé EU zdůrazňovali, že změna zákona o občanství byla „klíčovým kritériem“ pro zahájení přístupových rozhovorů s Lotyšskem. [Kelley 2004: 90] V tomto ohledu lze říci, že EU přispěla k demokratizaci politiky naturalizace a občanství v Lotyšsku, neboť právě kvůli požadavkům ze strany EU muselo Lotyšsko liberalizovat zákon o občanství. V roce 1998 byla v referendu schválena novelizace zákona o občanství, která implikovala požadavky EU, především byl zrušen systém tzv. „oken“ naturalizace a děti neobčanů narozené po 21. srpnu 1991 nově mohly získat občanství automatickým způsobem.<sup>85</sup>

Novelizovaný zákon o občanství definoval postupy nutné pro naturalizaci neobčanů. Samotný proces naturalizace lze charakterizovat jako určitý mechanismus filtrace od nelояálních obyvatel. Současná verze zákona stanovuje následující požadavky: pobyt na

---

<sup>84</sup>Zdroj: Sběrka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Zákon o občanství. *Pilsonibas likums*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <[http://www.likumi.lv/doc.php?id=57512&version\\_date=25.08.1994](http://www.likumi.lv/doc.php?id=57512&version_date=25.08.1994)> [citováno 17. 3. 2012]

<sup>85</sup>Zdroj: Ministerstvo zahraničních věcí Lotyšské republiky. *Ministerstvo Inostrannyh děl Latvvijskoj republiky*. O občanství Lotyšské republiky. *O graždanstvė Latvvijskoj respubliky*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.am.gov.lv/ru/consul-info/355/?print=on>> [citováno 20. 3. 2012]



území Lotyšska po dobu minimálně 5 let, prokázání znalosti lotyšského jazyka, prokázání znalosti základních principů ústavy Lotyšské republiky a ústavního zákona „o právech a povinnostech člověka a občana“, prokázání znalosti textu hymny a dějin Lotyšska a příslib věrnosti Lotyšské republice.<sup>86</sup> Současná verze podmínek pro získání lotyšského občanství poměrně odpovídá evropským standardům politiky občanství. Po přijetí novelizace zákona o občanství v roce 1998 se procesy naturalizace výrazně zrychlily. Avšak v současné době, dle dat posledního sčítání lidu v roce 2011, v Lotyšsku stále žije 290660 neobčanů, což představuje celkem 14% obyvatelstva republiky<sup>87</sup>. Pro dvoumilionové Lotyšsko je toto číslo velmi vysoké, což stále vyžaduje hledání řešení tohoto problému a povzbuzení motivace neobčanů integrovat se do lotyšské společnosti.

Dle statistiky vedené Odborem migrační politiky a politiky občanství (PMLP)<sup>88</sup> tvoří největší kategorii neobčanů osoby starší 60. let, které tvoří celkem 43% ze všech neobčanů. Nejmenší věkovou kategorií neobčanů tvoří mladí lidé ve věku od 15 do 20 let (4,5%). 36% neobčanů tvoří důchodci, 33,4% – jsou zaměstnání, 26,4% – nemají zaměstnání a 3,8% – jsou studenti nebo žáci. Největší koncentrace neobčanů je v Rize, v hlavním městě celkem žije 66,2% všech lotyšských neobčanů. Co se týče etnického složení, většinu neobčanů tvoří osoby ruské národnosti, následují Bělorusové a Ukrajinci a nejmenší etnické skupiny neobčanů tvoří Litevci a Estonci.<sup>89</sup> Tato čísla poukazují na to, že problematika postavení neobčanů v lotyšské společnosti nebyla dosud zcela vyřešena. Lotyšsko stále potřebuje vynakládat hodně úsilí a času k tomu, aby tato kategorie obyvatel republiky přestala existovat.

Zjednodušení procesů naturalizace zvlášť pro neobčany žijící v Lotyšsku od získání nezávislosti by výrazně pomohlo snížit počet neobčanů a tím pádem konsolidovat a sjednotit lotyšskou společnost. Dokud bude existovat kategorie neobčanů, lotyšská společnost nebude zcela konsolidována. Na začátku devadesátých let se Lotyšsko snažilo

---

<sup>86</sup> Zdroj: Ministerstvo zahraničních věcí Lotyšské republiky. *Ministerstvo Inostrannyh děl Latvijas Republiky*. O občanství Lotyšské republiky. *O graždanstvē Latvijas Republiky*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.am.gov.lv/ru/consul-info/355/?print=on>> [citováno 20. 3. 2012]

<sup>87</sup> Zdroj: Lotyšský statistický úřad. *Latvijas Statistika*. Sčítání lidu z roku 2011- nejdůležitější údaje. *2011. gada tautas skaitīšana – Galvenie radītāji*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/2011gada-tautas-skaitisana-galvenie-raditaji-33608.html>> [citováno 27. 3. 2012]

<sup>88</sup> Lotyšsky se označuje jako *Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde*.

<sup>89</sup> Zdroj: Latvijas Vēstneša portāls „Par likumu un valsti” *Latvijas nepilsoņi de iure un de facto* [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.lvportals.lv/index.php?menu=doc&sub=&id=244750>> [citováno 7. 4. 2012]

co nejvíce snížit procento nelояálních občanů pomocí složitých a velice omezujících pravidel naturalizace, avšak problémem je to, že tato exklusivní politika jenom přispěla k „vychování“ nových občanů, kteří sice žijí v Lotyšsku, ale zároveň žijí v ruském mediálním prostředí a nevěří lotyšským médiím, spojují svůj život s Lotyšskem, ale velmi často vnímají Rusko jako svého „ochránce“.

Nacionalistická rétorika se postupem času oslabovala, především kvůli tomu, že otázka přežití lotyšského národa, jazyka a kultury přestala být natolik aktuální a přesunula se tak do pozadí. Aktuálnějšími se staly ekonomické reformy, zejména zlepšení ekonomické situace a vývoj země. Představa o tom, že Lotyšsko bude po získání nezávislosti etnicky homogenním státem, vypadala už na konci devadesátých let jako nerealistická a zbytečná<sup>90</sup>, a proto se cílem státní politiky vůči bývalým migrantům a neobčanům stala integrace a asimilace. V průběhu posledního desetiletí začalo Lotyšsko více podporovat snahy neobčanů získat lotyšské občanství, neboť rozdělení lotyšské společnosti nepřispívalo ekonomickému rozvoji státu a jen vyvolávalo zbytečné sociální napětí. Prezident Ulmanis na konci svého funkčního období zdůrazňoval nutnost integrace etnických menšin do lotyšské společnosti. Jeho rétorika se za necelé desetiletí výrazně změnila, neboť jeho prioritou se stal vstup Lotyšska do NATO a Evropské unie. I přesto, že postavení etnických menšin a především neobčanů v devadesátých letech vyvolávalo kritiku různých mezinárodních organizací a institucí a dosud existuje sociální konflikt uvnitř společnosti, situace v současném Lotyšsku se výrazně zlepšila a dnešní Lotyšsko je uznáváno na mezinárodní úrovni jako demokratický stát respektující základní občanská a lidská práva.

### **8. 3. Formování a vývoj politiky vzdělání: integrace etnických menšin nebo „polotyštění“? Jazyková politika jako další příklad konfrontace národních zájmů a evropských standardů demokracie**

Politika vzdělání a jazyka se po získání nezávislosti formovala podobným způsobem jako politika občanství, kde se nejhlavnějším cílem stala ochrana a posílení

---

<sup>90</sup> Avšak tento názor nesdělují nacionalistická uskupení, jakými jsou LNNK-TB, Všechno Lotyšsku a Národní Aliance.

lotyštiny, přičemž ruština byla vnímána jako hrozba pro rozvoj lotyšského jazyka a kultury. Sovětský režim po sobě zanechal dva paralelní systémy školství, jeden založený na výuce v lotyštině a druhý v ruštině. Nová politika školství kladla velký důraz na posílení lotyšského jazyka jako nejhlavnějšího jazyka vzdělávání a na redukci tzv. „ruských škol“, ve kterých probíhala výuka v ruštině. Na začátku devadesátých let byl problém ruských škol vnímán lotyšskými obyvateli jako dočasný. Panoval názor, že se tento problém vyřeší sám, jakmile bývalí migranti opustí území Lotyšska. [Silova 2006: 55]

V roce 1991 byl přijat nový školský zákon, který zaručoval právo na vzdělání v lotyštině stejně jako i v jazycích etnických minorit<sup>91</sup>, přičemž ruština nebyla zahrnuta do seznamu jazyků etnických minorit, především kvůli tomu, že ruské školy byly spojovány se sovětskými imperialistickými praktikami, ale také kvůli silným vazbám s Ruskem, velkému počtu žáků a multietnickému charakteru těchto škol [Silova, Catlacks 2001: 135]. Největší problém formování politiky vzdělání na začátku devadesátých let představovalo neřešení a ignorování otázky postavení ruských škol.

Školská reforma začala v roce 1998, kdy byl parlamentem přijat nový školský zákon, dle kterého měla být primárním jazykem výuky všech škol financovaných ze státního rozpočtu lotyština<sup>92</sup>. Tato reforma počítala zejména s postupným přechodem ruských škol na výuku v lotyšském jazyce. Muižnieks a Galbreath spojují školskou reformu s novelizací zákona o občanství (ze stejného roku), dle které získaly děti z rodin neobčanů narozené po srpnu roku 1991 právo na lotyšské občanství bez nutnosti podstoupit proces naturalizace. Proto byla tato reforma zacílena na sociální a jazykovou integraci nové generace ruskojazyčných občanů. [Muižnieks; Galbreath 2009: 142]

Plány na snížení počtu hodin vyučovaných v ruštině v ruských školách vyvolaly další sociální konflikt a konfrontaci uvnitř lotyšské společnosti, neboť ruskojazyčná komunita vnímala tyto plány jako další pokusy o „polotyštění“ etnických menšin. I když byla reforma schválena v roce 1998, kampaň proti reformě se vyvrcholila až po parlamentních volbách v roce 2002, ve kterých získaly tři levicové proměnštinové strany (Strana lidového souhlasu – *Tautas Saskaņas partija*, Rovnoprávnost - *Līdztiesība* a

---

<sup>91</sup> Po získání nezávislosti byly otevřeny polské, židovské, estonské, ukrajinské a litevské národnostní školy, avšak jejich počet byl minimální.

<sup>92</sup> Je důležité zdůraznit, že většina všech ruských škol je financována ze státního rozpočtu. Tím pádem, se reforma z roku 1998 týkala především ruských škol.

Socialistická strana – *Latvijas Sociālistiskā partija*) druhý největší podíl hlasů. Aktivní protesty trvaly až do roku 2004, kdy se postupně ztratily na síle. [Muižnieks; Galbreath 2009: 142] Byl vytvořen tzv. Štáb ochrany ruských škol (rusky *Štab zašity russkich škol* nebo lotyšsky *Krievu skolu aizstāvības štābs*), který sdružoval různé neziskové organizace a sdružení. Představitelé tohoto hnutí požadovali zrušení reformy školství a zachování výuky v ruštině v ruských školách. Avšak Ústavní soud zamítl opoziční stížnost na reformu.

Reforma školství zdůrazňuje především nutnost integrace etnických menšin do lotyšské společnosti, a proto musí být vyučování v mateřském jazyce a lotyšském jazyce v etnických školách v poměru 40:60. Konečným termínem implementace reformy se stal rok 2006, přičemž výuka ve dvou jazycích bude pokračovat i po roce 2006.<sup>93</sup> Školský systém v Lotyšsku zaručuje základní a střední vzdělání v jazycích etnických menšin, ale jen částečně, neboť většina výuky musí probíhat ve státním jazyce, tedy v lotyštině. Je důležité zdůraznit, že evropské instituce a organizace dodržování občanských a lidských práv v Lotyšsku neustále monitorovaly – to se týkalo především práv etnických menšin. Právě kvůli nedemokratickým postupům vůči etnickým menšinám a neobčanům byl demokratický vývoj Lotyšska zpochybnován nejvíce ze všech aspektů. Avšak školská reforma nebyla natolik kritizována jako jazyková politika a politika občanství.

Hlavním cílem nové jazykové politiky se stalo odstranění následků rusifikace a prosazení lotyštiny jako jediného jazyka. Jediným státním jazykem Lotyšské republiky je lotyština.<sup>94</sup> Přijetí jazykového zákona se stalo dalším předmětem kritiky ze strany OBSE a právě tento zákon se stal další překážkou pro vstup Lotyšska do Evropské unie. Lotyšský (stejně jako estonský) parlament přistoupil k přijetí přísnějšího jazykového zákona především kvůli tomu, že byl liberalizován zákon o občanství. V roce 1998 vypracoval lotyšský parlament první návrh zákona, dle kterého měly soukromé podniky a firmy vést svou činnost pouze v lotyšském jazyce [Elsuwege 2008: 276]. V březnu stejného roku vypracovali představitelé Evropské Komise, OBSE a Rady Evropy novou zprávu, ve které

---

<sup>93</sup> Zdroj: Ministerstvo zahraničních věcí Lotyšské republiky. *Ministerstvo Inostrannyh Děl Latvijskoj Republiky. Vzdělání národních menšin v Lotyšsku. Obrazovanije nacionalnyh menšinstv v Latvii.* [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.am.gov.lv/ru/information/societal-integration/Minority-Education/>> [citováno 27. 3. 2012]

<sup>94</sup> Zdroj: Sbíрка Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi. Zákon o státním jazyce Lotyšské republiky.* [online] 2012. *Valsts Valodas Likums.* Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=14740>> [citováno 24. 4. 2012]

se velice kriticky postavili k novému zákonu a dle jejich názoru nebyly v novém zákoně příliš dobře rozlišeny veřejná a soukromá sféra, což mohlo vést k porušování lidskoprávních standardů, především co se týče svobody projevu. [Schmidt 2007: 7] Kvůli tomu, že EU naznačovala, že přijetí tohoto zákona by mohlo ohrozit vstup Lotyšska do této mezinárodní evropské struktury, odmítla prezidentka republiky Vaira Vike-Freiberga podepsat jazykový zákon. Novelizovaný zákon, který zahrnoval požadavky EU, byl přijat několik dní před zahájením rozhovorů v Helsinkách v roce 1999. [Elsuwege 2008: 276] Tento příklad poukazuje na to, že lotyšské politické elity musely „obětovat“ své plány a politické programy kvůli budoucímu vstupu do EU.

Dá se říct, že vývoj politiky občanství, vzdělání a jazyka byl ve velké míře ovlivněn doporučeními evropských struktur. Formování a vývoj politiky občanství, vzdělání a jazyka připomínalo do jisté míry balancování mezi zájmy lotyšských elit a požadavky evropských institucí. Proto, aby Lotyšsko dostalo evropským demokratickým standardům, bylo nutné odstranění nedemokratických praktik v lotyšském právním řádu. Úsilí Lotyšska co nejvíce se integrovat do evropských mezinárodních struktur ve velké míře přispělo ke zrychlení procesů demokratické konsolidace v této pobaltské republice. V současné době EU monitoruje situaci z hlediska dodržování občanských práv v pobaltských republikách a podporuje co nejrychlejší redukci počtu neobčanů v Lotyšsku a Estonsku, což by jenom přispělo k harmonizaci vztahů uvnitř lotyšské i estonské společnosti.

## **8. 4. Nakolik je rozvinutá občanská společnost v Lotyšsku?**

Občanská společnost v Lotyšsku stále prochází procesem konsolidace. V zemi funguje více než tisíc neziskových organizací, ale zájem občanů o veřejné záležitosti zůstává na poměrně nízké úrovni. Je důležité zdůraznit, že konsolidace občanské společnosti je časově nejnáročnější částí procesu konsolidace, neboť plnohodnotná občanská společnost nemůže být zformována během dvou desetiletí – konsolidace občanské společnosti může být završena až s nástupem nové generace. Největšími problémy formování a fungování lotyšské občanské společnosti jsou nedostatečné financování a nízká úroveň podpory různých programů neziskových organizací ze strany občanů. Neziskové organizace se netěší příliš vysoké důvěře občanů, což souvisí

s nuceným dobrovolnictvím v Sovětském svazu.<sup>95</sup> Sovětský režim dodnes zanechal své stopy v mentalitě mnohých Lotyšů a pouze nástup nové generace pomůže vyřešit tento problém.

Velice důležitým indikátorem konsolidace společnosti je index důvěry ve spoluobčany. Důvěra v ostatní spoluobčany usnadňuje komunikaci, podporuje svobodný tok informací a občanskou participaci. V roce 1996 v Lotyšsku pouhých 24% respondentů vyjádřilo důvěru ve své spoluobčany. Z komparativního pohledu je toto procento v konsolidovaných demokraciích západního typu výrazně vyšší (Norsko 65%, Západní Německo 40%). [Koroleva; Rungule 2006 :237] Pabriks uvádí statistická data za rok 2001, dle kterých je důvěra ve spoluobčany mezi neobčany o něco vyšší – přibližně 27% neobčanů souhlasilo s tvrzením, že je nutné důvěřovat jiným lidem [Pabriks 2003: 142]. Novější průzkum Evropské banky pro obnovu a rozvoj (EBRD), jenž byl věnován současné situaci v bývalých komunistických státech, ukázal, že se míra vzájemné důvěry v Lotyšsku příliš nezlepšila - pouze 27% lotyšských občanů důvěřuje ostatním a je důležité zdůraznit, že toto procento je v západní Evropě výrazně vyšší (průměr tvoří celkem 42%.<sup>96</sup>) Dle analytiků z Bertelsmannovy nadace je v lotyšské společnosti velmi nízká úroveň solidarity mezi občany. Lotyšská společnost dosud zůstává rozdělená na základě etnické příslušnosti. Mezi dvěma etnickými skupinami je velmi malá míra solidarity, což vyplývá i z výsledků komunálních a parlamentních voleb, ve kterých je "etnické" hlasování poměrně častým jevem. Lotyšské společnosti chybí rozvinutá struktura sociálních skupin, navíc kultura dobrovolnictví je zde zcela nerozvinutá.<sup>97</sup> Občanská společnost v Lotyšsku není dosud zcela zformována a stále prochází procesem konsolidace.

---

<sup>95</sup> Zdroj: Bertelsmann Stiftung. Transformation Index BTI 2012. Latvia Country Report. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.bti-project.org/country-reports/ecse/lva>> [citováno 1. 4. 2012]

<sup>96</sup> Zdroj: European Bank for Reconstruction and Development. *Life in Transition: Latvia*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <[http://www.ebrd.com/pages/research/publications/special/latvia\\_lits2.shtml](http://www.ebrd.com/pages/research/publications/special/latvia_lits2.shtml)> [citováno 1. 4. 2012]

<sup>97</sup> Zdroj: Bertelsmann Stiftung. Transformation Index BTI 2012. Latvia Country Report. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.bti-project.org/country-reports/ecse/lva>> [citováno 1. 4. 2012]

## 9. Je dnešní Lotyšsko konsolidovanou demokracií západního typu nebo zemí v procesu demokratické konsolidace?

Tato závěrečná kapitola bude věnována rozboru současného stavu lotyšské demokracie. Rozebereme, nakolik současná demokracie v Lotyšsku odpovídá západním standardům, a zanalyzujeme největší problémy současné lotyšské demokracie a její úspěchy. Od pádu komunistického režimu a přechodu k demokracii uplynulo víc než 20 let. Během tohoto období se zformoval nový politický systém, který bezesporu lze považovat za demokratický. Lotyšská republika je dnes členským státem Evropské unie a NATO a je na mezinárodní úrovni uznávána jako demokratický stát, neboť splňuje základní podmínky fungování demokratického státu. Otázkou je, nakolik silná a rozvinutá je současná lotyšská demokracie? Provedeme stručný audit lotyšské demokracie pomocí srovnání nejvlivnějších žebříčků demokracie a zjistíme nakolik vysokou a silnou pozici má dnes lotyšská demokracie.

Dle nejnovější výzkumné zprávy nevládní neziskové organizace *Freedom House* o stavu demokracie v zemích střední a východní Evropy za rok 2010 získalo Lotyšsko poměrně pozitivní hodnocení. Demokratický koeficient Lotyšska za rok 2011 byl celkově vypočítán na 2,14 bodu<sup>98</sup>. Hodnocení stavu lotyšské demokracie bylo rozděleno do několika kategorií. Hodnocení každé kategorie dopadlo následujícím způsobem: volební procesy – 1,75, občanská společnost – 1,75, nezávislá média – 1,75, demokratické vládnutí – 2,25, demokratické vládnutí na komunální úrovni – 2,25, nezávislost soudní moci-1,75, korupce – 3,50.<sup>99</sup> Tyto údaje potvrzují fakt, že současný lotyšský systém můžeme považovat za demokratické zřízení. Například demokratický koeficient Estonska ve stejném roce činil 1,93<sup>100</sup>, což je o něco lepší výsledek než výsledek Lotyšska. Ostatní státy bývalého Sovětského svazu (bez Litvy), dle analytiků z *Freedom House* naopak nelze

---

<sup>98</sup> Demokratický vývoj v bývalých komunistických zemích v průzkumech Freedom House se hodnotí škálou 1–7, kdy 7 je nejhorší možný výsledek a 1 je nejlepší možný výsledek.

<sup>99</sup>Zdroj: DREIFELDS, Juris. Freedom House. *Nations in Transit 2011: Latvia*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <[http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline\\_images/NIT-2011-Latvia\\_1.pdf](http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT-2011-Latvia_1.pdf)>

[citováno 1. 4. 2012]

<sup>100</sup>Zdroj: PETTAI, Vello.; Mölder, Martin. Freedom House. *Nations in Transit 2011: Estonia*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <[http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline\\_images/NIT-2011-Estonia.pdf](http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT-2011-Estonia.pdf)> [citováno 1. 4. 2012]

považovat za demokratické. Dle autora zprávy Jurise Dreifeldse představuje v současné době největší problém lotyšské demokracie korupce, která diskredituje demokratické instituce. Stále ještě existují také problémy v oblasti médií, kde mají určitý vliv oligarchové. Naopak situace v justici se dle autora výrazně zlepšila, neboť soudci, kteří získali právnické vzdělání v Sovětském svazu, jsou většinou v důchodu a byli nahrazeni novou generací vyznávající prozápadní a liberální hodnoty.<sup>101</sup> Je důležité poznamenat, že projekt *Freedom House* „*Nations in Transit*“ zkoumá situaci ve 29 bývalých komunistických zemích a již samotný název tohoto projektu poukazuje na to, že tyto státy stále prochází procesem demokratické konsolidace, a proto také většinu těchto zemí nemůžeme považovat za konsolidované demokracie západního typu. Korupce je jako problém lotyšské demokracie vnímána zejména lotyšskými politology. Korupce představuje typický problém v zemích bývalého Sovětského svazu – je v podstatě dalším dědictvím sovětského režimu, neboť korupční jednání v Sovětském svazu nebylo výjimkou, ale naopak spíše pravidlem. Zpráva z roku 2007<sup>102</sup>, která byla vydána Výborem strategických analýz, tj. lotyšskou vědeckou institucí pod záštitou prezidenta republiky, zhodnotila stav korupce v republice jako alarmující. Dle autorů zprávy v Lotyšsku špatně funguje oddělení veřejné sféry a osobních, rodinných a podnikatelských zájmů zvolených (nebo jmenovaných) úředníků a politiků. Navíc mezi lidmi panuje přesvědčení, že úředníci (potažmo sféra veřejných služeb) jsou zatíženi korupcí. [Kalniņš 2007: 69]

Nyní se budeme blíže věnovat výzkumné zprávě o stavu demokracie v 167 zemích (*Democracy Index*), kterou každoročně sestavuje vlivná agentura *Economist Intelligence Unit*. Analytici EIU rozdělili zkoumané země do čtyř kategorií s ohledem na stav jejich demokracie. Tyto kategorie byly označeny jako: plné demokracie, nefunkční demokracie, hybridní režimy a autoritářské režimy. Dle analytiků EIU představuje Lotyšsko tzv. „nefunkční demokracii“, která je v angličtině nazvána jako „*flawed democracy*“. V roce 2010 obsadilo Lotyšsko 49. příčku z možných 167. Lotyšská republika získala celkem 7,05 bodů<sup>103</sup> a tímto se zařadila mezi Mexiko a Polsko. Nejlepší hodnocení získala lotyšská

---

<sup>101</sup> Zdroj: DREIFELDS, Juris. *Freedom House. Nations in Transit 2011: Latvia*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <[http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline\\_images/NIT-2011-Latvia\\_1.pdf](http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT-2011-Latvia_1.pdf)> [citováno 1. 4. 2012]

<sup>102</sup> *How Democratic is Latvia: Monitoring Democracy 2005–2007*

<sup>103</sup> Na rozdíl od zebříčku Freedom House je nejlepším možným hodnocením v Indexu demokracie je 10 bodů, zatímco tím nejhorším je 0.



demokracie za volební procesy a pluralismus (9.58) a občanské svobody (9.12). Za problematická místa lotyšské demokracie však výzkumná zpráva označuje: fungování vládních institucí (5.36), politickou participaci (5.56) a politickou kulturu (5.63).<sup>104</sup> Například konsolidované demokracie západního typu obsadily první příčky ratingu. Dle výsledků výzkumu jsou nejrozvinutějšími světovými demokraciemi Norsko, Island, Dánsko a Švédsko, přičemž v otázce fungování vládních institucí, politické participace a politické kultury získaly tyto severské státy, na rozdíl od Lotyšska, nejvyšší hodnocení (Norsko: 9.64-10.00-9.38, Island: 9.64-8.89-10.00, Dánsko: 9.64-8.89-9.38).<sup>105</sup> Pomocí této komparace lze odvodit, že lotyšská demokracie není ještě tak rozvinutá a stabilní jako nejpevnější světové demokracie a že v některých důležitých otázkách demokratického vývoje zaostává za leadery. V nejnovější zprávě *Democracy Index* za rok 2011 si Lotyšsko polepšilo pouze o jednu pozici. Dle analytiků EIU mají nové členské státy EU ve východní Evropě téměř stejnou úroveň politických a občanských svobod jako staré rozvinuté země EU, ale výrazně zaostávají v politické participaci a politické kultuře, což lze považovat za příznak velmi rozšířené anomie a slabosti demokratického vývoje.<sup>106</sup> Nedostatek politické kultury je slabým místem nejen lotyšské demokracie, ale i jiných bývalých postkomunistických zemí. Slabé hodnocení politické kultury pravděpodobně souvisí s tím, že je Lotyšsko demokratickým státem velmi krátkou dobu a zatím zde nevznikla nová politická elita, která by neměla zkušenosti se starým režimem. Po přechodu k demokracii se nová politická elita devadesátých let částečně formovala z řad bývalých reformních komunistů, kteří neměli s demokratickým řízením příliš velké zkušenosti.

Další vlivná organizace Reportéři bez hranic (*Reporters without Borders*) každoročně zveřejňuje Index svobody tisku (*Press Freedom Index*), tj. zprávu, která hodnotí stav svobody slova a tisku v 179 zemích světa. Svoboda slova a tisku jsou jedny z nejdůležitějších indikátorů demokracie, proto může tento žebříček ukazovat na kvalitu demokracie. Lotyšsko obsadilo v roce 2011 50. místo z možných 179, přičemž za poslední rok kleslo o celých 20 pozic. Leadery v otázce svobody slova a tisku jsou i v tomto případě

---

<sup>104</sup> Zdroj: Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2010. Democracy in Retreat*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <[http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy\\_Index\\_2010\\_web.pdf](http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf)> [citováno 2. 4. 2012]

<sup>105</sup> Zdroj: Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2010. Democracy in Retreat*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <[http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy\\_Index\\_2010\\_web.pdf](http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf)> [citováno 2. 4. 2012]

<sup>106</sup> Zdroj: STRAUMANIS, Andris. Latvians Online. *In Democracy Index, Latvia Improves, but still listed among "flawed" states*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://latviansonline.com/news/article/7909/>> [citováno 2. 4. 2012]

skandinávské země a také Estonsko.<sup>107</sup> Je velmi zajímavé, že Estonsko, které procházelo stejnou cestou konsolidace jako i Lotyšsko, dosáhlo v některých aspektech úrovně západních demokracií. Lotyšská mediální sféra je, na rozdíl od estonské, mnohokrát více ovlivněná značnými podnikatelskými zájmy a také je častěji vystavena nátlaku ze strany představitelů sféry politické. Avšak lze říct, že v Lotyšsku existuje svoboda slova a tisku.

Je důležité zdůraznit, že Lotyšsko, stejně jako ostatní bývalé komunistické země východní a střední Evropy, prošlo nejen přechodem politickým (směrem k demokratické formě zřízení), ale také přechodem ekonomickým (od plánovaného systému hospodářství k tržní ekonomice). Dle žebříčku ekonomické svobody<sup>108</sup> (*The Heritage Foundation*) za rok 2012 obsadilo Lotyšsko 56. příčku. Dle analytiků *think-tanku The Heritage Foundation* je jedním z největších problémů lotyšské ekonomiky vysoká míra korupce.<sup>109</sup> Korupce představuje nejen problém ekonomický, ale také politický a sociální. Vysoká míra korupce ovlivňuje fungování všech sfér, brzdí nejen vývoj ekonomický, ale také i politický – naopak vyšší míra transparentnosti v politické a ekonomické sféře jenom přispívá k rozvoji státu. Jako pozitivní příklad v regionu však lze uvést sousední Estonsko, které dle výše uvedeného žebříčku obsadilo 16 pozici.<sup>110</sup> Estonsko na rozdíl od Lotyšska úspěšně provedlo nutné ekonomické reformy a přijalo potřebná antikorupční opatření. Další slabou stránkou lotyšské demokracie je nízká efektivita justičního systému.<sup>111</sup> Dle autorů žebříčku ekonomické svobody je tak Lotyšsko demokratickým státem, ale stále prochází procesem konsolidace.

Po přechodu a obnovení nezávislosti dokázalo Lotyšsko, na rozdíl od většiny bývalých svazových republik, vybudovat a udržet demokratický politický systém, a proto lze přechod samotný považovat za velice úspěšný. V Lotyšské republice úspěšně fungují klíčové mechanismy demokratického státu: konají se svobodné volby, funguje dělba moci,

---

<sup>107</sup>Zdroj: DELFI. *Latvija pasaules preses brīvības indeksā zaudē 20 pozīcijas*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvija-pasaules-preses-brivibas-indeksa-zaude-20-pozicijas.d?id=42081734>> [citováno 3. 4. 2012]

<sup>108</sup> *Index of Economic Freedom* každoročně vydává americká nezisková organizace The Heritage Foundation společně s *Wall Street Journal*.

<sup>109</sup>Zdroj: The Heritage Foundation. *2012 Index of Economic Freedom: Latvia*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.heritage.org/index/country/latvia>> [citováno 10. 4. 2012]

<sup>110</sup>Zdroj: The Heritage Foundation. *2012 Index of Economic Freedom: Estonia*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.heritage.org/index/country/estonia>> [citováno 10. 4. 2012]

<sup>111</sup> Zdroj: The Heritage Foundation. *2012 Index of Economic Freedom: Latvia*. [online] 2012 Dostupné z WWW: <<http://www.heritage.org/index/country/latvia>> [citováno 10. 4. 2012]

fungují demokratické instituce, existuje svoboda slova, dodržují se základní občanská práva a svobody a funguje systém tržní ekonomiky<sup>112</sup>. Lotyšsko je však poměrně mladou demokracií, které chybí vyvinutá demokratická politická kultura a demokratická tradice. Přestože byla první lotyšská republika demokratickým státem, skutečné vazby na první republiku po obnovení nezávislosti byly nedostatečné, velice slabé a téměř imaginární. Většina nových demokratů nikdy neměla zkušenosti s demokracií samotnou. Jedním z dalších problémů lotyšské demokracie je také nerozvinutá občanská společnost a nejednotnost lotyšské společnosti. Neexistence konsensu, rozkol a antipatie uvnitř lotyšské společnosti brzdí vývoj země a vytváří zbytečné sociální napětí, které brzdí proces konsolidace lotyšské demokracie. Problémem je také to, že většina současných obyvatel republiky měla přímé zkušenosti s životem v nedemokratickém režimu. Otázkou je, nakolik byla lotyšská mentalita ovlivněna totalitarismem. Pro posílení demokracie v Lotyšsku je velice důležitá generační výměna a obohacení politické sféry o mladé lidi narozené již v nezávislém demokratickém Lotyšsku.

---

<sup>112</sup> Tržní ekonomika však není vždy považována za indikátor demokracie.

## Závěr

Tato diplomová práce je věnována lotyšskému přechodu k demokracii a problémům konsolidace lotyšské demokracie po obnovení nezávislosti. Hlavní část práce byla rozdělena do devíti kapitol, které byly chronologicky seřazeny. První dvě kapitoly představují teoretický základ a jsou věnovány teoretickým konceptům nedemokratických režimů, modelům přechodů k demokracii a otázkám demokratické konsolidace. Každý přechod je unikátním procesem a je složitou kombinací různých faktorů, kde výsledek není znám předem. Přechod k demokracii lze přirovnat ke strategické hře, ve které vítězství jednoho nebo druhého tábora zaleží na správné taktice, vnějších okolnostech, rychle se měnící situaci, síle obou táborů a umění manévrovat a využívat přicházející informace ve vlastní prospěch. V tranzitologii byly vytvořeny odborné klasifikace a typologie přechodů k demokracii, které měly za úkol objasnit různé přechody a lépe je pochopit. Politologové S. Huntington, J. Linz a A. Stepan představili velice zajímavé klasifikace přechodů k demokracii, jež v této práci pomohly objasnit proces lotyšského přechodu k demokracii. Pro pochopení problematiky demokratické konsolidace byly použity především teoretické koncepce J. Linze, A. Stepana a K. von Beymeho.

Jedním z výsledků této práce je prokázání úspěšnosti přechodu k demokracii v Lotyšsku. Politické změny v komunistickém bloku otevřely cestu pro celou vlnu přechodů ve východní a střední Evropě. Většina těchto přechodů se ukázala být skutečnými přechody k demokracii. K těmto přechodům lze zařadit i lotyšský přechod k demokracii. Jeho úspěšnost potvrzuje fakt, že současné Lotyšsko je mezinárodně uznávaným demokratickým státem, členským státem Evropské unie a NATO. Přechod k demokracii v Lotyšsku se lišil od jiných přechodů, neboť měl své vlastní aktéry, svou strategii a svůj zvláštní vnitropolitický vývoj. Lze totiž říci, že v praxi neexistují úplně totožné cesty přechodů. Specifikou lotyšského přechodu byl fakt, že šlo o přechod k demokratickému zřízení a o obnovení nezávislosti zároveň. To znamená, že lotyšský přechod měl dvojitou úlohu, která byla úspěšně splněna.

Během analýzy byly určeny předpoklady a východiska lotyšského přechodu. Lotyšsko bylo v první čtvrtině dvacátého století nezávislým demokratickým státem a ztráta nezávislosti v roce 1941 spojená s anexí Sovětským svazem se stala největší ranou pro tuto

pobaltskou republiku. Komunistický režim zanechal ve společnosti své stopy a navždy změnil život v Lotyšsku, stejně jako v ostatních svazových republikách. Sovětský režim přinesl do Lotyšska represe, nucenou industrializaci, kolektivizaci a rusifikaci. Sovětský režim nebyl v Lotyšsku, stejně jako v Litvě a Estonsku, nikdy přijat většinou společnosti a vždy byl považován za cizí a okupační. A právě proto se stalo obnovení historické spravedlnosti a hledání historické pravdy jedním z nejsilnějších impulsů lotyšského přechodu k demokracii. Obraz nezávislého meziválečného Lotyšska figuroval jako ideál pro demokratické síly, které usilovaly o transformaci režimu.

Velice důležitým základem lotyšského (stejně jako i litevského a estonského) přechodu k demokracii se staly politické změny v Sovětském svazu, tj. vyhlášení programu perestrojky a glasnosti a uvolnění společenských poměrů koncem osmdesátých let. Perestrojka aktivizovala lotyšskou společnost a otevřela cestu pro mobilizaci společnosti a formulaci nových požadavků. Právě období konce osmdesátých let je považováno za třetí lotyšské obrození, jež bylo charakterizováno aktivizací lotyšské společnosti v otázkách demokratizace režimu v Lotyšsku, které byly později nahrazeny otázkou plného návratu k nezávislému státu. Období konce osmdesátých a začátku devadesátých let se stalo klíčovým obdobím pro budoucí vývoj Lotyšska, neboť každým rokem zesiloval tlak demokratických sil na starý režim až do dosažení konečného cíle – návratu k nezávislému státu.

V rámci této práce byla prokázána pozitivní role masových hnutí v procesu transformace politického režimu. Atributem každého úspěšného přechodu k demokracii je hybná síla, která usiluje o transformaci režimu a svržení představitelů starého režimu. Velice důležité zjištění představuje fakt, že v lotyšském přechodu k demokracii byla takovou silou Lotyšská lidová fronta – LTF a do jisté míry i radikálnější Lotyšské národní hnutí za nezávislost – LNNK. Díky koordinovanému postupu a správné strategii se novým demokratickým hnutím podařilo získat velkou podporu společnosti, což lze považovat za jeden z úspěchů masových hnutí v Lotyšsku. Velice důležitým faktorem se stalo také postupné oslabování pozic Komunistické strany Lotyšska a odchod reformních komunistů do nových lidově demokratických hnutí. Dalším velmi důležitým aspektem lotyšského přechodu se stala spolupráce LTF s lidovými hnutími Litvy a Estonska. Koordinovaný postup lidových hnutí tří pobaltských republik, díky kterému byl zformulován společný cíl

návratu k nezávislým státům, jenom zjednodušil procesy přechodu k demokracii. Nemůžeme podceňovat roli Litvy a Estonska v lotyšském přechodu k demokracii, neboť transformační procesy v pobaltských republikách měly velice propojený charakter, který byl proto označován jako tzv. Zpívající revoluce. Sousední pobaltské republiky byly v otázce směřování k samostatnosti progresivnější než Lotyšsko, a tím pádem se staly pro Lotyšsko vzorem. Poslední roky existence Sovětského svazu byly doprovázeny otevřenou konfrontací sovětského vedení a svazových republik usilujících o získání nezávislosti. V tomto rozhodujícím období podporovaly Litva a Estonsko snahy Lotyšska o návrat k nezávislému státu, což výrazně zvýšilo šance Lotyšska na úspěšný přechod k demokracii. Během analýzy lotyšského přechodu bylo zjištěno, že přechod samotný proběhl částečně parlamentní cestou, částečně prostřednictvím pouličních protestů (barikád) a zavedením přechodného období.

Druhá část této diplomové práce byla věnována procesům a problémům demokratické konsolidace. Byl vyhodnocen vývoj Lotyšska po získání nezávislosti a byla určena slabá místa lotyšské demokracie. Svržení starého režimu bylo pouze začátkem cesty k demokratickému uspořádání, neboť přechod samotný automaticky nezaručoval, že se z Lotyšska stane nová evropská demokracie. Formování nového státu však nebylo tak jednoduché, jak by se mohlo zdát. Sovětský svaz sice zanikl, ale bývalý režim po sobě zanechal nevyřešené otázky. Nezávislé Lotyšsko si zvolilo strategii návratu do Evropy cestou co nejrychlejší integrace do mezinárodních západních struktur a odmítnutím sovětského období. Proto si v procesech ústavní konsolidace Lotyšsko zvolilo cestu obnovení politického systému první republiky. Během procesů ústavní konsolidace projevila lotyšská společnost vysokou míru nedůvěry vůči novým demokratickým institucím a občas ambivalentní postoj k procesům demokratizace. Dalším zjištěním se stalo to, že reprezentativní konsolidace zatím nebyla dovršena, neboť lotyšský stranický systém nelze považovat za zcela konsolidovaný. Jeho rozštěpenost a nestabilita nepřispívají k posílení demokracie v zemi, ale naopak lotyšskou společnost rozdělují. Problémem nového politického systému se stal také nedostatek zkušeností a nerozvinutá politická kultura.

Výsledkem analýzy problémů konsolidace lotyšské společnosti se stalo zjištění, že konsolidace lotyšské společnosti nebyla dovršena dodnes a, že v jejím rámci dodnes panuje

určitá míra nedůvěry. V Lotyšsku dosud nebyla zformována občanská společnost západního typu. Současný stav lotyšské společnosti je výsledkem vývoje politiky občanství po obnovení nezávislosti. Předpokladem pro rozkol nové lotyšské společnosti se stalo dědictví sovětské migrační politiky v této pobaltské republice. Migrační vlny z jiných svazových republik poměrně znatelným způsobem změnil etnickou mapu Lotyšska, což se po obnovení nezávislosti stalo problémovým bodem formování nového národního vědomí. Devadesátá léta lze charakterizovat jako období striktní politiky občanství, jejímž výsledkem bylo zavedení institutu neobčanství, tzn. omezení práv některých kategorií obyvatel, a následný rozkol v lotyšské společnosti. Problematika postavení neobčanů v Lotyšsku přitáhla pozornost k otázce úrovně lotyšské demokracie a vyvolala vlnu kritiky ze strany západních struktur. Právě vývoj v oblasti politiky občanství, jazykové politiky a postavení etnických menšin se stal největší překážkou pro integraci Lotyšska do EU a NATO. Zde je důležité poznamenat, že západní struktury sehrály pozitivní roli v otázce demokratizace Lotyšska. Lotyšská společnost sice dodnes prochází cestou konsolidace a není zatím jednotná, avšak zároveň již není vnitřně rozdělena tak silnou antipatií jako v devadesátých letech.

I přes určité komplikace a problémy lze Lotyšsko bezesporu považovat za evropský demokratický stát, neboť v této zemi fungují základní demokratické mechanismy. Lotyšská demokracie se potýká s různými výzvami a problémy stejně jako jiné demokracie. Je poměrně mladou demokracií, které chybí zkušenosti a demokratické tradice – k dovršení procesů demokratické konsolidace a k dosažení úrovně západních demokracií tak bude potřeba ještě několika budoucích desetiletí. V úvodu byly položeny hlavní výzkumné otázky (Do jaké míry byl přechod k demokracii v Lotyšsku úspěšným? Lze Lotyšsko od obnovení nezávislosti až do současnosti považovat za konsolidovanou vyspělou demokracii západního typu?), které byly zodpovězeny v průběhu práce.

## Summary

The thesis deals with the transition to democracy in Latvia and problems of democratic consolidation after regaining independence. It analyses the main factors and processes of transformation period, which led to full independence and the creation of new democratic state. It also analyses and emphasizes the most problematic aspects of democratic development in independent Latvia. Two research questions were introduced in this thesis: does the Latvian transition belong to the successful model of transitions to democracy? Can independent Latvia be considered a consolidated developed democracy of western type?

The first objective of this thesis was to prove the successful nature of Latvian transition to democracy. The period of the late eighties and the early nineties was the time of collapse of communist regimes in Central and Eastern Europe, which evoked the wave of political transformations in the region. It is important to note that the majority of transitions were successful, even though not always the transformation of the old regime led to a democracy. Latvian transition belongs to the successful transition model due to the set of factors. The liberalization program of perestroika could be considered as one of the most important premises that evoked the process of popular mobilization in Latvia, which led to the collapse of the communist regime and its replacement by a new political system in this Baltic country. The leading role of popular movements such as the Popular Front of Latvia and the Latvian Independence Movement are emphasized in this thesis. Furthermore, it is outlined that the Latvian transition towards liberal democracy was influenced by the transformation processes in neighboring Lithuania and Estonia. Certainly, they were true leaders in the region concerning democratization and heading towards independent states. In several respects, Latvian transition to democracy was completed by free elections, mass protests (barricades) and the failure of coup d'état in Moscow and the collapse of Soviet Union.

The second objective of this thesis was to analyze processes of democratic consolidation in independent Latvia. Gaining the independence didn't mean that the new state will automatically become a liberal democracy. Democratic consolidation is a long time transformation process which cannot be completed within several years. Newly



independent Latvia faced with several challenges in the process of nation-building, among which was the creation of new national identity, stabilizing the new political system and reducing non-loyal elements. New political system in terms of constitutional consolidation was built on the premises of the first Latvian republic, emphasizing the democratic traditions and the connections with interwar independent state. During the processes of formation and development the new political system faced with low trust level among the population of Latvia, although the majority accepted the new rules of democratic system, which accelerated the processes of constitutional consolidation. The formation and development of party system was also a subject of analysis at the second part of the thesis. Consolidation of party system hasn't been still completed; Latvian parties can be described as weak, non-stable, with low number of members, weak ideological lines and dependent on business interests. Nonetheless, the most problematic issue of democratic consolidation in Latvia was the formation of new Latvian society. Extensive Russian minority became an obstacle of the creation of a new Latvian identity during the nineties, which was reflected in the citizenship law and policy making process. Latvia, as well as Estonia, introduced a new category of non-citizens. The development of citizenship and ethnic minority policies were criticized by major European institutions, slowed down the consolidation of civil society in the country and questioned the true quality of democracy in Latvia. It is important to emphasize positive role of European institutions in democratization and liberalization of certain policies in Latvia. The process of consolidation of Latvian society is still ongoing. Latvian society is still not united and consolidated but at the same time, comparing to the situation in the nineties, there could be seen certain improvements.

As any other European democracy, Latvian democracy has its own problems and obstacles and certain processes of democratic consolidation haven't been yet finished. However is it important to give emphasis to the fact that nowadays Latvia is among the ranks of liberal European democracies, is a member state of the European Union and NATO, which proves the successful character of transition to democracy and achievements of democratic consolidation.

## Seznam literatury a zdrojů

### Neperiodická literatura

BELL, Imogen et al. (2003). *Regional Surveys of the World. Central and South-Eastern Europe 2004*. London: Europa Publications. 2003. 800 s. ISBN: 1-85743-1863

BLEIERE, D. (2003). *Istorija Latvii 20. vĕk*. Riga: Jumava. 473 s. ISBN 9984-05-866-2

BLŪZMA, Valdis (2008). *The Period of Awakening and Non-Violent Resistance (1986- 4 May 1990)*. In BLŪZMA, Valdis.; JUNDZIS, Tālavš.; RIEKSTIŅŠ, Janis. *Regaining Independence: Non-violent Resistance in Latvia 1945-1991*. Riga: Latvian Academy of Sciences. 672 s. ISBN 978-9984-9542-8-8

BRADY, Henry.; KAPLAN Cynthia (1994). *Eastern Europe and the Former Soviet Union*. In BUTLER, David.; RANNEY, Austin. *Referendums around the World: The Growing Use of Direct Democracy*. Washington D.C.: The AEI Press. 304 s. ISBN 978-0844738536

COMMERCIO, Michele, E. (2010). *Russian Minority Politics in Post-Soviet Latvia and Kyrgyzstan: The transformative Power of Informal Networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 248 s. ISBN 978-0812242218

DIAMOND, Larry (1996). *Toward Democratic Consolidation*. In DIAMOND, Larry.; PLATTNER, Marc. *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore: The John Hopkins University Press. 393 s. ISBN 0-8018-5794-5

DREIFELDS, Juris (1996). *Latvia in Transition*. New York: Cambridge University Press. 228 s. ISBN: 0-521-47131-1

EGLITIS, Stukuls, Daina (2005). *Imagining the Nation. History, Modernity and Revolution in Latvia*. University Park: Pennsylvania University Press, 2002. 265 s. ISBN 0-271-02203-5

GALBREATH, David. J. (2005). *Nation-Building and Minority Politics in Post-Socialistic States. Interests, Influences and Identities in Estonia and Latvia*. Stuttgart: Ibidem-Verlag. 329 s. ISBN 3-89821-467

GALBREATH, David. J.; MUIŽNIEKS, Nils (2009). *Latvia: Managing post-imperial minorities*. In RECHEL, Bernd. *Minority Rights in Central and Eastern Europe*. New York: Routledge. 242 s. ISBN 0-415-45185-X

GOLUBEVA, Marija; REINHOLDE, Iveta (2007). *Government Effectiveness and Accountability*. In ROZENVALDS, Juris. *How Democratic is Latvia 2005-2007*. Riga: Zinātne. 109 s. ISBN 978-9984-808-17-8

GÖNENC, Levent (2002). *Prospects for Constitutionalism in Post-communist Countries*. The Hague: Kluwer Law International. 437 s. ISBN 90-411-1836-5

HUNTINGTON, Samuel (2008). *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7

IKSTENS, Jānis; RUNCIS Andris (2005). *Free and Fair Elections*. In ROZENVALDS, Juris. *How Democratic is Latvia. Audit of Democracy*. Riga: Latvijas Universitāte akadēmiskais apgāds. 305 s. ISBN 9984-770-69-9

IKSTENS, Jānis; RUNCIS Andris (2007). *Free and Fair Elections*. In ROZENVALDS, Juris. *How Democratic is Latvia 2005-2007*. Riga: Zinātne. 109 s. ISBN 978-9984-808-17-8

JUBULIS, Mark. A. (2001). *Nationalism and democratic transition: the politics of citizenship and language in post-Soviet Latvia*. Lanham: University Press of America. 416 s. ISBN 0-7618-1978-9

KALNIŅŠ, Valts (2007). *Minimizing Corruption*. In ROZENVALDS, Juris. *How Democratic is Latvia 2005-2007*. Riga: Zinātne. 109 s. ISBN 978-9984-808-17-8

KELLEY, G. Judith (2004). *Ethnic Politics in Europe: The Power of Norms and Incentives*. Princeton: Princeton University Press. 296 s. ISBN 0-691-11798-5

KOROLEVA, Ilze.; RUNGULE, Ritma (2006). *Latvia: Democracy as an abstract value*. In KLINGEMANN, Hans-Dieter; FUCHS, Dieter; ZIELONKA, Jan. *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. New York: Routledge. 399s. ISBN 0-415-47962-2

KULIK, Anatoly; PSHIZOVA, S. (2005). *Political Parties in Post Soviet Space. Russia, Belarus, Ukraine, Moldova and the Baltics*. Praeger: Westport, 2005. 282 s. ISBN 0-275-97344-1

LAQUEUR, Walter (1990). *Soviet Realities. Culture and Politics from Stalin to Gorbachev*. New Brunswick: Transaction Publishers. 250 s. ISBN 0-88738-302-5

LIEVEN, Anatol (1997). *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the path to independence*. New Haven: Yale University press. 454 s. ISBN 0-300-06078-5

LINZ, Juan (2000) *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London: Lynne Rienner Publishers. 343 s. ISBN 1-55587-890-3

LINZ, Juan.; STEPAN, Alfred (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 479 s. ISBN 0-8018-5157-2

LINZ, Juan.; STEPAN, Alfred (2001). *Toward Consolidated Democracies*. In DIAMOND, Larry, Jay.; PLATTNER, Marc. *The Global Divergence of Democracies*. Baltimore: The John Hopkins University Press. 416 s. ISBN 0–8018-6842–4

MAGONE, José (2011). *Contemporary European Politics. A Comparative Introduction*. New York: Routledge. 688 s. ISBN 978-0-415-41893-5

MELVIN, Neil (1995). *Russians Beyond Russia. The Politics of National Identity*. London: Royal Institute of International Affairs. 170 s. ISBN 1-85567-233-2

MISIUNAS, Romauld.; TAAGEPERA, Rein (1983). *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1980*. Berkley: University of California Press. 333 s. ISBN 0-520-04625-0

MUIŽNIEKS, Nils (2005). *Latvia*. In MUDDE, Cas. *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. New York: Routledge. 336 s. ISBN 0-415-35594-X

NEIMANIS, J. George (1997). *The Collapse of the Soviet Empire. A view from Riga*. Westport: Praeger Publishers. 160 s. ISBN: 0-275-95713-6

O'CONNOR, Kevin (2003). *The History of the Baltic States*. Westport: Greenwood Publishing Group. 248 s. ISBN: 0-313-323-55-0

PABRIKS, Artis (2002) *Latvia: The Challenges of Change*. In SMITH, David. J. *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. London: Routledge. 246 s. ISBN 0-415-28580-1

PABRIKS, Artis (2003). *Ethnic Limits of Civil Society: The Case of Latvia*. In GÖTZ, Norbert.; HACKMANN, Jörg. *Civil Society in the Baltic Sea Region*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited. 288 s. ISBN: 978-0754633174

PETTAI, Vello (2001). *Estonia and Latvia: Influences on Citizenship and Minority Integration*. In ZIELONKA, Jan.; PRAVDA, Alex. *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Volume 2*. Oxford: Oxford University Press. 568 s. ISBN 0-19-924409-X

PILIC, Alexander (2000). *Origin and formation of Latvia's political parties - The period of transition and the beginning of consolidation in Latvia's political landscape*. Norderstedt: GRIN Verlag. 28 s. ISBN 978-3-638-75732-4

PLAKANS, Andrejs (1995). *The Latvians. Short Story*. Stanford: Hoover Institution Press. 257 s. ISBN 0-8179-9301-0

PLAKANS, Andrejs (2007). *Experiencing Totalitarianism. The Invasion and Occupation of Latvia by the USSR and Nazi Germany 1939-1991: A Documentary History*. Bloomington: Author House. 388 s. ISBN: 978-1-4343-1573-1

POURCHOT, Georgeta (2008). *Eurasia Rising. Democracy and Independence in the Post-soviet Space*. Westport: Greenwood Publishing Group. 179 s. ISBN: 978-0-275-99916-2

ŘÍCHOVÁ, Blanka (2000) *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál. 303 s. ISBN 80-7367-177-8

SILOVA, Iveta.; CATLAKS, G. (2001). *Multicultural Education in Latvia*. In SALILI, Farideh.; HOOSAIN, Rumjahn. *Multicultural Education: issues, policies and practices*. New York: Information Age Publishing. 240 s. ISBN 978-1930608740

SILOVA, Iveta (2006). *From Sites of Occupation to Symbols of Multiculturalism: Reconceptualizing Minority Education in Post-Soviet Latvia*. New York: Harriman Institute of Columbia University. 256 s. ISBN 1-59311-461-3

SMITH-SIVERTSEN, Hermann (2004). *Latvia*. In BERGLUND, Sten.; EKMAN, Joakim. et al. *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited. 648 s. ISBN 978-1-84064-854-6

STAN, Lavinia (2009). *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York: Routledge. 326 s. ISBN 0-203-88778-6

STEPAN, Alfred (1991). *Paths Toward Redemocratization: Theoretical and Comparative Considerations*. In O'DONNELL, Guillermo.; SCHMITTER, Philippe C.; WHITEHEAD, Laurence. *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 208 s. ISBN 0-8018-31-92

STEPAN, Alfred (2001). *Arguing Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press. 384 s. ISBN 0-19-829997-4

STRODS, Henrihs (2008). *Non-violent Resistance in Latvia (1945–1985)*. In BLŪZMA, Valdis.; JUNDZIS, Tālavš.; RIEKSTIŅŠ, Janis. *Regaining Independence: Non-violent Resistance in Latvia 1945-1991*. Riga: Latvian Academy of Sciences. 672 s. ISBN 978-9984-9542-8-8

VOGT, Henri (2004). *Between Utopia and Disillusionment. A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe*. New York: Berghahn Books. 320 s. ISBN 978-1-57181-895-9

VOLKOV, Vladislav (2007). *Collective Identity of the Russians in Latvia*. In APINE, Ilga; VOLKOV, Vladislavs. *Latvijas Krievu Identitate: vesturisks un sociologisks apcerejums*. Riga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. 263 s. ISBN 978-9984-624-55-6

## Periodická literatura

BIELASIAK, Jack (2002). *The Institutionalization and Electoral and Party Systems in Postcommunist States*. Comparative Politics, Volume 34, No. 2, 189-210 s. ISSN 2151-6227

HUNTINGTON, Samuel (1991-1992). *How Countries Democratize*. Political Science Quarterly, Volume 106, No 4, 579-616 s. ISSN 1538-165X

LAZDA, Mara (2009). *Reconsidering Nationalism: The Baltic Case of Latvia in 1989*. International Journal of Politics, Culture and Society, Vol. 22, No. 4, 517-536 s. ISSN 1573-3416

MORRIS, Helen M. (2004). *President, Party and National Policy in Latvia, 1991-1999*. Europe-Asia Studies, Vol. 56, No. 4, 543-569 s. ISSN 1465-3427

PRIDHAM, Geoffrey (2009). *Post-Soviet Latvia – a Consolidated or Defective Democracy? The Interaction between Domestic and European Trajectories*. Journal of Baltic Studies, Vol. 40, No. 4. prosinec, 465-494 s. ISSN 1751-7877

RUDENSHIOLD, Eric (1992). *Ethnic Dimensions of Contemporary Latvian Politics: Focusing Forces for Change*. Soviet Studies, Vol. 44, No. 4, 609-639 s. ISSN 1046-1809

SCHMIDT, Carol (2007). *Ethnicity and Language Tension in Latvia*. Language Policy, Vol. 7, No. 1, 3-19 s. ISSN 1573-1863

ULFELDER, Jay (2004). *Baltic Protest in Gorbachev Era: Movement Content and Dynamics*. The Global Review of Ethnopolitics, Vol. 3, No. 3-4, March-June, 23-43. s. ISSN 1744-9065



## Elektronické zdroje

ČERMÁK, Jindřich. *Přechody k demokracii*. *E-polis.cz*, [online] 14. duben 2005. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/77-prechody-k-demokracii.html>>. [cit. 2011–11-20]

Bertelsmann Stiftung. *Transformation Index BTI 2012. Latvia Country Report*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.bti-project.org/country-reports/ecse/lva>> [citováno 1. 4. 2012]

Diena. *Desmit gadus – gandrīz 100 tukstoši naturalizēti*. [online] 2005. Dostupné z WWW: <<http://www.diena.lv/arhivs/desmit-gados-gandrīz-100-tukstosi-naturalizēti-12498759>> [citováno 16. 3. 2012]

Diena. *Levits: Demokrātijas kvalitāte Latvijā nav īpaši augstā līmenī*. [online] 2011. Dostupné z WWW:<<http://www.diena.lv/latvija/zinas/levits-demokratijas-kvalitate-latvija-nav-ipasi-augsta-limeni-13915838>> [citováno 6. 4. 2012]

Diena. *Saeima nosaka kriminālatbildību par nelikumīgu partiju finansēšanu*. [online] 2011. Dostupné z WWW: <<http://www.diena.lv/latvija/zinas/saeima-nosaka-kriminalatbildibu-par-nelikumigu-partiju-finansesanu-13902264>> [citováno 6. 4. 2012]

DELFI. *Latvija pasaules preses brīvības indeksā zaudē 20 pozīcijas*. [online] 2012. Dostupné z WWW:<<http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvija-pasaules-preses-brivibas-indeksa-zaude-20-pozicijas.d?id=42081734>> [citováno 3. 4. 2012]

DELFI. *Kosteņeckā: Latvija nav izturējusi pārbaudi ar neatkarību*. [online] 2011. Dostupné z WWW:<<http://www.delfi.lv/news/national/politics/kostenecka-latvija-nav-izturejusi-parbaudi-ar-neatkaribu.d?id=36385859>> [citováno 27. 3. 2012]

DREIFELDS, Juris. Freedom House. *Nations in Transit 2011: Latvia*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <[http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline\\_images/NIT-2011-Latvia\\_1.pdf](http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT-2011-Latvia_1.pdf)> [citováno 1. 4. 2012]

Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2010. Democracy in Retreat*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <[http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy\\_Index\\_2010\\_web.pdf](http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf)> [citováno 2. 4. 2012]

European Bank for Reconstruction and Development. *Life in Transition: Latvia*. [online] 2012. Dostupné z WWW:<[http://www.ebrd.com/pages/research/publications/special/latvia\\_lits2.shtml](http://www.ebrd.com/pages/research/publications/special/latvia_lits2.shtml)> [citováno 1. 4. 2012]

KOZÁK, Martin. Lotyšské parlamentní volby 2006 – stabilizace stranického systému? Evropská Volební Studia, Vol.2 No.1. Institut pro srovnávací politologický výzkum. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://ispo.fss.muni.cz/uploads/EVS/003/06.pdf>> [citováno 7. 5. 2012]

Latvijas Vēstneša portāls „Par likumu un valsti” *Latvijas nepilsoņi de iure un de facto* [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.lvportals.lv/index.php?menu=doc&sub=&id=244750>> [citováno 7. 4. 2012]

Lotyšský statistický úřad. *Latvijas Statistika*. Sčítání lidu z roku 2011- nejdůležitější údaje. *2011. gada tautas skaitišana – Galvenie radītāji*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/2011gada-tautas-skaitisana-galvenie-raditaji-33608.html>> [citováno 27. 3. 2012]

Ministerstvo zahraničních věcí Lotyšské republiky. *Ministerstvo Inostrannyh Děl Latvijasokj Republiky*. Vzdělání národních menšin v Lotyšsku. *Obrazovanie nacinalnyh menšinstv v Latvij*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.am.gov.lv/ru/information/societal-integration/Minority-Education/>> [citováno 27. 3. 2012]

Ministerstvo zahraničních věcí Lotyšské republiky. *Ministerstvo Inostrannykh Děl Latvijas republiky*. O občanství Lotyšské republiky. *O graždanstvē Latvijas republiky*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.am.gov.lv/ru/consul-info/355/?print=on>> [citováno 20. 3. 2012]

Saeima Lotyšské republiky. Dějiny. *Latvijas republikas Saeima*. History of the Legislature. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.saeima.lv/en/about-saeima/history-of-the-legislature>> [citováno 20. 2. 2012]

Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Deklarace o obnovení nezávislosti Lotyšské republiky. *Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=75539&mode=DOC>> [citováno 23. 1. 2012]

Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky. „O obnovení prav občanů Lotyšské republiky a základních principů naturalizace“ *Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69914>> [citováno 16. 3. 2012]

Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Zákon o občanství. *Pilsonības likums*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <[http://www.likumi.lv/doc.php?id=57512&version\\_date=25.08.1994](http://www.likumi.lv/doc.php?id=57512&version_date=25.08.1994)> [citováno 17. 3. 2012]

Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Ústavní zákon „O státnosti Lotyšské republiky“ *Par Latvijas Republikas valstisko statusu*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69512>> [citováno 25. 1. 2012]

Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Rozhodnutí Nejvyšší rady Lotyšské republiky od 24. srpna 1991. „O ukončení činnosti některých veřejných a veřejně-politických organizací“ *Par dažu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbības izbeigšanu*. [online] 2011. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=69231&mode=DOC>> [citováno 12. 2. 2012]

Sbírka Zákonů Lotyšské republiky. *Likumi*. Zákon o státním jazyce Lotyšské republiky. [online] 1999. *Valsts Valodas Likums*. Dostupné z WWW: <<http://www.likumi.lv/doc.php?id=14740>> [citováno 24. 4. 2012]

Sejm Litevské republiky. Seimas of the Republic of Lithuania. *Chronicle of the Events of January 1991 and later Months*. [online] 2007. Dostupné z WWW: <[http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5\\_show?p\\_r=4111&p\\_d=62825&p\\_k=2](http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4111&p_d=62825&p_k=2)> [citováno 17. 1. 2012]

STRAUMANIS, Andris. Latvians Online. *In Democracy Index, Latvia Improves, but still listed among "flawed" states*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://latviansonline.com/news/article/7909/>> [citováno 2. 4. 2012]

The Heritage Foundation. *2012 Index of Economic Freedom: Latvia*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.heritage.org/index/country/latvia>> [citováno 10. 4. 2012]

The Heritage Foundation. *2012 Index of Economic Freedom: Estonia*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.heritage.org/index/country/estonia>> [citováno 10. 4. 2012]

Volební komise Lotyšska. *Centrālā vēlēšanu komisija*. Zákon o volbách do zastupitelstev obcí, měst a okresů. *Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likums*. [online] 2009. Dostupné z WWW: <<http://web.cvk.lv/pub/public/28369.html>> [citováno 13. 2. 2012]

Volební komise Lotyšska. *Centālā vēlēšanu komisija*. Volební zákon. Volby do Sejmu. *Saeimas vēlēšanu likums* [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://web.cvk.lv/pub/public/28367.html>> [citováno 13. 2. 2012]

Upravlēnija po dēlam migrācijai i graždanstva. *Polučenje graždanstva Latvii v porjadkē naturalizācijai*. [online] 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.pmlp.gov.lv/ru/pakalpojumi/Naturalizacija/Naturalizacija.html>> [citováno 12. 2. 2012]

Ústava Lotyšské republiky. *Latvijas republikas Satversme*. [online] 2008. Dostupné z WWW: <<http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=8>> [citováno 16. 2. 2012]